

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Diplomová práce:

Bc. Matyáš Křížkovský

Zelená perspektiva:

Variace zeleného politického myšlení v Česku

Green Perspective:

Variations of Green Political Thinking in the Czech Republic

Praha 2016

Vedoucí práce: PhDr. Ondřej Slačálek, Ph.D.

Děkuji PhDr. Ondřejovi Slačálkovi, Ph.D. za odborné vedení této práce, ale také za jeho obrovský nadhled a inspirativní pomoc, bez níž bych pravděpodobně stále psal první kapitulu.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vykonal samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Praha, 14. 7. 2015

Abstrakt

Předkládaná práce se věnuje českému environmentálnímu hnutí a jeho vývoji v 90. letech, který je v akademickém prostředí rámován debatou o de-radikalizaci. Cílem práce je prozkoumat, jaké konkrétní proměny na poli politických idejí můžeme za pomyslnou de-radikalizací identifikovat. Za tímto účelem je nejprve vyložen historický kontext, v němž hnutí utvářelo své politické představy. Následuje představení teoretických přístupů k analýze ideologií a rozvinutí základních metodologických předpokladů pro morfologickou analýzu periodik Hnutí Duha. Tato analýza ukazuje, že mezi obdobími 1991-1994 a 1998-2000 lze pozorovat významné ideologické proměny, které jsou provázány jednak s příklonem k některým prvkům konzervativního myšlení a jednak také s příklonem k nepolitické politice.

Klíčová slova

zelené politické myšlení, ideologie, morfologická analýza, environmentální hnutí

Abstract

The presented work is devoted to the development of Czech environmental movement in 1990's which is accompanied by academic debate about de-radicalisation. The aim of the thesis is to explore what sort of particular changes in the field of political ideas could be identified behind notional de-radicalisation. For this purpose is first laid out the historical context within which the movements were created onto their political ideals. It is followed by an introduction of the theoretical approaches to analyse these ideologies, outlining the basic methodological assumptions for a morphological analysis of the journals of Hnutí Duha. This analysis shows that between the periods 1991-1994 and 1998-2000 can be seen significant ideological transformations that are linked both with the inclination to certain elements of conservative thought and partly an inclination to a non-political politics.

Key words

Green political thinking, ideology, morphological analysis, environmental movement

Obsah

Úvod.....	6
1. České environmentální hnutí v období 1989-2000 a jeho teoretické reflexe	10
1.1 Struktura politických příležitostí a veřejné mínění	11
1.2 Kooptování profesionálové nebo transakční aktivisté?	18
1.3 Radikální ekologové?	21
2. Ideologie jako analytický koncept	25
2.1 Mezi ideologickou vědou a vědeckou ideologií.....	27
2.2 Současné politicko-teoretické přístupy k analýze ideologií.....	32
3. Metodologické předpoklady	45
3.1 Koncepty a jejich uspořádání	45
3.2 Základní koncepty (západního) zeleného myšlení	48
4. Zelená perspektiva	57
4.1 Poslední generace v letech 1991-1994	58
4.2 Intermezzo v letech 1995 - 1997	72
4.3 Sedmá generace v letech 1998 – 2000	77
4.4 Radikální ekologové, transakční aktivisté nebo kooptování profesionálové? Mezi nenásilným hnutím a občanskou iniciativou.	90
Závěr	93

Úvod

Moderní politické ideologie se zrodily v době, kdy lidská společnost zásadním způsobem vykročila ze své závislosti na přírodě. Emancipace člověka na přírodě probíhala jak v rámci osvícenského myšlení, tak v oblasti praktického získávání obživy a možnosti rapidního zvyšování hmotného bohatství společnosti. Pro moderní politické ideologie proto primární otázkou bylo především to, jak má být toto materiální bohatství spravedlivě rozděleno uvnitř lidského společenství. Toto základní schéma však bylo narušeno představou, že nezávislost společnosti na přírodě je pouze iluzorní a že podoba sociálního řádu musí brát v potaz své zakotvení v prostředí, jehož pravidla mají svou vlastní dynamiku, která nemůže být ignorována ani podmaněna. Tuto hrubě načrtnutou představu lze označit jako zelenou perspektivu.

Na základě této perspektivy se na přelomu 60. a 70. let začalo v západním světě formovat sociální hnutí, které bývá souhrnně označováno jako environmentální hnutí. V československém prostředí však o vzniku podobně orientovaného hnutí minimálně do roku 1989 hovořit nelze. Působily zde sice takové iniciativy jako například Hnutí Brontosaurus nebo Československý svaz ochránců přírody, ale ty se zabývaly výhradně ochranářskými a nikoli politickými aktivitami. Až změna režimu umožnila zformování ekologických skupin jako Hnutí Duha nebo Děti Země, které začaly rozvíjet politické aktivity, formulovat ekologií inspirované představy o podobě politického uspořádání a na jejich základě prosazovat své cíle.

Jaké byly hlavní ideje formujícího se českého environmentálního hnutí? K jakým politickým proudům měly nejbližší? Představovaly svébytnou ekologickou ideologii nebo spíše jen určité environmentální obohacení existujících ideologických proudů? Jak se tyto ideje měnily v průběhu ustavování nového režimu? Tato práce se pokusí na podobné otázky odpovědět za pomoci analýzy časopisů Hnutí Duha jako jedné z nejvýraznějších iniciativ českého environmentálního hnutí. Časopisy *Duhy Poslední generace* (1991-1997) a *Sedmá generace* (od roku 1997) totiž představují patrně nejobsáhlejší diskusní platformu environmentálních myšlenek, na níž lze pozorovat genezi jednotlivých idejí a jejich vzájemných variací v průběhu 90. let.

Studium politických idejí obsahuje poměrně širokou škálu přístupů, od zkoumání politických názorů jednotlivců až po kritiku velkých politických ideologií jako jsou konzervatismus či liberalismus. Předkládaná práce se zajímá o to, jaké kombinace idejí užívali čeští environmentalisté, co to vypovídá o jejich představách politického uspořádání a jak se tato přesvědčení vyvíjela v kontextu ustavujícího se liberálně demokratického režimu. Půjde tedy o logické kombinace idejí zastávané určitou skupinou, které mohou být označeny jako její ideologie. Vzhledem k tomu, že se jedná o sociální hnutí, jehož definičním znakem z hlediska idejí je odmítnutí nebo zpochybnění dominantních forem moci, nebude věnována taková pozornost některým významným marxistickým konceptualizacím ideologie, které se zabývají primárně projevy a podobami dominantních ideologií.

Základní představa o ideologii bude vycházet převážně z prací Michaela Freedena, který je jedním z nejvlivnějších současných teoretiků ideologie a je také zakladatelem významného časopisu *Journal of Political Ideologies*. Kromě možnosti zkoumání ideologií jako určitých kombinací konceptů (které nemusí být výrazem dominantní pozice), je jeho podstatným přínosem studiu politických idejí také to, že vychází z odmítnutí tradičního pojetí ideologie jako statického systému přesvědčení.

Zaměření na dynamiku ideologií považujeme z hlediska předmětu výzkumu za podstatné, neboť základní rozpor ohledně povahy a cílů českého environmentálního hnutí je v akademickém prostředí rámován debatou o jeho de-radikalizaci. Debatující autoři se zaměřují na změny v povaze jednání, cílů i identit, ale prakticky nikdo z nich se nepokusil o důkladnější zmapování komplexních kombinací idejí (ideologií) a jejich proměn. Zůstává tak nezodpovězená otázka, jaké konkrétní politické představy v rámci hnutí rezonovaly a jak se postupně formovaly. Jinými slovy, jaké konkrétní změny v politickém myšlení se skrývají za procesem této de-radikalizace?

Hlavním záměrem práce proto bylo rozvinout na základě Freedena morfologického pojetí takový analytický přístup k ideologii, který by mohl sloužit ke studiu ideologie relativně marginálního sociálního hnutí za pomoci analýzy jeho periodik. Základní výzkumnou otázkou přitom bylo, jaké konkrétní ideje lze v těchto periodikách identifikovat, jaké vytvářely kombinace a jak se v rámci těchto kombinací vyvíjely v průběhu 90. let. Dílčí otázkou pak bylo také to, co nám takové nahlédnutí do ideologie hnutí může říci o jeho povaze (případně jeho de-radikalizaci). Motivací v tomto případě bylo navázat na výše zmíněnou akademickou debatu a přispět tak k širší reflexi hnutí, jehož potenciální význam

pro směřování současné společnosti není z pohledu zaujatého environmentalisty o nic menší, než tomu bylo na počátku 90. let.

Text je členěn do čtyř kapitol. Účelem první kapitoly je zprostředkování základní orientace v kontextu, v němž se hnutí a jeho politické představy utvářely. Za pomoci optiky konceptu politických příležitostí proto předkládá vývoj hnutí v jeho historickém kontextu. Toto zkoumání doplňuje teoretickými reflexemi Adama Fagana (2004), Ondřeje Císaře (2008), kteří obohacují perspektivu politických příležitostí o teorii mobilizace zdrojů, a Arnošta Nováka (2015), který proti nim staví perspektivu teorie radikálních sociálních hnutí. Tím budou, kromě zmapování kontextu, představeny také tři možné obrazy hnutí – transakční aktivisté, kooptovaní profesionálové a radikální ekologové – které nabízí rozličné pohledy na povahu hnutí a jeho politický význam. Tyto obrazy jsou nicméně spíše abstrakce určitých akademických kategorií, které mohou být značně odlišné od kategorií, v nichž uvažují samotní aktéři hnutí. Při zkoumání ideologie se proto, kromě mapování základních politických představ hnutí o světě, zaměříme také na to, jaký obraz spojuje tento kolektivní aktér se sebou samým.

Je ale možné zkoumat ideologii a nebýt přitom sám ideologem? Je možné stanovit hranice mezi ideologií a vědou? Tyto otázky si klade druhá kapitola. Jejím cílem je představení teoretických východisek, na jejichž základě můžeme pojmut ideologii jako analytický nástroj ke studiu politického myšlení. Výchozí perspektivou je Freedenuv morfologický přístup k ideologii, který ukazuje, že významy politických konceptů jsou podstatným způsobem ovlivněny vzájemným uspořádáním. Tato perspektiva bude rozšířena diskuzí s dalšími současnými přístupy k analýze ideologie. Pro studování vztahů mezi politickými pojmy je jako podstatný vybrán především koncept „druhého“. Ten vtahuje do hry také ideologickou představu politického oponenta, neboť mu přičítá konstitutivní význam pro vlastní pozitivní obsah ideologie. Důležitou součástí použití konceptu „druhého“ v morfologické analýze je také sledování emočních vazeb mezi koncepty, které je inspirováno přístupem kognitivně afektivního mapování ideologie.

Po teoretickém vypořádání se s konceptem ideologie, předkládá třetí kapitola výchozí metodologické předpoklady pro vlastní analýzu. Zabývá se obecnými vlastnostmi konceptů jakožto elementárních jednotek morfologické analýzy a představuje základní koncepty západního environmentálního myšlení a některé jejich možné kombinace. Ty slouží jako orientační rámec pro určování vztahů mezi pojmy, které přinesla vlastní analýza.

Tu nabízí čtvrtá kapitola. Výzkum byl na základě poznatků z druhé kapitoly rozdělen na tři období – 1991-1994, 1995-1997 a 1998-2000. Základními jsou období 1991-94 a 1998-00, kde bylo cílem rekonstruovat morfologické sítě hlavních konceptů. Období 1995-97 pak bylo analyzováno jako doplňkové, k zachycení vývoje proměn některých postojů a představ o úloze hnutí, ke kterým došlo mezi základními obdobími.

1. České environmentální hnutí v období 1989-2000 a jeho teoretické reflexe

Záměrem následující kapitoly je představení českého environmentálního hnutí a politického kontextu v průběhu 90. let, kdy se utvářely jeho základní ideologické představy. Politický kontext bude nejprve uchopen pomocí konceptu politických příležitostí, v jehož rámci budou rozlišeny příležitosti institucionální a diskurzivní.

Institucionální politické příležitosti vyjadřují zaměření na formální a neformální instituce coby faktory ovlivňující formy jednání, jimiž se hnutí projevuje jako politický aktér. Výchozím předpokladem institucionálně orientovaného konceptu politických příležitostí přitom je, že otevřené politické instituce usnadňují mobilizaci a podporují konvenční formy jednání, zatímco uzavřené naopak mobilizaci sťažují a vytvářejí inklinaci hnutí k radikálním protestním strategiím (Kitschelt 1986, Kriesi et al. 1995).

Diskurzivní politické příležitosti lze pak chápat jako koncept, který se snaží institucionální politické příležitosti doplnit v tom směru, že zohledňuje také konkrétní cíle, ideologie a diskurzy a zkoumá, jaké ideje mohou být považovány za „smysluplné“, jaké konstrukce reality za „realistické“ a které požadavky mohou být chápány jako „legitimní“ (Koopmans a Statham 1999). Vzhledem k tomu, že ideje hnutí budou předmětem samostatné kapitoly, soustředí se tato část především na veřejné mínění a jeho vztah k ekologickým problémům.

Tento spíše historický souhrn bude posléze rozšířen o teoretické reflexe, které považují strukturu politických (zejména institucionálních) příležitostí za nedostatečný model, neboť nevysvětluje, proč v období relativně uzavřených politických příležitostí začalo české environmentální hnutí rozvíjet spíše konvenční metody protestu a zároveň, proč při jejich následném otevření nedošlo k širší mobilizaci. Doplnují jej proto dalšími teoretickými modely, které se zaměřují také na vnitřní podmínky hnutí.

První takový model představuje teorie mobilizace zdrojů, která vychází z přesvědčení, že jednání sociálních hnutí je kromě politických příležitostí ovlivněno dostupností zdrojů, jako jsou peníze, čas, vůdcovské schopnosti, odborné znalosti nebo kulturní a lidský kapitál. Přichází tak s perspektivou, jež se soustřeďuje více na samotné hnutí a jeho volby než na

soubor příležitostí, ve němž se nachází. Nahlíží aktivisty jako racionální aktéry, kteří se vědomě rozhodují organizovat a mobilizovat na základě dostupnosti zdrojů. Tuto teorii aplikovali ve snaze porozumět specifikům českého environmentálního hnutí Adam Fagan (2004) a Ondřej Císař (2008).

Teorie radikálních sociálních hnutí, kterou jako svou perspektivu využil Arnošt Novák (2015) vychází z odmítnutí předpokladu, že cílem sociálního hnutí musí být nutně začlenění do stávajícího politicko-ekonomického systému. Novák proto ve snaze o pochopení podstatných proměnných ve vývoji českého hnutí vychází z konceptu radikální ekologie, který spojuje s prefigurativní přímou akcí.

1.1 Struktura politických příležitostí a veřejné mínění

Zatímco v Západní Evropě či Spojených státech se na přelomu 60. a 70. let začala environmentální problematika vtiskovat do formování širšího sociálního hnutí s různými ideologickými proudy a pestrým repertoárem jednání, v československém režimu reálného socialismu se ekologické myšlení politizovalo značně pomaleji. První oficiální environmentální organizace začaly vznikat sice již koncem 60. let dvacátého století, ale do poloviny 80. let se, v kontextu normalizačního režimu, mohly zaměřovat jen na takzvanou „malou ekologii“, která se nezajímala o hlubší ekologické problémy a jejich politické souvislosti. Jejich činnost se tak soustřeďovala především na ochranné aktivity (Jehlička, 1999).

Situace se změnila ve druhé polovině 80. let, kdy se problematika životního prostředí do velké míry spojila s protirežimní aktivitou. Za svou ji přijala zejména lidsko-právní uskupení typu Charty 77, která v českém kontextu tvořila jádro protirežimního aktivismu (Císař 2008: 63). Tím se environmentální problematika začala značně politizovat (Fagan 2004: 64) a pozornost se přesouvala z „malé ekologie“ na „velkou“. Vzhledem k silné vazbě režimu na industrializaci a jeho viditelným problémům se znečištěním ovzduší či kvalitou vody, není náhodou, že se pro mnohé stala environmentální krize symbolem jeho selhání a účinnou platformou pro kritiku. Zhroucení režimu, známé jako sametová revoluce, pak znamenalo

formativní zkušenost, která dočasně probudila společnost z normalizační pasivity¹, a přinesla aktivní zájem o participaci na vytváření něčeho nového. Zformovalo se tak podhoubí, z něž se mohl zájem o environmentální problematiku přetavit v širší sociální hnutí.

Krátce před listopadem 1989 vzniklo několik malých environmentálních iniciativ – mezi nimi i námi sledované Hnutí Duha (HD). Tyto iniciativy byly tvořeny převážně mladými studenty, kteří inklinovali spíše k přímé akci než k participaci na politickém rozhodovacím procesu (Fagan: 70, Novák: 152, Binka: 67). Jak poznamenává jeden ze zakladatelů HD, Jakub Patočka, v článku shrnujícím deset let působení organizace, jednalo se o „období happeningu“, kdy aktivisté vycházeli z předpokladu, že v novém demokratickém režimu bude stačit, když se na určitý problém upozorní a tím jej jaksi automaticky začne politická reprezentace řešit (Patočka 1999c, PG 10/VIII: 15-17). Nicméně, přes určitou neorganizovanost a nepřipravenost na ovlivňování politického procesu, znamenal začátek 90. let pro zástupce environmentálního hnutí neobvyklou politickou prominenci. Úlohu v tom hrála především symbolická síla pojmu ekologie v kontrastu k orientaci socialistického režimu na silně neekologický těžký průmysl. Svou roli však sehrála také reálná přítomnost environmentálně orientovaných aktivistů v opozici proti bývalému režimu.

Podle údajů Institutu pro výzkum veřejného mínění (IVVM)² z roku 1991 považovalo 92 % dotázaných řešení problémů životního prostředí v naší společnosti velmi (60 %) a dosti (32 %) naléhavé. S potřebou uskromnit se souhlasilo 80 % lidí. Za jeden z nejzávažnějších problémů bylo považováno znečištěné ovzduší, za které vinilo průmysl 81 % respondentů. Průmysl byl také viněn z neblahého vlivu na životní prostředí vysokou spotřebou surovin (71 %).

Rezonanci ekologie ve veřejném mínění revolučního Československa dokládá také James Krapfl, který se skrze analýzu regionálních periodik a dalších tiskovin vznikajících během prvních revolučních týdnů pokusil identifikovat základní ideje a požadavky československých občanů a „zespoda“ tak rekonstruovat ideální vizi revolučního společenství o sobě samém. Analýza ukazuje, že ekologie, skrze svou vazbu na centrální ideje nenásilí a lidskosti, zaujímala v této ideální vizi podstatné místo (2009: 110).

---

¹ Jde nám zde především o moment náhlého vytržení při změně režimu. Z hlediska následného vývoje lze tvrdit, že navrácení k „normalizační pasivitě“, vyjádřené především poměrně nízkou politickou participací, netrvalo příliš dlouho. Charakteristiky tohoto „návratu k pasivitě“ přesvědčivě popisuje například Boris Buden ve své knize *Konec postkomunismu* (2013).

² Dostupné z <http://nesstar.soc.cas.cz/> [cit. 2. Července 2016]

Vedle těchto diskurzivních příležitostí byl potenciální vliv environmentálních aktivistů umocněn i úzkým vztahem s novými elitami³, který vycházel z jejich společného disidentského období. Ovšem, na druhou stranu, toto propojení také znamenalo odliv intelektuální základny hnutí ve prospěch nové administrativy - výsledkem byla situace, kdy měli aktivisté značné příležitosti k ovlivňování politického procesu v nejvyšších patrech, avšak nebyli na to připraveni (Fagan: 76-77).

Paradoxně v době, kdy by už připraveni byli, se tyto politické příležitosti uzavřely. Vítězství ODS ve volbách 1992 a nástup středo-pravé koalice v čele s Václavem Klausem, znamenal bod obratu ve vztahu politické elity a environmentálních hnutí (Fagan: 86, Císař: 84, Novák: 156). Z hlediska ODS byly všechny myšlenky odporující deregulaci ekonomiky a společnosti považovány za relikty socialismu a jako takové byly důsledně odmítány a demonizovány. Environmentální organizace se takřka přes noc staly z prominentů revoluce politickými nepřáteli ztotožněnými s bývalým režimem.⁴

Nový ministr životního prostředí, František Benda, odmítl s ekologickými organizacemi jakýmkoli způsobem jednat (Fagan: 86) a to, co bylo dříve vnímáno jako nezbytný první krok směrem k vylepšení životního prostředí (vyčištění ovzduší, koncové technologie), se najednou stalo nejzazším cílem environmentální politiky (Jehlička 1999: 23). Kromě uzavření institucionálních příležitostí se do jisté míry uzavřely i příležitosti diskurzivní, neboť ekologické otázky byly překryty dominantním diskurzem ekonomické transformace, který odmítal jakékoli regulační politiky jakožto socialistické a tedy nedemokratické. Do velké míry tak panovalo Klausem prosazované přesvědčení, že na ekologii si musíme nejprve vydělat.

To potvrzují i výsledky průzkumu provedeného v roce 1993 v rámci Mezinárodního programu výzkumů (ISSP),⁵ v němž s výrokem, že Česká republika potřebuje ekonomický růst, aby mohla chránit životní prostředí, souhlasilo 81 % dotázaných. S tím souvisí, že ochotu přijmout snížení životní úrovně pro zachování či zlepšení kvality životního prostředí vyslovalo pouze 19 % respondentů oproti 55 % neochotných. Podobně jako byla ekologie krátce po revoluci na výsluní díky své strukturně dané opozičnosti vůči industrialismu

---

³ Například ministr federální vlády a předseda Federálního výboru pro životní prostředí Josef Vavroušek a první český ministr životního prostředí Bedřich Moldan, kteří byli oba členy ekologické sekce Biologické společnosti.

⁴ Ne náhodou lze podobný obrat sledovat v osudu bývalých představitelů disentu v rámci Občanského fóra (Hadjiisky 2008).

⁵ Dostupné na <http://nesstar.soc.cas.cz/> [cit. 2. Července 2016]

bývalého režimu, dostala se nyní do strukturní opozice vůči zaměření nového režimu na ekonomický růst a zvyšování materiálního blahobytu.

Zároveň panovalo přesvědčení, že jednotlivec má pouze malou možnost ovlivnit stav životního prostředí. Toto přesvědčení bylo doplněno výrazným souhlasem (78 %) s výrokem, že vláda by měla vydat zákony, které by přinutily obyčejné lidi chránit životní prostředí, i kdyby to znamenalo, že se omezí jejich právo na vlastní rozhodování. Tento souhlas byl ještě výraznější v případě vládní regulace činnosti podniků (93 %). Víra v potřebu aktuálního upřednostnění ekonomické transformace jako prostředku k pozdější ochraně životního prostředí v kombinaci se značnou inklinací ke státnímu paternalismu ukazuje nezáměr veřejného mínění o aktivní participaci na řešení environmentálních problémů. Tento úpadek zájmu může být pozorovatelný i ve většině médií, která se ekologickým problémům v podstatě přestala věnovat (Jehlička 1999: 23).

Symbolickým vyjádřením institucionálního vyloučení byla událost z února 1995, kdy byly tři organizace – Greenpeace, Děti Země a Hnutí Duha – zahrnuty na seznam extremistických hnutí ohrožujících demokracii, protože měly být pod dohledem Bezpečnostní informační služby (vedle skinheads a komunistů). Zahrnutí environmentálního hnutí pod hlavičku extremismu lze ale především chápat jako diskurzivní akt, který předkládá veřejnému mínění určitý obraz ekologie jako ideologie, která je pro společnost nebezpečná (což je obraz, který byl prosazovaný zejména Václavem Klausem).

Za pozornost stojí, že se zároveň jedná o období, kdy ekonomická transformace, spojená s neoliberální představou ekonomiky volného trhu s minimálními zásahy státu, začínala relativně ztrácet, což bylo spojeno s postupným vzestupem ČSSD v čele s Milošem Zemanem, který především v přípravě na volby 1996 začal silně zpochybňovat především Klausovu ekonomickou politiku (a s heslem „lidskost proti sobectví“ dosáhl v těchto volbách výrazného úspěchu).

Určité oslabení diskurzu ekonomické transformace vzhledem k ekologickým otázkám potvrzuje také výzkum IVVM z května roku 1995, kde na otázku zda změny v ekonomice věnují dostatečnou pozornost nápravě minulých škod na životním prostředí, odpovědělo 62 % záporně. Podobně tomu bylo i s otázkou, zda tyto změny účinně zabráňují současnému poškozování životního prostředí, s čímž nesouhlasilo 60 % dotázaných. Ohledně vlivu ekonomické transformace na budoucí zlepšení životního prostředí pak záporně odpovědělo

46 % dotázaných. Tyto údaje napovídají, že se začala objevovat tendence k otevření diskurzivních příležitostí pro kritiku volnotržní ekonomiky z ekologických pozic.

Označení ekologických iniciativ jako extremistických lze v tomto kontextu rozumět jako snaze „klausovského“ diskurzu (stavějícím ekologické ideje do protikladu k ekonomickým/demokratickým) kontrolovat objevující se alternativní diskurz (spojený především s ČSSD, která svou kritiku současné vlády spojovala také s ekologickou politikou) prostřednictvím označení jeho určité části jako bytostně nedemokratické.

Podstatnější než relevance této (spíše neprůkazné) hypotézy je ale to, že samotní aktivisté vnímali jejich zařazení na seznam extremistických organizací jako Klausovu snahu omezit jejich veřejné působení (Patočka 1999c, SG 10/VIII: 18). Proto lze z hlediska hnutí považovat za významné výsledky průzkumu IVVM z července 1995, podle kterých považovalo 84 % lidí ekologické iniciativy za prospěšné (navíc byly u možnosti *c*) *ekologické iniciativy* jmenovány jako příklady *Děti Země, Duha, Greenpeace* – tedy všechny tři organizace, které se ocitly na seznamu extremistů).

Za zmínku zde stojí, že z hlediska autorů aplikujících teorii mobilizace zdrojů (k nimž se dostaneme níže) toto nepřátelské politické prostředí environmentální hnutí paradoxně posílilo také v rovině formální institucionalizace (Císař: 64, Fagan: 89). Ilustrativní je v tomto směru Faganův rozhovor s Petrem Štěpánkem,⁶ v němž říká: „Zelené hnutí bylo Klausovým velkým nepřítelem. Ale svým způsobem to tyto NGO posilovalo – učily se být houževnaté – některé neměly zpočátku ani právníka. Nyní [rok 1998] jsou organizovány lépe...už se navzájem nehádají” (Fagan: 89). Podobně Jehlička (1999: 27) uvádí, že se HD a DZ během druhé poloviny 90. let postupně transformovaly v dobře organizované a relativně efektivní organizace.

Po volbách roku 1996, které byly ve znamení vzestupu ČSSD, sestavila koalice vedená Václavem Klausem pouze menšinovou vládu, což byl náznak otevírání institucionálních příležitostí. Františka Bendu vystřídal na postu ministra životního prostředí Jiří Skalický (ODA), který začal s environmentálními organizacemi obnovovat komunikaci (Fagan: 93). Roku 1997 podala Klausova vláda demisi a nastoupila prozatímní Tošovského vláda, v níž se stal ministrem životního prostředí Martin Bursík. To bylo mnohými spatřováno jako úsvit pro zelenou politiku. Environmentální organizace najednou získaly spojence v nejvyšší politice a

---

⁶ Enviromentální aktivista, který v roce 1998 působil několik měsíců jako vedoucí tiskového odboru na Ministerstvu životního prostředí.

znatelný přístup k legislativnímu procesu. Příkladem proměny politického klima, ve vztahu k životnímu prostředí na straně jedné a k velkému byznysu na straně druhé, může být Bursíkovo zablokování projektu firmy Heidelberger Zement na vystavění cementárny, který byl do té doby výrazně podporován lokálními i vládními politiky a proti kterému především Děti Země po dlouhou dobu marně bojovaly (Fagan: 96).

Značný vliv na otevírání politických příležitostí mělo v tuto dobu také zahájení přístupového procesu České republiky do Evropské unie, jejíž požadavky pomohly legitimizovat aktivistické skupiny v domácí politice (Císař: 85). Tento posun dále umocnilo vítězství ČSSD ve volbách 1998. Ministrem životního prostředí nové vlády se stal Miloš Kužvart, který byl před revolucí součástí disidentského environmentálního hnutí. Přestože ČSSD ve svém předvolebním programu kladla důraz na ekologické problémy a udržitelný rozvoj, nebylo možné mluvit o ekologicky orientované vládě. Spíše naopak, vláda pokračovala v orientaci na ekonomický růst podpořený silným průmyslem – příkladem tohoto zaměření může být ministr průmyslu a obchodu Miroslav Grégr, který mimo jiné zpochybňoval ekologické limity těžby v severních Čechách a osobně se chtěl zaručit za dostavbu Temelína, jejíž žádoucnost a rentabilita měla být (po dlouhém tlaku environmentálních organizací – zejména HD) prověřena zřízenou komisí nezávislých odborníků. Kromě zpochybňování této komise, navrhoval také výstavbu další jaderné elektrárny na severu Moravy. Podobně orientovaný byl i ministr zemědělství Fencel, který byl kritizován především za bránění návratu kompetencí v oblastech lesního a vodního hospodářství na Ministerstvo životního prostředí.

Přesto ale lze hovořit o relativním otevření institucionálních příležitostí (o čemž hovoří už jen zřízení zmiňované komise), které byly nyní již profesionalizované organizace připraveny využít k ovlivnění tvorby environmentální politiky státu – placení zaměstnanci se začali zabývat psaním reportů, lobbováním a nabízením konkrétních doporučení ohledně environmentálních omezení a budoucí udržitelnosti (Fagan: 99). Také čelní postava HD Jakub Patočka hovoří o období konce Klausovy vlády jako přechodu z konfrontačního období k politickému, s nímž je spojen právě rozvoj lobbovacích strategií – i když podotýká, že metod lobbyingu bylo využíváno již dříve a od konfrontačních metod přímé akce upuštěno nikdy nebylo, považuje konec roku 1997 za symbolický mezník ve změně poměru mezi těmito aktivitami. Na sklonku roku 1999 pak hovoří o možném přechodu k období kulturního

hnutí, které má klást důraz především na ekologickou výchovu na lokální úrovni (Patočka 1999c, SG 10/VIII: 15 -23).

Z hlediska veřejného mínění pak v roce 2000 došlo podle průzkumu IVVM k patrné změně oproti roku 1991 v tom, že oproti tehdejší 92 % považujících řešení v oblasti životního prostředí za naléhavé - 60 % velmi, 32 % dosti - bylo v roce 2000 o naléhavosti řešení přesvědčeno velmi pouze 27 % a dosti 48 % - celkem tedy 75 %. Naopak k žádné výrazné změně nedošlo podle výzkumu ISSP v otázce potřeby ekonomického růstu k ochraně životního prostředí – stejně jako v roce 1993 věřilo v tuto potřebu 81 % dotázaných.

V ohledu na strukturu politických příležitostí lze tedy vymezit tři základní období. První období se vyznačovalo značně otevřenými politickými i diskurzivními příležitostmi, ale bylo poměrně záhy vystřídáno značnou izolací a marginalizací, která kulminovala v roce 1995 a v uzavřenosti politické struktury se podobala situaci za minulého režimu. Tuto kulminaci lze ale zároveň považovat za výraz relativního oslabení dominantního diskurzu spojeného především s politikou ODS, po níž následovalo postupné otevírání příležitostí, a od roku 1997 do konce dekády lze hovořit o formálně otevřených příležitostech v kombinaci se zdroji k jejich ovlivňování, které si postupně profesionalizované organizace osvojily.

Podle teorie institucionálních politických příležitostí by měly relativně otevřené politické příležitosti vést k širší mobilizaci kolektivního jednání s využíváním více konvenčních forem protestu. Relativně uzavřené politické příležitosti by měly naopak vést k méně častému kolektivnímu jednání, ale zároveň k radikalizaci repertoáru jednání hnutí (nekonvenční formy protestu). Vývoj českého environmentálního hnutí však této teorii neodpovídá, a to především v letech 1992-1996/7, kdy byly politické příležitosti značně uzavřené, ale počet protestních událostí neklesl a organizace začaly postupně rozvíjet spíše konvenční formy jednání (nabírání právníků, profesionalizace). Přímo o deradikalizaci hnutí mluví již v tomto období Jehlička, Fagan, Binka i Novák.

Z hlediska vývoje veřejného mínění je o něco patrnější, že očekávání státního paternalismu ve vztahu k životnímu prostředí v kombinaci s důvěrou v prospěšnost ekologických iniciativ (přestože byly označeny za extremistické) mohlo vést tyto iniciativy ke snaze být spíše zástupcem nakloněné veřejnosti ve formálním politickém procesu místo snahy mobilizovat tuto veřejnost coby kolektivního aktéra. Tento předpoklad bude proto zkoumán v ideologické analýze politického myšlení hnutí, kterou lze považovat za komplement k – za pomoci průzkumů veřejného mínění naznačeným - diskurzivním

příležitostí. Nejprve však budou představeny teorie, které se ve snaze vysvětlit proměny v jednání hnutí zaměřují i na jiné proměnné než strukturu politických příležitostí.

1.2 Kooptování profesionálové nebo transakční aktivisté?

Císař i Fagan ve svých výzkumech shodně ukazují, že z hlediska mobilizace zdrojů nemohlo české environmentální hnutí spoléhat ani na zdroje od členské základny, ani na individuální přispěvatele, a od roku 1992 ani na státní fondy.⁷ Postupně se tak staly závislé na grantech, know how a dalších zdrojích, které jim poskytovaly převážně zahraniční agentury - mechanismem získávání zdrojů se stal zahraniční patronát. V porevolučních letech jej představovaly hlavní americké agentury, které se však od druhé poloviny 90. let, a především pak se zahájením přístupového procesu České republiky do EU začaly stahovat a dominantním zdrojem financí se staly evropské granty.

Fagan na tomto pozadí vysvětluje, že důvodem toho, proč uzavřené politické příležitosti nevedly k radikalizaci hnutí (ale spíše naopak), je, že specifický kontext ekonomické a politické transformace v českém postkomunistickém prostředí způsobil značná omezení dostupnosti zdrojů, protože se jejich získávání stalo nejdůležitějším faktorem ve formování aktivit a chování environmentálních hnutí (Fagan: 43-44). Závislost na zahraničním patronátu pak podle něj znamenala postupnou „dominanci ekologické modernizace jako ideologického základu environmentální politiky, konec radikálně protestních strategií a idejí v zavedených environmentálních organizacích, a partnerství mezi byznysem, politickými elitami a environmentálními organizacemi, značně podpořené a vypěstované zahraničními agenturami skrze jejich režimy financování a agendy“ (tamtéž: 5).

Pozdější dominance evropských grantů pak ještě zesílila tlak na institucionalizaci a profesionalizaci organizací. Ač tedy přístupový proces do EU značně napomohl otevření politických příležitostí, zároveň znamenal demobilizaci hnutí, protože sponzorský systém vyžadoval hmatatelné výsledky, které byly spatřovány spíše v projektech vedoucích k

---

⁷ Do roku 1992 měly organizace přístup ke státním příspěvkům především skrze Státní fond životního prostředí. Avšak od roku 1992 byly granty z tohoto fondu přesměrovány z více politicky orientovaných organizací a projektů posilujících vzájemnou spolupráci k apolitickým ochranným projektům. Navíc, značná část peněz, které měly do fondu jít, byla tehdejšími ministrem Františkem Bendou přesměrována místním starostům ODS na výstavbu spaloven, jakožto údajné řešení environmentálních problémů (Fagan, 91).

měřitelnému zvyšování povědomí o určitém problému a nikoli v organizaci protestních akcí. Aktivisté tak byly v podstatě nuceni kooptovat agendu sponzorské organizace (tamtéž, 106). Zahraniční patronát z Faganovy perspektivy vysvětluje, proč se environmentální organizace jako HD a DZ postupně profesionalizovaly a daly přednost kooperaci s politickými autoritami před radikálnějšími formami vznášení požadavků.

S tímto výkladem vlivu zahraničního patronátu nesouhlasí Ondřej Císař, který zahraniční sponzorské programy naopak považuje za podmínku vzniku transakčního aktivismu v Česku (Císař: 117), skrze jehož charakteristiky ukazuje, že i když organizace nebyly schopny mobilizovat jednotlivce, byly schopny získat velkou kapacitu jako aktéři zájmové politiky, kteří byli schopni „zpochybnit převládající sociální normy nikoli navzdory své závislosti na zahraničních dárcích, ale spíše právě díky této závislosti“ (tamtéž: 153).

Pojem transakční aktivismus přebírá od Petrovy a Tarrowa (2007), kteří jím zachycují odlišné fungování sociálních hnutí v postkomunistických zemích střední a východní Evropy. Ta totiž, vzhledem k obecně nízké participaci jednotlivců v daném regionu, musela přijmout nový *modus vivendi* - úspěšné politické jednání aktivistů nadále nemělo spočívat jen ve schopnosti uspořádat kolektivní protest, ale také v nalézání a usměrňování zdrojů, skrze které mohou posléze působit na veřejné mínění a ovlivňovat politickou agendu. Transakční aktivismus se tak zakládá na „poutech – stálých a dočasných – napříč organizovanými nestátními aktéry a mezi nimi a politickými stranami, držiteli moci a dalšími institucemi“ (Petrova a Tarrow: 79).

Na základě tohoto konceptu Císař ukazuje, že při nemožnosti mobilizace musely organizace k prosazení svých cílů rozvinout advokační a transakční kapacity. Jak vyplývá už z Faganovy analýzy, rozvoj těchto schopností jim umožnil právě zahraniční patronát. Fagan sice nerozporuje, že jím poskytované zdroje značně zvýšily kapacitu hnutí k prosazení svých cílů, ale podotýká, že zároveň došlo v důsledku kooptace k proměně identity hnutí.

Císař však s odkazem na Craiga Jenkinse tezi o kooptaci zpochybňuje. Cíle agentur jsou podle Jenkinse (1998) komplexní a nelze říci, že by byly výlučně nástrojem sociální kontroly. Důsledkem sice je profesionalizace, avšak ta může přispět k vyšší mobilizaci a úspěšnosti hnutí. Na základě výzkumu sociálních hnutí v USA dochází k závěru, že u profesionálních organizací podporovaných nadacemi nelze hovořit ani o depolitizaci (či deradikalizaci), ani o opuštění jejich původních cílů. Tyto organizace podle něj nejsou kooptovány, ale usměrňovány. Tím chce říci, že dosažení politického vlivu za pomoci rozvinutí transakčního

aktivismu (umožněného zahraničními dotacemi) nemusí nutně spět k zřeknutí se protestu ve prospěch běžné politické činnosti a lobování, ani k přizpůsobení cílů preferencím dárců (Císař: 128).

Aby toto tvrzení Císař obhájil také pro český kontext, využívá komparaci mezi HD (jakožto organizací závislou na zahraničním financování) a organizací Greenpeace Česká republika, která si, na rozdíl od HD či Děti Země, dokázala zajistit solidní základnu pasivních přispěvatelů, a tudíž se stala finančně nezávislou na grantech (tamtéž, 130). Podle logiky, kterou chce vyvrátit, by se Greenpeace měla alespoň blížit ideálu militantního aktéra, zatímco HD by mělo být kooptováno. Na příkladu kampaně proti jaderné elektrárně Temelín pak ukazuje, že tomu bylo spíš naopak. HD využívalo blokády a zaujímalo „relativně konfliktní postoj“, zatímco Greenpeace se v důsledku orientace na domácí finanční zdroje muselo přizpůsobit veřejnému mínění a upustit od kontroverzních kampaní jako byla ta temelínská (tamtéž: 130-132).

Prvním problémem s tímto vysvětlením je, že pro ověření teze by bylo potřeba nějakým způsobem zachytit výchozí pozice obou organizací (jejich umírněnosti/radikality) a poté jejich posuny v závislosti na financování. Jak podotýká Jehlička ve své recenzi Císařovy práce (2009: 114-115): „pro obecnou platnost Císařovy hypotézy by bylo třeba prokázat, že závislost politické radikality na zahraničním patronátu a naopak umírněnosti na domácích zdrojích podpory lze pozorovat i v jiných obdobích a u jiných organizací“. Sám pak ukazuje, že Greenpeace lze označit za umírněnou již v době, kdy čerpala převážně ze zahraničních zdrojů. Přejít k domácím zdrojům na tomto postoji nic nezměnil.⁸ Oproti tomu HD bylo od svého založení až do roku 2003 značně závislé na grantovém financování by muselo být po celou dobu stejně radikální, což je značně diskutabilní otázka. Výsledkem tedy je, že otázka, zda vytvářejí zahraniční dotace spíše kooptaci nebo usměrnění, je, pokud ji chceme aplikovat univerzálně, nerozhodnutelná. Existují totiž další proměnné, které se ukazují jako podstatnější – podle Jehličky to v případě těchto dvou organizací byly především osobní preference jejich vedoucích osobností.

Druhý, zásadnější problém však spočívá už v samotném konceptu transakčního aktivismu, u něž se lze tázat, zda vůbec ještě může být považován za typ jednání aktivistického hnutí. Jednak proto, že rozvoj advokačních schopností je spojen s profesionalizací práce (aktivisty

---

⁸ Jehlička tvrdí, že mnohem podstatnější byla v tomto směru událost z roku 1995, kdy byla organizace spolu s HD a DZ zařazena na seznam extrémistických organizací.

nahrazují zaměstnanci), jednak také proto, že výraz hnutí implikuje spíše kolektivního aktéra utvářeného participací jednotlivců na protestních akcích než úzkou skupinu reprezentantů lobujících za určitý zájem.

Teorie mobilizace zdrojů sice přesvědčivě ukazuje, že zahraniční patronát a transnacionální sítě s nimi spojené značně zvyšují kapacitu aktérů k prosazování jejich cílů, její zásadní problém se nicméně ukazuje v tom, že na jedné straně může vést k opomenutí možnosti změn v identitě a cílech aktérů (Císař) anebo k tendenci spojovat tuto změnu pouze s materiálními možnostmi (Fagan).

Podobné kritice podrobuje teorii mobilizace zdrojů ve své práci také Arnošt Novák, když tvrdí, že teorie mobilizace zdrojů vychází z neudržitelné představy racionálně kalkulujícího jedince předcházejícího své zakotvení v sociálním světě. Tuto představu vidí jako ještě méně udržitelnou pro zkoumání jednání aktivistů, jejichž charakteristickým znakem je, že jednají z jiných motivů, než je maximalizace materiálních benefitů (2015: 70). Proto jako svůj výkladový rámec využívá teorii nejnovějších (radikálních) sociálních hnutí, která nutně nepředpokládá potřebu hnutí vznášet požadavky na politický systém a tudíž není fixována na zkoumání podob jejich interakce a více se soustřeďuje identitu hnutí samotného.

1.3 Radikální ekologové?

Jedním z hlavních motivů Novákovy práce je rovněž otázka po možné (de)radikalizaci environmentálního hnutí v Česku. Zajímá ho, zda je míra radikality dána tím, v jakém systému politických příležitostí se environmentální organizace pohybovaly (což se v případě institucionálních příležitostí neprokázalo) a jaké zdroje pro své aktivity mobilizovaly (jak implikují Fagan s Císařem), či jestli tam mohla sehrát roli také vnitřní dynamika a trajektorie hnutí, k čemuž se přiklání svojí prací on (podobně jako Jehlička).

Aby mohl určovat vztah k radikalitě, používá jako svůj výkladový rámec radikální ekologii. Vychází přitom z práce Johna Dryzeka (2005), který rozlišuje čtyři základní přístupy k environmentálním tématům na základě toho, nakolik jsou reformní či radikální na jedné straně, a prozaické či imaginativní na straně druhé. Radikální ekologie je jak radikální, tak imaginativní. To znamená, že nejenom odmítá základní strukturu industriální civilizace a

její vztah k přírodě (radikalita), ale zároveň hledá a konstruuje alternativní pojetí člověka, společenského uspořádání a vztahu k přírodě (imaginace). Dryzek upozorňuje, že tento rámec není monolitický, ale obsahuje různé ideologické představy, které lze obecně rozdělit do dvou skupin. Jedna klade důraz převážně na změnu vědomí a hodnot, zatímco druhá spíše na politiku a systémové změny (Novák: 52-53; Dryzek: 13-17).

Radikální ekologie Novákovi sice slouží jako výkladový rámec, ale neposkytuje mu analytické nástroje, skrze něž by mohl určit vazbu konkrétních hnutí k radikalitě. Proto si vypůjčuje do Briana Dohertyho (2002) model radikálních organizací sociálního hnutí,⁹ který mu umožňuje odlišit liberální a anarchistickou přímou akci jakožto repertoáry jednání odpovídající umírněnosti či radikalitě organizace.

Přímá akce v tomto kontextu neznamena jen otevřené vyjádření protestu za účelem prosazení určitého cíle, ale také určité neformální jednání, které je dočasným zpřítomněním představované alternativní společnosti. Přímá akce proto může být jak neprotestní (družstva, komunitou podporované zemědělství), tak protestní (blokády stavenišť jaderné elektrárny). Liberální od anarchistické přímé akce pak odlišuje to, že první zmiňovaná je využívána jen jako poslední možnost, když se vyčerpají všechny ostatní dostupné prostředky (zároveň může být vnímána jako určitá lobbovací taktika k přitáhnutí pozornosti, vyvinutí tlaku a ovlivnění rozhodování). Oproti tomu anarchistická přímá akce se snaží „získat moc nad okolnostmi vlastní existence a tuto moc vykonávat přímo“ (Novák: 101). Lze ji tak označit za prefigurativní v tom smyslu, že hodnota protestního aktu spočívá v něm samotném a nikoli v určitém cíli, pro který je realizována.¹⁰

V analýze českého environmentálního hnutí pak Novák ukazuje, že HD i DZ používaly přímou akci pouze v jejím liberálním pojetí – tedy jako krajní prostředek následující po vyčerpání legálních možností – zatímco „anarchistické pojetí přímé akce jako preferovaného způsobu jednání, který má předjímající charakter, se prakticky vědomě nevyskytuje“ (tamtéž: 161). Zároveň ale dodává, že například blokáda závodu Velké Pardubické v roce 1992 vykazovala prvky spíše anarchistické než liberální přímé akce, neboť nešlo jen o symbolické upozornění, ani o poslední možnost, ale o samotné fyzické zablokování závodu (tamtéž: 162).

---

⁹ Radical Social Movements Organization

¹⁰ Novák nicméně připomíná také zásadní fakt, že oba ideální typy přímých akcí se v reálné politické praxi často mísí a splývají (tamtéž, 104).

Základní problém výzkumu pro něj pak představuje otázka, proč se radikální ekologie (využívající anarchistické přímé akce) v českém prostředí nerozvinula. Za pomoci hloubkových rozhovorů zjišťuje (shodně s Jehličkovým předpokladem), že kromě vnějších proměnných hrají významnou roli také proměnné vnitřní – rozhodnutí samotných aktérů. Vliv jednotlivých aktérů je vzhledem k nízkému počtu environmentálních aktivistů v českém prostředí výrazně posílen. U HD je tento fakt ještě více umocněn tím, že od samého počátku byla jeho organizační struktura postavena na hierarchické a vnitřně nedemokratické struktuře (tamtéž: 215, srovnej Binka: 107).

Perspektivou jednotlivých aktérů pak vysvětluje, že nerozvinutí radikální ekologie bylo do značné míry způsobeno vzájemným vybudováním ideologických hranic mezi ekologickými a anarchistickými aktivisty. U HD toto ideologické uzavření vycházelo především z postojů Jakuba Patočky v kombinaci s vnitřním nedemokratickým uspořádáním. Budování hranic mezi environmentalisty a anarchisty v Patočkově podání a v kombinaci s vysoce hierarchizovaným uspořádáním vyvrcholilo v odchod značné části členů a zformování jiné ekologické organizace Nesehnutí. To byl podle Nováka „jeden z důležitých faktorů, který ovlivnil další vývoj Hnutí Duha. Hranice mezi ní a anarchistickým a alternativním prostředím byla mnohem ostřejší a urychlilo to i další vývoj směrem k profesionalizaci, institucionalizaci, uznání, ale také ztrátě počátečního radikálního étosu“ (Novák: 216-217).

Posun k institucionalizaci a profesionalizaci v kombinaci s upouštěním od přímých akcí považuje za závažný, neboť podle něj roztočilo spirálu umírněnosti: „čím méně přímých akcí, tím méně prožitých a sdílených emocí, tím méně ‘glue of solidarity’, tím menší šance utvářet akceschopné sociální hnutí“ (tamtéž: 221). Opuštění přímé akce a přiklonění se ke kancelářskému stylu práce spojeného s určitým typem expertní racionality znamenalo značnou bariéru pro budování kolektivní identity, protože právě přímé akce mohou hrát skrze tělesnost a emoce podstatnou roli v odhodlanosti k politické aktivitě (tamtéž: 198).

Efekt transakčního jednání na identitu hnutí (ve smyslu sebepojetí a ideologického vztahování se ke světu) a zpětně na motivaci ke kolektivnímu jednání je z hlediska této práce jedním z nedůležitějších Novákových argumentů (přítomným i u Adama Fagana, u nějž jej však upozaďuje optika mobilizace zdrojů). Je to také závažná námitka vůči perspektivě Ondřeje Císaře, který v podstatě ignoruje možnost zpětného dopadu jednání na identitu aktéra. Nedostatečnou participaci totiž považuje za daný jev, kterému je potřeba se přizpůsobit.

Nicméně samotné využití konceptu anarchistické přímé akce k detekci radikálně ekologického hnutí může být zavádějící v tom smyslu, že nezohledňuje specifickou politickou kulturu (diskurzivní příležitosti), která může značně ovlivnit volenou formu protestu a jeho ospravedlnění (legitimizace liberální přímou akcí coby poslední možnosti může být formou komunikace s veřejným míněním, které je takové představě jednání – vynucené občanské neposlušnosti – značně nakloněno).

Otázkou pro další část práce tak mimo jiné bude, zda je možné v rámci českého environmentálního hnutí nalézt takovou konfiguraci idejí, která by odpovídala Dryzekovu konceptu radikální ekologie (byl by tedy radikální i imaginativní) nehledě na to, jestli byl doprovázen anarchistickou přímou akcí či nikoli. Primárnějším záměrem, než zodpovězení této konkrétní otázky, však bude snaha o vytvoření komplexnější představy o základních idejích hnutí, jejich vazbách a proměnách v čase.

2. Ideologie jako analytický koncept

Z předchozí kapitoly vyplynulo, že co se týče politického kontextu, identity a jednání prošlo hnutí v průběhu 90. let značnými změnami. Adam Fagan a Ondřej Císař se ve své reflexi tohoto vývoje zabývali především jednáním (schopnostmi mobilizace zdrojů), přičemž dospěli ke značně protikladným závěrům – pro jednoho představují hnutí zejména skupiny kooptovaných profesionálů, pro druhého organizace a sítě transakčních aktivistů. První představa předpokládá, že orientace na finanční zdroje zahraničních agentur vedla aktivisty k profesionalizaci jejich práce a přizpůsobení cílů idejím zahraničních agentur orientovaných na ekologickou modernizaci. Druhá říká, že finanční zdroje (a s nimi spojený rozvoj transakčních a advokačních schopností) naopak, vzhledem k předpokladu nemožnosti široké participace, umožnily hnutí zachovat možnost prosazení svých cílů.

Je patrné, že sporným místem těchto dvou interpretací je povaha idejí a cílů hnutí. Císař se jejich proměnou v podstatě nezabývá, Fagan pouze v kontextu proměny jednání v druhé polovině 90. let, přičemž se ale nezabývá detailněji výchozí pozicí. Předpokládá, že je radikální, ale neukazuje v jakých konkrétních idejích, ani jak se tyto ideje změnily v důsledku kooptace. Z toho důvodu je podstatné také Novákovo tázání po tom, zda lze vůbec u českého environmentálního hnutí mluvit o takové výchozí pozici, která by odpovídala povaze cílů a jednání radikální ekologie. Zaměřuje se však pouze na koncept přímé akce, jejíž radikálně ekologickou podobu ve výchozí pozici hnutí v podstatě nenalézá (nebo jen velmi slabě), a tak poměruje podobu českého hnutí s jeho radikálně ekologickým protějškem v západní Evropě.

Přestože se práce ve velké míře opírají i o rozhovory se samotnými aktéry a částečně zahrnují otázku identity, žádná se nepokusila o uspořádanější zmapování ideového světa hnutí a jeho konkrétních proměn v období 90. let. Cílem následující kapitoly proto bude rozvinutí teoretických a metodologických předpokladů pro analýzu forem politického myšlení (ideologií), jimiž se prezentovalo Hnutí Duha, jako jedna nejvýraznějších iniciativ

českého environmentálního hnutí, na stránkách svého časopisu *Poslední* a posléze *Sedmé generace*.

Ze všech autorů zabývajících se vývojem českých environmentálních organizací v 90. letech (Binka 2008, Císař 2008, Fagan 2000, 2004, Jehlička 1999, 2009 Jehlička et al. 2002, Fagin and Jehlička, Novák 2015) jediného Bohuslava Binku primárně zajímají „ideje a mentalita českých environmentálních hnutí“¹¹ k čemuž využívá mimo jiné¹² také analýzu časopisů. Zajímá ho však poměrně specifická otázka ověření přítomnosti extremismu v jednání hnutí. K tomu účelu využívá konceptů vymezených Andrewem Dobsonem (2000) – environmentalismu a ekologismu – jejichž pomocí odděluje reformní a radikální proudy zeleného politického myšlení. Radikální ekologismus pak považuje za nutnou, ale ne postačující podmínku k tomu, aby hnutí mohlo být označeno za extremistické. Proto doplňuje svůj výzkum obsahovou analýzou, jejímž prostřednictvím odlišuje pasivní a agresivní dogmatismus – ten představuje druhou nutnou podmínku extremismu. Hlavní otázkou mu tak je, zda jím sledované organizace Hnutí Duha a Nesehnutí splňovaly „charakteristiku agresivního dogmatismu a neargumentativního radikalismu spolu s ekologickým postojem“ (Binka 2008: 65).

Binkova práce je obrovským znaleckým vhladem do myšlenkového zázemí hnutí, nicméně možnost využít tuto hloubku znalosti zkoumaného prostředí je do jisté míry ochuzena typem základní výzkumné otázky („jsou česká radikální environmentální hnutí extremistická?“), která vytlačuje pozornost na samotný okraj možných projevů environmentálního hnutí – rozvíjí tak sice propracovanou teorii, ale k zachycení myšlení a jednání, které u hnutí nepřekvapivě nenalézá (nebo jen okrajově). Zároveň, jak přesvědčivě ukazuje Novák, sama Binkova definice environmentálního extremismu jako kombinace neargumentativního radikalismu a agresivního dogmatismu je pro svou přílišnou individualizaci a psychologizaci neadekvátním nástrojem k uvažování o sociálních hnutích. Navíc se potýká s obecným problémem extremismu, s nímž řada společenských vědců kvůli jeho vágnosti odmítá pracovat a primárně je spíše normativním pojmem, který slouží k delegitimizaci určitého politického subjektu a posílení statu quo (Novák 2015: 37-45).¹³

Záměrem této kapitoly proto bude vypracování přístupu, která by mohla zachytit variace myšlení a jednání environmentálního hnutí v jeho co nejširší podobě a která zároveň umožní

---

¹¹ Podtitul jeho knihy *Zelený extremismus*.

¹² Kromě článků však využívá i hloubkové rozhovory a především vnitřní dokumenty organizací.

¹³ Přesvědčivost Novákovy námitky uznává sám Binka ve svém posudku jeho disertační práce.

jemnější distinkce, než jsou ty mezi extremismem a ne-extremismem (případně radikalitou a deradikalizací). K tomuto účelu bude využito primárně nástrojů z prostředí politické teorie po takzvaném „jazykovém obratu“, který mimo jiné obnovil zájem o ideologii jako předmět hodný vědeckého zkoumání.

Nejprve však bude vyložena metodologická diskuze tří autorů z různých myšlenkových tradic, kterým je společné, že se zabývají takovým pojetím ideologie, které již nepředstavuje pouze legitimizaci dominantního systému, ale spíše obecný rys politického myšlení a jednání. Takové pojetí je z hlediska záměru této práce podstatné, neboť umožňuje teoretické rozšíření konceptu ideologie o politické myšlení skupin, které neusilují o legitimizaci dominantního systému, ale naopak o jeho zpochybnění a změnu. Následně budou představeny vybrané přístupy k jazykové analýze ideologie, jejichž vzájemnou kombinací vymezíme základní metodologická východiska pro analytickou část práce.

2.1 Mezi ideologickou vědou a vědeckou ideologií

Ideologie je pojem, u něž se velmi těžko hledá nějaké definiční jádro, na němž by panovala alespoň zdánlivě všeobecná shoda. Kromě nespočetného množství definic z různých vědních oborů je ideologie různými způsoby skloňována také v politickém, žurnalistickém, ale i běžném užití jazyka. Postupné upřesnění významu, se kterým budeme v analytické části pracovat, je primárním cílem této kapitoly. Předběžně ale uveďme, že ideologiím obecně rozumíme jako určitým systémům sociálně sdílených idejí, představ a hodnot, které slouží k porozumění, ospravedlnění, nebo naopak zpochybnění určitého socio-politického řádu.

Již takovéto obecné vymezení však staví na předpokladech, které nejsou všeobecně sdílené, a tudíž s nimi nelze pracovat jako s pevným jádrem konceptu. Za takové jádro by spíše mohla být označena představa „zkreslení“ (*distortion*), které ideologie způsobují vzhledem k realitě (nehledě na to, jestli uznáváme existenci či poznatelnost této reality). Pokud budeme chápat zkreslení reality jako jádro konceptu ideologie, tak jádrem

intelektuálního zabývání se ideologií bude otázka, jestli sama její konceptualizace může uniknout ideologickému zkreslení.

Tento poměrně zásadní epistemologický problém lze dobře ukázat s využitím textu Clifforda Geertze, který v kontextu symbolické antropologie rozumí ideologii jako symbolickému systému. Tímto pojetím se snaží překonat paradox spočívající v tom, že rozšířené uvažování o ideologii jakožto obecném rysu politického myšlení může být zároveň znemožněním jejího neideologického pojetí a tedy závažnou námitkou k vědecké užitečnosti pojmu. Tento paradox označuje jako „Mannheimův paradox“ a přirovnává jej k Zénónovu paradoxu pohybu ilustrovaného nekonečným závodem Achilla a želvy¹⁴ (Geertz 2010: 220).

Podobně jako byl Zénónův paradox vyvrácen vypracováním matematické teorie, která ukázala, že součet nekonečné geometrické řady je konečné číslo, namítá Geertz vzhledem „Mannheimovu paradoxu“, že nepředstavuje nemožnost neideologického poznání, ale spíše ukazuje na teoretickou nepropracovanost a neobratnost dosavadní sociologické analýzy (tamtéž: 222). Základním problémem dosavadních přístupů (které odlišuje jako „teorii zájmů“ a „teorii napětí“) je, že se příliš zaměřují na příčiny a důsledky ideologií v sociální realitě a nedostatečně na výzkum jich samotných jakožto „systémů vzájemně působících symbolů, vzorců vzájemně se ovlivňujících významů“ (tamtéž: 234). Podle Geertze by se tedy mělo zkoumání zaměřit na symbolické jednání, neboť vzájemné působení konfigurace různých významů, které je podstatou takového jednání, není jen děním probíhajícím v hlavě, ale je samo o sobě sociálním procesem.

Důležitým Geertzovým závěrem tak je, že k ideologii by se nemělo přistupovat skrze její porovnávání se sociální realitou, ale spíš jako ke specifické formě myšlení, která je určitým způsobem součástí této reality. Hranici mezi vědou a ideologií pak vytyčuje typem strategie, jejímž prostřednictvím tyto různé formy myšlení přistupují k sociálním situacím stejného typu – věda podle něj zaujímá nestranný postoj, k čemuž využívá zdrženlivý, stručný a pevně analytický styl, zatímco ideologie zaujímá angažovaný postoj obohacený úmyslně sugestivním stylem (tamtéž: 260). Problémem takového vymezení však je, že se nakonec

---

¹⁴ Tento známý paradox spočívá v tom, že Achilles nemůže nikdy smazat náskok želvy i přesto, že je mnohem rychlejší. V okamžiku, kdy se dostane na její původní místo, bude želva už o kousek dál. Než uběhne tento kousek, želva se opět posune – náskok želvy se sice stále zmenšuje, ale nikdy nemůže být smazán. Podobně v pojetí všeobjímající ideologie může vědec odhalovat její různá pokřivení, ale vždy se u toho dopouští pokřivení jiného a tak mu neideologický obraz reality stále uniká.

stejně ocitá v bodu, ze kterého se Mannheim původně snažil vykročit – tedy zhodnocení vztahu vědy a ideologie z hlediska dichotomického vztahu mezi pravdou a pokřiveností.

Další významný pokus o zachování ideologie jako analytického konceptu (při současném uznání jeho potenciální všudypřítomnosti) podniká v rámci poststrukturalistické tradice Ernesto Laclau (1997). Podle něj se teoretické přístupy k ideologii dostaly do situace, kdy buď musí uznat její všeobjímající charakter a tudíž pojem ideologie ztrácí svou analytickou hodnotu, anebo předpokládají možnost vnějšího bodu kritiky (vědecké formy myšlení proti ideologické formě myšlení) – víra v takový bod je však v rámci poststrukturalistického přístupu chápána jako ideologická *par excellence* (Laclau 1997: 298). Jedinou cestou pro zachování ideologie jako smysluplného teoretického konceptu je proto podle Laclau odpoutání se od srovnávání ideologického pokřivení se sociální realitou a zaměření se na mechanismy tohoto (všudypřítomného) pokřivení jako takové – tedy mechanismy, jimiž je zprostředkována iluze uzavření principiálně neuzavřitelného charakteru sociálna. Možnost uchopení principiálně nepoznatelné sociální reality se opírá o poznatelné jazykové mechanismy, které vyjadřují ontologickou povahu sociálna (nezbytnost a zároveň nemožnost připsání definitivních významů), a tudíž stanovují možnost rozpoznání ideologické iluze uzavření, aniž by vyžadovaly možnost neideologické poznatelnosti sociální reality (Laclau 1997: 320).

Podstatnější než nabízející se námitka, zda nejsou samy tyto mechanismy součástí Laclauovy ideologie o ontologické povaze sociálna, je pro nás nyní pouze ten nejobecnější rys Laclauova argumentu v porovnání s Geertzem. Soustředění se na mechanismy pokřivení je sice ve své podstatě komplementární s Geertzovou snahou o odpoutání se od hodnocení příčin a důsledků ideologie pomocí jejího pojetí jakožto formy symbolického vyjadřování (Geertz 2010: 234), nicméně není komplementární s jeho závěrem, že „ideologie pronášejí empirická tvrzení o stavu směřování společnosti, která jsou předmětem vědeckého hodnocení (a zdravého rozumu tam, kde chybí vědecké poznatky)“, a proto „sociální funkcí vědy vzhledem k ideologiím je nejprve porozumění – co ideologie jsou, jak fungují, jak vznikají – a potom jejich kritika – přimět je, aby se smířily s realitou (ale ne aby se jí nutně poddaly)“ (tamtéž: 262). Na tomto Geertzovu závěru je z Laclauovy perspektivy problematické především to, že spojuje vědu s extra-diskurzivním místem pravdy vycházejícím zevnitřku sociální reality, z něž může provádět kritiku ideologického zkreslení.

Jakou pozici tedy věda vzhledem k ideologii může zaujmout? Problém Geertzova vymezení spočívá v tom, že i když se mu daří odlišit vědu a ideologii jako dvě různé formy myšlení (symbolické systémy), absolutizuje do jisté míry toto odlišení v tom, že jej srovnává v aplikaci na stejný typ sociálních situací. Tím pádem se nemůže vyhnout jejich srovnání na kontinuu pravdivost/falešnost. Na druhé straně Laclau zásadně odstřihává koncept ideologie od sociální reality a omezuje jej pouze na výraz diskurzivních mechanismů signifikace významů. Ideologie se tak stává analytickým nástrojem, který umožňuje skrze jazyk zrcadlově zkoumat mechanismy a struktury sociální reality, ale nikoli poměřovat pravdivost/falešnost specifických obsahů, které jsou skrze tyto mechanismy (a v rámci těchto struktur) produkovány.

V tomto ohledu lze „třetí cestu“ z ideologického paradoxu, mezi Geertzem a Laclauem, nalézt u poststrukturalismem inspirovaného konceptuálně morfologického přístupu k ideologii Michaela Freedena (1996, 2003, 2005, 2006), který do hry vnáší normativní politickou filosofii jako formu myšlení o sociální realitě, která je částečně vědecká i ideologická. Z jeho morfologické perspektivy jsou jak ideologie, tak normativní politická filosofie srovnatelnými formami politického myšlení. Specifikem politického myšlení není jeho postoj k sociální realitě či styl vyjadřování (Geertz), ani diskurzivní povaha mechanismů uzavírání (Laclau), ale povaha pojmů, s nimiž operuje. Přestože normativní politická filosofie klade mnohem více důraz na logickou koherenci svých tvrzení než například článek v aktivistickém časopise, oba styly se vztahují k politickým pojmům (jako demokracie, rovnost, svoboda, spravedlnost), jejichž význam je ze své podstaty nerozhodnutelný. Přiřazení specifického významu takovému pojmu vyžaduje (stejně jako politické rozhodnutí) vytvoření vazby s pojmy dalšími, které jsou konstituovány teorií spíše než diskurzivními mechanismy (Laclau) a jejichž konfigurace je vlastním obsahem ideologie (Freedan 1996: 48, 2005: 124).

Politická teorie (coby zástupce vědeckého přístupu) se tak neliší od normativní politické filosofie (coby zástupce ideologického přístupu) stylem či mírou pokřivení, ale předmětem zkoumání, na který je aplikována. Předmětem politické filosofie je primárně socio-politický řád, zatímco politická teorie se zajímá o to, jak a prostřednictvím kterých pojmů je určitá forma socio-politického řádu zobrazována. Z konceptuálního hlediska se tedy ideologie a normativní politické filosofie vztahují k pojmům, které jsou principálně rozporné. Politické

teorie pak zkoumají způsob a projevy tohoto vztahování (Freeen 1996: 27-29, srovnej Gaus 2012: 3).

Tímto způsobem můžeme dojít k teoretickému uzávorkování paradoxu ideologie, nikoli však k jeho úplnému překonání. Vymezení ideologie jako formy politického myšlení, která se váže k nerozhodnutelným pojmům, může být také chápáno jako omezení jiných potenciálních významů pojmu, a tudíž typem ideologického aktu (Freeden 1996: 48). Ideologie je totiž sama tím, co Walter Bryce Gallie ve své esejí z roku 1956 označil jako „z podstaty rozporný pojem“.¹⁵ Ukázal tím na problematickou povahu komplexních pojmů, které se, zejména v akademickém prostředí, stávají předmětem řady rozporů ohledně toho, jaké je jejich správné užití. Gallieho slovy: „Pokud prozkoumáme různá užití těchto pojmů a charakteristické argumenty, v nichž figurují, brzy zjistíme, že u nich nelze nalézt žádné jasné definovatelné obecné užití, které by bylo ustanoveno jako správné či standardní užití“ (Gallie 1956: 168). Tento rys je u ideologie ještě umocněn tím, že se vztahuje k různým významům a typům zkoumání nejen napříč různými vědními obory, jako jsou například filosofie, sociologie, psychologie, lingvistika, historie, mediální studia, politologie, ale je také hojně skloňován v běžném, politickém i žurnalistickém jazyce.

Výběr určitého užití je tak nutně aktem omezení potenciální množiny aspektů s nimi spojených. Pokud bychom však tento akt považovali za ideologický, dostali bychom se zpět k paradoxu všeobjímající ideologie. Pro odlišení vědeckého a ideologického výběru proto použijeme výstižného rozlišení mezi vztažením k hodnotám a hodnotícími soudy, které použil Max Weber, když se zabýval problémem objektivitu sociálních věd. Podle Webera žádná zcela objektivní vědecká analýza kulturního života není možná. Žádná analýza sociálních jevů se totiž neobejde bez speciálních a jednostranných hledisek, podle nichž jsou vybírány předměty bádání a poté také analyzovány a vykládány. Tato jednostrannost je podle něj dána zvláštností cílů poznání každé sociálněvědní práce a lze ji označit jako vztažení se k hodnotě – výzkumník se vztahuje k těm hodnotám, které pro něj mají nějaký subjektivně daný význam. Takové vztažení k hodnotě je však kvalitativně odlišné od pronášení hodnotících soudů a proto „praktickopolitické stanovisko a vědecká analýza politických útvarů a stranických postojů jsou dvě různé věci“ (Weber 1998: 124).

Předkládaná práce si proto ani zdaleka nenárokuje komplexní pojetí pojmu ideologie. Naopak, chce se výhradně omezit na politický aspekt tohoto pojmu (symbolické konstruování

---

¹⁵ Z anglického „Essentially contested concept“.

sociálního řádu) a předem vylučuje některé vlivné přístupy, které se zaměřují na ideologii primárně jako nástroj dominantního sociálního řádu – tedy pojetí ideologie, která jsou silně spojená s marxistickou tradicí, z nichž patrně nejznámější je konceptualizace Louise Althussera. Tato volba vychází z výzkumného cíle, kterým je rekonstrukce politického myšlení v rámci environmentálního hnutí (tedy nedominantních ideologií). Ve snaze o vystavění co nejvhodnějšího teoreticko-metodologického designu si proto představíme základní přístupy k jazykově orientované analýze ideologie – přičemž předběžné omezení našeho pojetí ideologie bude patrně především v možnostech využití metod kritické diskurzivní analýzy, která je nejsilněji orientována na analýzu ideologie coby nástroj dominance.

Debatou různých „vztahů k hodnotě“ těchto analytických přístupů se však pokusíme předejít tomu, co ve své studii mapující pole ideologických analýz označil Johnatan L. Maynard jako „sebe-ospravedlnění, která utvrzují teoretiky v jejich zavedeném užití pojmu ideologie, ale nepřispívají k žádné opravdu systematické snaze o zhodnocení, zda je daná konceptualizace optimální pro jeho výzkumné záměry“ (2013: 316). Tedy něčemu, co by vtáhlo vědecký přístup blíže k nepevným hradbám, jež jsme si vystavěli proti jeho ideologizaci.

2.2 Současné politicko-teoretické přístupy k analýze ideologií

Zatímco k samotnému pojmu a evoluci jeho významů toho bylo napsáno již poměrně hodně (např. Freeden 1996, 2003, Mannheim 1940, Plamenatz 1970, Thompson 1984, Eagleton 1991), k jeho různým analytickým využitím už podstatně méně. V tomto ohledu je proto velice cenný text již zmiňovaného J. L. Maynarda *A map of the ideological analysis* (2013), v němž předkládá základní přehled směrů současné ideologické analýzy. Jeho hlavním argumentem je, že kromě značné complexity často rozporuplných přístupů (kterou chápe po vzoru Gallieho jako do značné míry integrální studiu politického myšlení), chybí studiu ideologií vzájemná interakce mezi jednotlivými přístupy – tak jako tomu je například v teorii mezinárodních vztahů (Maynard 2013: 299). Základním problémem jinak velice přínosných analytických přístupů k ideologii tak podle něj je, že si nejsou vědomy sebe sama

jako částí jedné svébytné disciplíny. Místo vzájemné reflexe a obohacování mezi jednotlivými směry, proto badatel zabývající se ideologií naráží spíše na chaotické pole vzájemně izolovaných přístupů. Z toho důvodu Maynard vypracoval mapu současných metodologických přístupů k analýze ideologie, která má doplnit studie zabývající se spíše historickým vývojem konceptu nebo jeho postavením vzhledem k některému z těchto současných pojetí.

Ač se současné analytické přístupy v mnohém liší, jejich společný ústředním zájmem je rozkrývání toho, „jak lidé přemýšlejí a mluví o politice, a jak jsou politické ideje sociálně významné“ (tamtéž: 319). Tento pro sociální a humanitní vědy enormně podstatný společný zájem od nich podle Maynarda vyžaduje vzájemnou komunikaci, která však podle něj zatím v podstatě neexistuje. V následující části se proto pokusíme srovnat některé základní přístupy a vztáhnout je k vlastnímu výzkumnému záměru, jímž je snaha o postižení dynamiky politického myšlení dvou českých environmentálních organizací v průběhu 90. let.

3.2.1 Konceptuální přístupy

Mezi hlavní konceptuální přístupy Maynard řadí kromě Freedanova morfologického přístupu také konceptuální historii (Koselleck 1982), dějiny idejí (Skinner 2002) či metodu kognitivně-afektivního mapování¹⁶ (Thagard 2012). Klíčovou jednotku jejich analýz představují koncepty jakožto komplexní ideje, které dávají řád a význam politickým fenoménům a drží dohromady jako shluky vzájemně provázaných představ (Freedan 1996: 52; Koselleck 1982: 419). Specifikem konceptuálních analýz také je, že se více soustřeďují na jednotlivé „autory“ a jejich konkrétní artikulace ideologií než na abstrahované ideologické celky. Pro konceptuální přístupy je tak také charakteristické, že nespojují ideologie s potřebou širší společenské kritiky a tendují spíše k jejich nepejorativnímu pojetí (Maynard 2013: 302).

Konceptuální historie je metodou zkoumání významů klíčových politických konceptů tak, jak se vyvíjí v průběhu času. Vychází z předpokladu, že tyto koncepty vždy určitým způsobem reflektují historický kontext – tedy vnější události a praktiky, v rámci nichž se

---

¹⁶ Tu však vzhledem k její specifické vazbě na psychologii řadí na pomezí s kvantitativními přístupy, neboť ty představují hlavní zdroj inspirací k nahlížení politických ideologií prizmatem psychologických procesů. Vzhledem k tomu, že kvantitativní výzkum sám o sobě není předmětem této práce, bude v části zabývající kvantitativními přístupy soustřeďovat především na jimi inspirované pojetí ideologické analýzy – a tedy i Thagardovo kognitivně-afektivní mapování zařadíme tam.

ideje formují. Zdůrazňují tak diachronní (napříč časem) vývoj významů, který se prolíná do synchronních (v daném čase) konstrukcí.

Vedle konceptuální historie je pak zásadním přínosem konceptuálnímu přístupu Freedenovo soustředění se na distinktivní morfologii ideologických formací v daném čase. Politické koncepty totiž podle něj nabývají významů nejen prostřednictvím akumulativních tradic diskurzu či rozdílných kulturních kontextů, ale také skrze partikulární strukturální pozici, kterou zaujímají v rámci konfigurace s dalšími politickými koncepty. Ke dvěma základním dimenzím – času a prostoru – proto dodává třetí dimenzi, v jejímž rámci nabývají z podstaty rozporné koncepty svých významů – morfologii vzájemného propojení těchto konceptů (Freeden 1996: 4, 54). Morfologický přístup je proto vhodný k synchronní rekonstrukci konceptuálních sítí, které v daném čase a prostoru zpřehledňují jednotlivým aktérům politický svět a poskytují návod k činění politických rozhodnutí.

Tato perspektiva vychází z přesvědčení, že inherentní vlastností politických pojmů je jejich principiální nerozhodnutelnost. Jako typický příklad takové nerozhodnutelnosti může sloužit pojem demokracie. Rozhodnutí o tom, zda je nějaké jednání demokratické či nikoli, nelze odvodit z pojmu samotného, ale vždy také ze vztahu k dalším pojmům – jako například svoboda či rovnost –, které dourčují jeho význam. Tyto pojmy však samy o sobě také nenesou pevné významy. Svoboda může znamenat možnost činit bez vnějších omezení to, co uznáme za vhodné, stejně jako naplnění určitých substantivních cílů, které si mohou taková vnější omezení vynucovat.¹⁷ Podobně rovnost může být chápána buď jako abstraktní rovnost před zákonem či jako úplná materiální rovnost – zároveň vyžaduje rozhodnutí ohledně toho, na koho se tato rovnost vztahuje. Každý z těchto významů pak přináší značně odlišné implikace pro pojem demokracie.

Vztah konceptů a ideologie ilustruje Freedeno na příkladu nábytku, který může být v jedné místnosti rozestaven mnoha různými způsoby a vytvářet tak značně odlišné pokoje. A to i tehdy, jedná-li se o naprosto totožné kusy nábytku. Stejně tak mohou identické politické koncepty sloužit jako stavební kameny pro celou škálu nesourodých ideologií. Stejný kus nábytku (koncept) může mít značně odlišnou roli (význam) ve dvou odlišných pokojích (ideologiích). Tak, jako může stůl v jednom pokoji sloužit k jídlu a v jiném ke psaní, mohou například práva sloužit k ochraně lidské důstojnosti v jedné ideologii a k ochraně

---

¹⁷ Klasický text k rozpornosti pojmu svobody v jeho vazbě k různým politicko-filosofickým tradicím představuje text Isaiaha Berlina *Čtyři eseje o svobodě* (1999).

soukromého majetku a bohatství v jiné (Freeden 2003: 52). Podstatou morfologického přístupu je proto zaměření se na popis vnitřní struktury ideologií právě takovým způsobem, jako by popisovala rozestavení nábytku v určité místnosti.

Freeden tento morfologický přístup váže k širší politické teorii,¹⁸ jejímž prostřednictvím lze podle něj studovat politické myšlení jako formu politického jednání. Tento nárok odvozuje ze tří předpokladů. Za prvé, nahlíží politiku jako arénu lidských interakcí, které zahrnují rozhodovací procesy, hodnocení politických možností, regulaci opozice (deregulaci vlády), mobilizaci podpory a konstrukci politických plánů a vizí (či rezistenci vůči nim). Tyto představy světa pak, za druhé, vytvářejí fluidní morfologii, která je uskupována dle „rodinné podobnosti“¹⁹, ale souběžně se nachází v konstantní nestabilitě napříč časem a prostorem. Za třetí, zatímco části jakýchkoli těchto pohledů na svět jsou předmětem volby, určitá konkrétní volba omezující potenciálně nekonečnou množinu kombinací je nevyhnutelná. Podle Freedena tak můžeme přistoupit k politické realitě – ať už úmyslně či nevědomky – jen skrze přiřazení specifických významů. Podstatné je, že takový akt je vykonáván stejně tak politickými filosofy jako regulárními aktéry politického systému a profesionálními politiky – „ti všichni začínají uvažováním na pozadí již existujícího politického slovníku, a ti všichni se snaží (i když nakonec selžou) uvalit specifické významy na repozitáře politických významů, které jsou ze své sémantické podstaty mnohoznačné a rozporné“ (Freeden 2006: 19).

Ideologie jsou pak komplexní množiny rozhodnutí o tom, které významy přidělíme konceptům, jejichž prostřednictvím interagujeme se světem – jsou nezbytné, normální, umožňují (a reflektují) politické jednání (tamtéž). Toto tvrzení je odvozeno z předpokladu, že centrálním aktem politiky je rozhodování spojené s kolektivem a že možnost takového rozhodování implicitně předpokládá pluralismus. Ten je ve Freedenově konceptuálním pojetí vyjádřen mnohonásobností komponentů jednotlivých politických konceptů. Přitom platí, že žádný takový koncept nemůže být formulován tak, aby obsahoval všechny své potenciální komponenty zároveň, a že relativní váha každého obsaženého komponentu je taktéž variabilní (Freeden 2005: 117). Ambivalence esenciálně rozporného pojmu tak nevychází jen z výběru jeho určitých komponentů (a vypuštění jiných), ale také z možnosti různých

---

¹⁸ Tuto teorii sám označuje jako politickou teorii politiky (the political theory of politics) a řadí ji vedle politické filosofie, historie politického myšlení a post-strukturalistické politické teorie jako čtvrtý, svébytný přístup k politickému myšlení (Freeden 2005).

¹⁹ Jde o pojem Ludwiga Wittgensteina, který říká, že členové jedné kategorie mohou mít vzájemnou příbuznost, aniž by existoval žádný jeden prvek, který by každý sdílel – podobnost je založena na existenci křížících se analogií.

hierarchických uspořádání těchto komponentů – typickým ilustračním příkladem je Wittgensteinův obraz kachny-zajíce.²⁰

Zatímco tedy podstata politických konceptů leží v jejich přirozené rozpornosti, podstatou politického procesu je docílit závazného rozhodnutí, které určuje prioritu jednomu směru jednání před jiným. Ideologie proto slouží jako přemost'ující mechanismus mezi rozporností a rozhodností, převádějící nevyhnutelně pluralitní škálu možností do monolitické jistoty, která je neodvratným předpokladem politického rozhodnutí a která je zároveň základem pro formování politické identity (Freeden 1996: 76-77). Ideologie je tedy myšlenkovým vyjádřením procesu, jímž prochází každé politické rozhodování.

V tomto kontextu formuluje Freeden podstatnou námitku vůči distinkci mezi myšlením a jednáním, z níž vychází převážná část tradiční západní filosofie. Tato námitka spočívá nejen v tom, že myšlení prosazuje určitý typ jednání (a potenciálně i změny), ale také v tom, že myšlení jako takové je druhem aktivity. Myšlení je podle Freedena sociální fakt – proces, jehož prostřednictvím se lidské bytosti angažují. Ideologie proto není jen vyjádřením procesu rozhodování, ale je jeho neoddělitelnou součástí – tuto představu vyjadřuje pojmem „myšlení-jednání“²¹ (tamtéž: 43). Otázkou ale je, zda rozbitím hranic mezi myšlením a jednáním Freeden nakonec nesklouzl zpět k problému všeobjímající ideologie, která zavaluje výzkumníka v jeho snaze analytický přístup k ideologii. Jinými slovy, jaký je podle něj rozdíl mezi myšlením-jednáním ideologa a analytika ideologie?

I když každý analytik bude ve svém pozorování reality (pokoje s nábytkem či ideologie) uplatňovat své personální, kulturní a sociální kategorie, „není jeho intelektuální úsilí namířeno k vylepšování této reality skrze odstup umožňující myšlenková cvičení, ale k interpretaci složitostí reality v té podobě, v jaké se mu jeví“ (Freeden 1996, 40). V tomto duchu vytyčuje hlavní rozdíl mezi politickou filozofií a jeho pojetím politické teorie – zatímco první užívají jazyk jako průvodce politické praxe, která participuje na sociálním řádu, druhé ho užívají jako průvodce akademické praxe, která participuje na řádu intelektuálního zkoumání (Freeden 2006: pozn. č. 30, srovnej 2003: 71).

Toto odpoutání ideologické analýzy od politické filozofie mu slouží jako odrazový můstek od „politické teorie politiky“ k metodologii, neboť umožňuje tvrzení, že jak ideologie, tak

---

²⁰ Obraz, který z jedné perspektivy vypadá jako kachna, zatímco z druhé jako zajíc – přestože je obraz stejný, každá perspektiva vychází ze zvýraznění jiného aspektu.

²¹ Z anglického „thought-behaviour“

politická filosofie jsou formami politického myšlení-jednání (jsou formovány politickými koncepty a jejich vztahy) a mohou proto být předmětem politické analýzy, která se zabývá pozorováním a zkoumáním těchto vztahů místo toho, aby se je snažila argumentačně potvrdit/vyvrátit či vyvodit jejich konsekvence. To Freedén ilustruje slovy Wrighta Millse: „...politická filozofie je sama sociální realitou, je ideologií v tom smyslu, že určité instituce a praxe jsou ospravedlňovány a jiné atakovány; poskytuje formulace, jimiž jsou vznášeny požadavky, prováděna kritika, přinášeno nabádání, formulována prohlášení a, po čase, určovány konkrétní politiky“ (Mills 1962: 14; cit. dle Freedén 1996: 27). Badatel na poli ideologie tak může analyzovat politickou filosofii tak, jako by studoval ideologii (Freedén 1996: 44), neboť (normativní) „politici filozofové užívají jazyk ideologicky“ (tamtéž: 45) a tak „politická filosofie a historie politického myšlení jsou samy organizovány, často nevědomky, v kategoriích, které zvou k ideologické analýze“ (Freedén 2006: 14).

Je důležité zdůraznit, že morfologický přístup a koncept myšlení-jednání neříká, že všechno je ideologické, ale spíš implikuje, že všechny formy politického myšlení mají svou ideologickou dimenzi – to je podstatně odlišné od tvrzení, že toto myšlení může být na ideologickou dimenzi redukováno. Naopak, ideologická dimenze je jen jednou z cest, jak dát textu smysl. Freedén nechce ani tvrdit, že morfologická analýza je jedinou cestou k odhalení ideologického významu. Nejenom, že ideologie nemusí být vyjádřena nutně jazykovou formou, ale i v takovém případě zahrnuje ještě například metafory a narativy, které nejsou přímo dekodovatelné jako politický jazyk. Co je pak ještě důležitější, formování ideologie se týká nejen racionality a iracionality (jejichž mechanismy je morfologická analýza schopná zachytit), ale také emocí (Freedén 2003: 113).

Je tedy více než patrné, že morfologický přístup k ideologii nevyčerpává všechny její potenciální aspekty. To ani koneckonců nechce, protože ze své teoretické podstaty chtít nemůže. Tato nemožnost by však neměla fungovat jako ospravedlnění pro jeho nekritické přijetí. Namísto toho je potřeba morfologický přístup poměřit se záměrem našeho zkoumání a navrhnout takový design, který bude co nejvíce odpovídat potřebám výzkumu.

Hlavním Freedénovým přínosem v tomto směru je, že vydláždil teoretickou cestu ke zkoumání určité formy myšlení, kterou lze nalézt jak v normativní politické filosofii, tak například v aktivistickém časopise. Nicméně, jeho konkrétní analytický přístup, který prezentoval ve své stěžejní knize *Ideologies and Political Theory* (1996), je pro naše účely z několika stěžejních důvodů nedostatečný: 1) k politickým ideologiím přistupuje

makroanalyticky jako k velkým celkům vykazujícím znaky „rodinné podobnosti“ a neposkytuje tak nástroje pro jemnější rozlišení mezi jednotlivými „členy rodiny“, 2) zaměřuje se jen na ideologie produkované prominentními politickými filosofy a nesrovnává je s „běžným“ jazykem reálných politických aktérů, 3) i když věrohodně odlišuje vědeckou od ideologické formy myšlení, tak mu, až na pár okrajových zmínek, vypadávají ze zorného úhlu emoce, které jsou i ve svém nejbanálnějším pojetí (negativní versus pozitivní) podstatným rysem toho, co je jádrem politického myšlení – hodnotících soudů, 4) nakonec se zdá, že se v této konkrétní analýze ideologií Freeden sám zpronevěřuje svým teoretickým předpokladům, neboť poměrně hojně uplatňuje hodnotící soudy – a to především v analýze liberalismu (Freeden 1996: 139-316, srovnej s Gaus 2012).

Přesto všechno se však morfologický přístup jeví jako nejlepší základní perspektiva k vytyčenému cíli, neboť umožňuje konstruování synchronních konceptuálních map, které mohou být kombinovány s diachronním sledováním vývoje konceptů ve vazbě na specifický historický kontext. Z výše uvedených důvodů bude nicméně vhodně hledat jeho možná doplnění v dalších metodologických tradicích přístupu k ideologiím – diskurzivní a kvantitativní.

3.2.2 Diskurzivní přístupy

Diskurzivní přístupy²² se od konceptuálních odlišují v první řadě tím, že centrálním objektem jejich zkoumání „jsou komunikativní praktiky, skrze které je ideologie konstituována, přenášena, a dělána viditelnou“ (Maynard 2013: 305). Zajímají se tak méně o obsah a strukturální pozici jednotlivých konceptů a více o sociální praxi, která je s nimi spojena. V rámci takového přístupu lze odlišit dvě dílčí teoretické pozice – kritickou diskurzivní analýzu (k níž patří autoři jako Norman Fairclough, Ruth Wodak a Teun A. Van Dijk) a poststrukturalistickou tradici spojenou především s essexskou školou (kam patří zejména Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, Yannis Stavrakakis, Aletta Norval a volně k nim lze v tomto kontextu přiřadit i Slavoj Žižka). To, co tyto přístupy sdílejí a co je zároveň odlišuje od většiny konceptuálních a kvantitativních analýz, je částečně pejorativní náhled na ideologii. Tento postoj vychází z kritické pozice, z níž je ideologie typicky nahlížena jako

---

²² Budeme se zabývat kritickou diskurzivní analýzou a poststrukturalistickým přístupem k ideologii, kromě nich lze mezi diskurzivní přístupy k analýze ideologie řadit ještě analýzu „rétoričnosti“ – tedy určité ontologické struktury politického užívání pojmů (např. Bender and Wellbery 1990).

produkt moci a vztahů dominance, pročež slouží primárně k zachování daného statu quo (tamtéž).

Mezi kritickou diskurzivní analýzou (CDA) a poststrukturalistickou diskurzivní analýzou ovšem panují také podstatné epistemologické, metodologické a teoretické rozdíly. V rámci CDA není diskurz chápáný jako všeobjímající a tudíž předpokládá možnost poznání i určitých nediskurzivních charakteristik sociální reality. Poststrukturalisté jsou na druhé straně obecně skeptičtější k možnosti jakéhokoli mimo-diskurzivního poznání. Ideologické myšlení je pro ně nevyhnutelné, všudypřítomné a neschopné jakéhokoli konečného odkrytí „pravé“ reality (Žižek 1994, Laclau 1997). Neexistuje tak pozice, z níž by mohla pocházet objektivní kritika ideologie – naopak, z poststrukturalistické perspektivy je právě samo vytváření představy existence takové pozice inherentně ideologické. Funkcí kritiky není poskytnutí „pravého“ obrazu reality proti „falešnému“, ale pouze otevření možnosti alternativního (taktéž „falešného“) schématu interpretace. Nejde o absolutní relativismus a popření pravdy a reality, ale spíše o vyzdvižení jejich historické dynamiky a nahodilosti. Tak například ekologicky motivované odmítání jaderné energie nevypovídá nutně o pravdivosti rizik, kvůli níž je primárně odmítána. Umožňuje však denaturalizaci dominantního přesvědčení, že jádro je nutnou technologickou součástí vývoje lidstva ke stále se zvětšujícímu bohatství. V této perspektivě nefiguruje dichotomie pravdy a lži, ale spíše dichotomie dvou režimů pravdy (řekněme třeba ekologické a ekonomické), které odlišuje primárně to, zda jsou součástí (radikální²³) kritiky nebo dominance.

Je však nutné poznamenat, že takové odlišení (podobně jako všechna další) je spíše instrumentálního charakteru a nelze jej brát doslova. Ani kritická diskurzivní analýza nepředpokládá nezaujatost své kritiky, naopak často vyzdvihuje zaujatost jako svou přednost.²⁴ Nicméně lze říci, že zatímco kritická diskurzivní analýza pouze předpokládá všudypřítomné zkreslení, pro „čistokrevné“ poststrukturalisty představují povaha a funkce takového zkreslování ústřední bod zájmu. Výsledkem je, že kritická pozice, která má nepochybně z pouhého „zkreslení“ dělat něco víc, je v rámci CDA zformulována poněkud ledabyle – jako obhájcovská role vůči skupinám, které trpí společenskou diskriminací.

V metodologické rovině se tak CDA zaměřuje spíše na formální lingvistickou analýzu, kterou však systematicky vztahuje ke strukturám sociální praxe. Tímto způsobem propojuje

---

²³ V tradici post-strukturalistického přístupu není neradikální kritika zpravidla opravdovou kritikou.

²⁴ O tom vypovídá například hojně citované vyjádření Van Dijka: „CDA is biased – and proud of it“ (2001: 96).

jazyk se strategickými procesy v realitě a analyzuje, jak jsou mocenské asymetrie udržovány v individuálních vztazích, jak jsou definovány a redefinovány diskurzivní kontexty a jak jsou sociální a politické struktury ideologicky reprezentovány a legitimizovány (Fairclough 2010: 60-61). Ledabylost ve vymezení kritické pozice (jež způsobuje tendenci k přílišné ideologizaci) tedy CDA nahrazuje vědeckostí lingvistických metod, které ke kritice využívá.

Oproti tomu poststrukturalistický přístup využívá koncepty kombinující literární/kulturní teorii s neo/postmarxismem (mýty, imaginace, prázdné signifikanty...), které v principu předpokládají neuzavřenost politických konceptů a identit. Ty jsou proto podřízeny neustálé soutěži o finální připsání partikulárního významu v rámci ideologické významové sítě – oproti konceptuálnímu přístupu však nikoli v rámci strukturální pozice v rámci této sítě, ale spíše skrze vztah k „Druhému“²⁵, který je představou radikálně odlišného symbolického řádu (Maynard: 307).

Ač se tedy oba diskurzivní přístupy primárně zaměřují na sociální konflikt a dominanci, liší se značně v teoretickém uchopení jejich původu. CDA obecně chápe dominanci jako důsledek partikulárních sociálních struktur a aktérů. V rámci poststrukturalistické analýzy ideologie je dominance naopak mnohem častěji prezentována jako inherentní vlastnost principálně antagonistické povahy sociální (Mouffe a Laclau 2010: 14). Důsledek je, že CDA tenduje více k vyzdvižení strategických momentů v produkci diskurzu, zatímco poststrukturalisté k zachycení obecných ontologických vlastností. V *Dějínách sexuality* popisuje „otec diskurzu“ Michele Foucault vztah moci a diskurzu jako intencionální, ale nesubjektivní (Foucault 1978: 93). Na tomto vyjádření lze dobře ilustrovat cesty, jimiž se autoři studující ideologii prostřednictvím diskurzu vydali. CDA se zaměřuje spíše na intencionální pól (a vyzdvihuje tak sílu subjektu na straně moci), poststrukturalistický přístup k ideologii spíše na nesubjektivní pól (pročež se soustřeďuje více na abstraktní povahu dynamiky a mohou jí unikat konkrétní historické intence).

Vzhledem k našemu cíli, jímž je zmapování ideologií v rámci environmentálního hnutí, je třeba v první řadě poznamenat, že nejde o kritiku ideologie v jejím „tvrdém“ pojetí, neboť objektem výzkumu není dominantní, ale spíše marginální směr politického myšlení. Design, který nabízí CDA, je však vhodný spíše pro zkoumání a kritiku dominantní ideologie než marginální ideologie „vyloučených“.

---

²⁵ Z anglického „the Other“.

Oproti tomu v rámci poststrukturalistické diskurzivní analýzy ideologie lze nalézt přístupy, které se analýzou nedominantních ideologií zabývají (například Stavrakakis 1997, 2009). I tak je však vedena především prostřednictvím jejího vztahu k hegemonní ideologii, čímž odvádí pozornost od dynamiky, která probíhá uvnitř těchto marginálních ideologií. Co ale může být pro naše účely přínosné, je značné rozpracování konceptu radikality. Ten je totiž chápán jako dialekticky komplementární k ústřednímu konceptu hegemonie. Podstatným rysem tohoto dialektického vztahu radikality a hegemonie je pak existence Druhého. Tento typ přístupu proto může být vhodným doplněním konceptuální analýzy v tom smyslu, že se v rámci morfologické konfigurace nezaměříme jen na pozitivní obsah jednotlivých konceptů, ale také na negativní vymezení proti „nepřátelským“ pojmům – bude tedy zkoumáno, jak se jednotliví autoři při budování svých konceptuálních sítí vymezují vůči konstitutivnímu Druhému.

Kromě tohoto velkého Druhého, kterého využívá poststrukturalistický přístup primárně, hovoří Lacan také o takzvaném malém druhém. Zatímco „velký Druhý“ představuje radikálně alternativní symbolický řád nebo subjekt, který tento řád reprezentuje, „malý druhý“ představuje imaginárního druhého, který je reflexí a projekcí vlastního ega – je zároveň protikladem i zrcadlovým odrazem sebe sama (Evans 2006: 135-136). V analýze hlavních konceptů bude proto věnována pozornost tomuto konstitutivnímu vymezení.

3.2.3 Kvantitativní přístupy

Oproti evropské tradici dominoval v americkém prostředí vždy spíše kvantitativní přístup k politickým vědám. Není tedy velkým překvapením, že se právě v tomto prostředí rozvinul přístup ke studiu ideologií, který se zakládá na statistických metodách umožňujících analýzu dat o velkém počtu proměnných (large-n). I když se v této práci nehodláme pouštět do takového typu analýzy, pokusíme se, věrni radě Jonathana Maynarda, hledat i v rámci těchto přístupů inspirace pro náš výzkumný design.

Kvantitativní přístupy k ideologiím se na rozdíl od konceptuálních a diskurzivních přístupů zaměřují spíše na identifikaci korelací a kauzalit mezi ideologickými komponenty a politickým jednáním (zejména v podobě hlasování) než na komplexitu ideologických obsahů či metody ideologického vyjadřování (Maynard 2014, 310). To je samo o sobě značně nosné

zaměření, ale jak upozorňuje Maynard, v důsledku izolace od jiných přístupů, sklouzává kvantitativní analýza k velmi zjednodušenému chápání ideologií převážně na kontinuu liberalismus versus konzervatismus. Oproti tomu, silnou stránkou přístupu je „přímý“ přístup k politickému myšlení prostřednictvím akumulace rozsáhlých dat v podobě výpovědí „běžných“ lidí (tamtéž, 310). Překonává tak například jeden z hlavních problémů s Freedenovým přístupem, který analyzuje velké ideologické formace prostřednictvím komprehensivních politických teorií několika málo prominentních intelektuálů.

Problému na elity orientovaného pojetí ideologie se nevyhne ani tato práce, už jen proto, že bude zkoumat ideologii hnutí, které je samo poměrně subtilní – a navíc k němu bude přistupováno prostřednictvím organizace, jejíž členstvo čítá poměrně úzkou skupinu zasvěcených. Přesto je potřeba rozšířit Freedenovo pojetí v tom ohledu, že u konceptů produkovaných na úrovni environmentálního hnutí lze předpokládat značné odlišnosti od konceptů produkovaných politickými filosofi. K tomuto účelu bude využita metoda analýzy orientačních rámců, kterou sice Maynard ve svém mapujícím přehledu neuvádí, přesto její zájem sahá i do oblasti zkoumání ideologie. Jejím zásadním přínosem oproti konceptuálním a diskurzivním přístupům je právě orientace na myšlenkové rámce produkované na úrovni sociálních hnutí.

Teorii orientačních rámců rozvinul Kevin Gillan (2008), aby překonal pozitivistický přístup dominující v rámci analýz interpretačních rámců sociálních hnutí. Podle Gillana tento přístup vede přílišnému zaměření na racionálně-strategické požadavky hnutí, pročez ignoruje hlouběji zakořeněné a relativně stabilní soubory idejí. V souladu s intencemi této práce navrhuje Gillan doplnění rámovacího přístupu k sociálním hnutím o morfologickou perspektivu, která umožní sledovat myšlení a jednání hnutí v propojení s širšími rámci politických ideologií. Orientační rámce tak mají být spíše analytickou abstrakcí přesvědčení jednotlivců, než snahou o zachycení „sdílených“ přesvědčení určitého souboru jednotlivců (k čemuž tendují interpretační rámce). Tyto rámce tak představují určitý světový názor, který mohou účastníci sociálního hnutí uplatnit pro porozumění významným událostem a procesům, ospravedlnění určitých reakcí na ně a představení si alternativního uspořádání (Gillan 2008: 12).

Gillanovým základním cílem proto je skrze konceptualizaci orientačních rámců zprostředkovat vztah mezi specifickými rámci aktivistů a obecnějšími ideologickými rámci. Tedy vztah, který klasické teorie buď vůbec neřeší, anebo formulují velice vágně (Gillan

2008: 14). Podobně jako další dva význační teoretici rámování – Ferre a Merrill – předpokládá, že samotné rámce jsou jen schémata toho, jak máme o věcech přemýšlet, ale na rozdíl od ideologií už neříkají, proč je to důležité – neříkají, co je normativně správné, ani neimplikují záměry či cíle – proto by měla být analýza rámců propojena s analýzou ideologií (Ferree a Merrill 2000, 466).

Orientační rámce tak představují vhodný nástroj k identifikaci ideologického myšlení v rámci sociálních hnutí. Jsou, stejně jako Freedenev analyzované politické filosofie, formami politického myšlení, které se vyznačují svými distinktivními morfologiemi. Nicméně, podstatným odlišením mezi ideologiemi artikulovanými na úrovni politické filosofie a na úrovni orientačních rámců je různá povaha arén, v nichž političtí filosofové a aktivisté své ideje formují. Konceptuální sítě filosofů jsou spíše výsledkem dlouhodobějších procesů reflexe, protože se méně orientují na ospravedlnění mimo-institucionálních politických akcí a více na hledání fixního ukotvení významů. Tendují tak k produkování sítí s širším záběrem a delší trvanlivostí než rámce vytvořené aktivisty (tamtéž: 17).

Dalším významným rozdílem mezi konceptuálními sítěmi produkovánými politickými filosofy a aktivisty, jehož konceptualizaci lze nalézt v přístupech vycházejících z kvantitativní tradice, je zaměření na emoční aspekty jednotlivých konceptů. Zaměření na emoce umožnila především orientace na zkoumání ideologií „zdola“. Je totiž patrné, že u politických aktivistů, snažících se primárně o mobilizaci k politické akci, rezonují emoce mnohem více než u politických filosofů, jejichž primární zájem směřuje především k logické koherenci argumentů, které předkládají.

V tradici kvantitativních přístupů se tak, vedle klasického politologického zaměření na veřejné postoje a ideologický vztah mezi politickými elitami a masovou veřejností, rozvinula také politická psychologie, která se začala soustřeďovat na kognitivní procesy a vztah mezi psychologickými charaktery a ideologickým přesvědčením (Maynard 2013: 309). Z tohoto procesu postupně vzešel kolem kanadské univerzity Waterloo přístup, jenž obohatil kognitivní mapy konceptuálních analýz o emoční vazby.

Tento přístup se označuje jako kognitivně-afektivní mapování (KAM) a je spojen zejména s Paulem Thagardem. Vychází přitom především z odmítnutí dichotomické distinkce mezi racionalitou a emocemi, neboť obě tyto složky lidského vnímání chápe jako vnitřně provázané. KAM tedy vznikla jako metoda, která má pomoci zobrazovat nejen konceptuální struktury lidského pohledu na svět, ale také jejich emocionální povahu – pozitivní a negativní

hodnoty přiřazené konceptům (Thagard 2012a: 37). Tímto způsobem umožňuje detekovat mezi jednotlivými koncepty vazby slučitelnosti a neslučitelnosti.

Tento přístup použijeme jako inspiraci k rozšíření Freeddenova morfologického přístupu k ideologii tak, že se soustředíme na emoční konotace jednotlivých konceptů a roztřídíme je na negativní a pozitivní. Hlavním záměrem tohoto třídění je rozpoznat, zda a jak se ideologie konstituuje v negativním vztahu k „druhému“. Předpokladem také je, že emoční vazby mohou nasvítit komplexní dynamiku tohoto vztahu a doplnit tak poměrně rigidní poměrování radikality a de-radikalizace.

3. Metodologické předpoklady

V této kapitole budou nejprve shrnuty základní metodologické předpoklady morfologické analýzy, která zahrnuje tři vzájemně provázané úrovně – komponenty konceptů, koncepty a systémů konceptů (ideologie). Zaměříme se proto na základní charakteristiky každé této úrovně.

Následně prozkoumáme, jaké typy konceptů je možné chápat jako základ svébytné environmentální ideologie a nastíníme jejich možné kombinace tak, jak je představil především sám Freeden ve své konceptuální analýze environmentálně zaměřených prací západních politických filosofů.

Obě tyto části budou sloužit k načrtnutí základních východisek k následující analýze periodika Hnutí Duha, která nám pomohou při jejich interpretaci – tedy určování jednotlivých konceptů a jejich uspořádání v rámci celé morfologické sítě. Tato společná východiska jsou podstatná především z hlediska možnosti pozdější komparace těchto sítí.

3.1 Koncepty a jejich uspořádání

Základní jednotku analýzy časopisů budou tvořit koncepty, které identifikujeme skrze textovou analýzu. Cílem bude vytvořit dvě konceptuální sítě (dvě různá období), které budou posléze komparovány mezi sebou. Jednotkou komparativní analýzy tedy bude síť konceptů prezentovaná ve vybraných textech daných časových období (1991-1994; 1998-2000), přičemž půjde o kombinaci synchronní (podoba sítí v daném období) a diachronní (srovnání konceptů napříč obdobími) metody.

Podle Freedena mají hlavní politické koncepty (jako jsou svoboda, práva, rovnost, spravedlnost, moc, demokracie) sice potenciálně neurčitelnou množinu významů, přesto však nejsou zcela nahodilé. Každý takový koncept má svou *neeliminovatelnou složku* (Freeden 1996: 62). Ta, za prvé, není vnitřně daná či logicky nezbytná pro význam daného slova, ale je spíše výsledkem užití tohoto slova v jazykové praxi. Složka je tak neeliminovatelná v tom smyslu, že všechna známá užití s ní pracují a tudíž její absence by vedla ke ztrátě srozumitelnosti a komunikovatelnosti daného konceptu. Avšak, za druhé, žádný koncept

nemůže být redukováný pouze na tuto složku – vždy tedy obsahuje něco navíc, což způsobuje jeho konečnou neurčitelnost.

Dříve jsme uvedli, že určení pojmu demokracie závisí na jeho vztahu k dalším pojmům – jako svoboda či rovnost – a k jejich významům, které mohou být značně odlišné (až protichůdné). Nicméně každý z těchto pojmů má svou ne-eliminovatelnou složku, protože víme, že pojem demokracie se vztahuje k určitému způsobu organizace společnosti, svoboda k jednání a jeho ne-omezením, a rovnost k rozdílům mezi jednotlivci či skupinami. Tyto složky nejsou nezbytné z hlediska vnitřní logiky daných konceptů, ale spíše z hlediska jejich užití. Nicméně je patrné, že například jednání a jeho ne-omezení nám nic neřekne, pokud dále neurčíme, kdo je aktérem jednání a co představuje omezení, jichž má být zbaven, aby byl svobodný.²⁶ Konceptualizace pojmu svobody tedy vyžaduje další složky k dourčení významu. Ty, ač jsou samy o sobě nahraditelné, okupují kategorie, které nahraditelné nejsou. Freedon je proto označuje jako *kvazi-kontingentní*. Zásadním přínosem této perspektivy je, že jednotlivé koncepty jsou díky existenci neeliminovatelné složky komparovatelné napříč jejich různými užitími.

Tato jednotlivá užití se pak liší právě tím, jaké dodávají kvazi-kontingentní složky. Jejich aplikace navíc není arbitrární, nýbrž závislá na logické, kulturní či emocionální²⁷ sousednosti s dalšími koncepty. Logická sousednost vychází z vazby s neeliminovatelnou složkou. Pokud budeme chápat ne-omezení jako takovou složku pojmu svobody, pak logicky sousedními pojmy mohou být autonomie, sebeurčení, sebe-rozvoj či moc. Logická sousednost tak představuje omezení potenciálně nekonečné variace konceptů, zároveň však znamená nemožnost konečného podmínění jejich inherentně pluralistické struktury. Proto kulturní sousednost, ve své první podobě, odkazuje k výběru mezi množinou logických sousedností (které nemohou být vybrány všechny zároveň). Ve své druhé podobě však ukazuje také možnost sousedností, které se neváží k logice či se jí dokonce zpronevěřují. Příkladem může být prosazování politické rovnosti jako všeobecného volebního práva, které je omezeno jen

---

²⁶ Základní vhled do problematiky pojmu svobody vnesl G. MacCallum ve svém textu *Negative and Positive Freedom*, kde ukazuje, že svoboda má triadickou strukturu a nedá se náležitě zkoumat, pokud nevezmeme v úvahu všechny tři její strukturní prvky, vyjádřené v následující formuli: aktér X je (není) svobodný od překážek Y, aby činil (nečinil) účely a cíle Z. MacCallum tak tvrdí, že je pouze jeden pojem svobody, který jen může mít mnoho různých interpretací v rámci těchto tří strukturních prvků (MacCallum 1967: 314). Triadická struktura tedy z Freedonovy perspektivy představuje neeliminovatelnou složku pojmu svobody.

²⁷ Emocionální vazby Freedon nezmiňuje, ale na několika místech vyzdvihuje emoce jako podstatný prvek ideologií. Rozhodli jsme soustředit na emocionální vazby v té podobě, jak se jim věnuje přístup kognitivně-afektivního mapování – tedy na odlišení pozitivních, negativních a ambivalentních konceptů.

na muže i přesto, že ženy jsou obecně pojímány jako lidské bytosti (Freeden 1996: 68-71/75). Důležité je zde především to, že existence různých sousedních vazeb odkazuje k neoddělitelnosti kontextu, v němž jsou koncepty užívány. Koncepty by tak neměly být komparovány jednotlivě, ale spíše v rámci celých kontextuálních sítí, v nichž jsou artikulovány.

Ideologie jako forma politického myšlení tak musí být analyzována na třech vzájemně provázaných úrovních – komponentů konceptu, konceptu a systémů konceptů (ideologií). Ideologie jsou sítěmi či konfiguracemi politických konceptů zbavených významové rozpornosti (neurčitelné plurality). Ideologie tak spojuje dohromady určité koncepce lidské přirozenosti, sociální struktury, spravedlnosti, svobody, autority a dalších. Takové spojení není jen pouhým součtem částí, ale strukturovaným systémem jejich vazeb, který sám o sobě nese význam. Dvě ideologie obsahující stejné koncepty mohou být značně odlišné v závislosti na tom, jak tyto koncepty uspořádávají. Proto je nezbytnou (a zároveň nejvíce interpretativní) součástí morfologické analýzy ideologie určení hierarchií vztahů mezi jednotlivými koncepty v rámci zkoumané sémantické jednotky – ty mohou být jádrové, sousední a periferní.

Na příkladu liberalismu Freedén uvádí, že jeho jádrovým konceptem je svoboda. Lidská práva, demokracie a rovnost jsou sousední ke svobodě, zatímco nacionalismus je periferní. Ideologie, podobně jako jednotlivé koncepty, mají určitou neeliminovatelnou složku doprovázenou koncepty-kategoriemi, které jsou kulturně a ideologicky nezbytné k jejímu přežití, ačkoli jejich specifické instance nikoli. Oproti jednotlivým konceptům a jejich komponentům obsahují však ideologie navíc periferní koncepty, které lze dále rozlišit na marginální a obvodové. Marginální se vztahují ke konceptům, které jsou vzhledem k jádru ideologie intelektuálně a emocionálně nesubstanční. Obvodové pak reflektují fakt, že jádrové a sousední koncepty jsou lokalizovány v určitých historických, geografických a kulturních kontextech (Freedén 1996: 78-79). Obvodové koncepty jsou sice také na hranicích, ale oproti marginálním tato „hraničnost“ nevyjadřuje jejich marginální význam, ale spíše pozici, z níž utvářejí celkový tvar ideologií – ač mohou ovlivňovat celkovou konfiguraci, toky a vrstvení významů, vnitřní kompaktnost ideologické morfologie je na nich nezávislá.

3.2 Základní koncepty (západního) zeleného myšlení

Představení základních konceptů bude sloužit především jako orientační mřížka, která napomůže při hledání signifikantních pojmů a jejich komponentů při analýze periodik. V tomto záměru budeme vycházet opět z práce Michaela Freedena, který ve své stěžejní knize *Ideologies and Political Theories* (1996), kromě představení základních teoretických předpokladů morfologické analýzy a její aplikace na klasické politické ideologie, provedl také analýzu základních konceptů environmentálního politického myšlení. Jeho přehled jádrových pojmů a jejich sousedností tak představuje asi nejvhodnější východisko pro analýzu orientačních rámců hnutí jakožto souborů přesvědčení a hodnot vztažených k značně obecným konceptům politické filosofie.

Podle Freedena zelená ideologická perspektiva postrádá silnou ideovou komplexitu, která by mohla poskytnout ucelenější představu kýženého společenského uspořádání – tedy koherentní politický světový názor, který je charakteristický pro velké ideologické rodiny jako liberalismus či socialismus. To ovšem neznemožňuje uvažování o zeleném politickém myšlení jako svébytné ideologii. Jedná se však spíše o „tenkou“ ideologii – tedy morfologickou síť soustředěnou jen kolem několika málo jádrových konceptů, která neposkytuje komplexní „návod“ k činění politických rozhodnutí jako spíše omezení rozsahu možností, mezi kterými může být rozhodováno. To znamená, že její komponenty jsou značně neukotvené a tak se vážou na koncepty již zavedených „plných“²⁸ ideologií – především socialismu, anarchismu a konzervatismu – které formují uspořádání zelených ideologií (Freedan 1996: 529). Mathew Humphrey při svém výkladu tohoto momentu Freedanova pojetí zelené ideologie naznačuje možnost vazeb ještě liberalismus, ale také i na další tenké ideologie jako feminismus nebo fašismus (Humphrey 2001: 8).²⁹ V tomto ohledu je nasnadě otázka, zda jde v těchto případech o variace zelené politické ideologie nebo spíše o variace jiných ideologií s prvky zelených idejí?

Vymezení svébytné zelené ideologické rodiny závisí podle Freedena na možnosti identifikovat morfologicky jednotné jádro a morfologicky jednotné asimilace sousedních a periferních pojmů jiných ideových systémů (Freedan 1996: 527). Podobně k problému možnosti určení distinktivní zelené ideologie přistupuje i Yannis Stavrakakis, když

---

²⁸ O tenkých a plných ideologiích Freedan také hovoří jako o mikro a makro ideologiích (viz Freedan 2003: 97-100)

²⁹ Konkrétně zmiňuje eko-socialismus, ekofeminismus, eko-anarchismus, eko-fašismus, zelený konzervatismus a zelený liberalismus.

vysvětluje, že zmatení, které panuje okolo pojmání novosti zeleného politického myšlení jako specifické ideologie, vychází z přílišného zaměření na pouhé deskripce jejich jednotlivých komponent. Vycházejí z Lacanova psychoanalytického přístupu ukazuje, že distinktivní zelená ideologie se zakládá především na existenci „uzlového bodu“,³⁰ který zajišťuje novou specifickou artikulaci již dříve existujících elementů (určitá koncepce demokracie, decentralizace apod.). Odlišuje je tak od ideologií, kde „zelené komponenty“ představují pouze určitý moment na periférii jejich artikulace (Stavrakakis 1997: 262).

Za základní jádrový koncept zelené ideologie považují jak Freeden, tak Stavrakakis určitou koncepci přírody a jejího vztahu k lidským bytostem. Avšak Stavrakakis, podobně jako například Timothy O’Riordan (1981), Arne Naess (1989) či Andrew Dobson (2000) přiřazuje k „opravdovému“ (zřetelně odlišitelnému od ostatních ideologií) ekologickému myšlení pouze ekocentrické pojetí přírody – tedy uznání všeobecné vnitřní hodnoty přírody jako celku (jejích živých i neživých entit), nehledě na její hodnotu pro člověka. I když pro Stavrakakise, na rozdíl od Dobsona či Naesse, není důležitá substantiální hodnota tohoto pojmu jako spíše jeho spjatost coby signifikantu s artikulacemi ostatních ideových komponentů, nepřiznává možnost antropocentricky založeným konceptům být uzlovým bodem svébytné zelené ideologie. Všichni tito autoři tak inklinují k postulování ekocentrického pojetí přírody coby nutného komponentu zelené ideologie. Tato inklinace vychází především ze snahy o nalezení její „plné“ podoby, která by poskytovala ucelený pohled na společenské uspořádání a byla tak alternativou vůči ostatním velkým ideologiím (Stavrakakis 1997: 271-275, srv. Humphrey 2001).

Oproti tomu Freeden pojímá jádro zelené ideologie mnohem volněji, neboť to podle něj neobsahuje pouze jeden hlavní komponent (svádějící k dualistickému náhledu), ani není tvořeno silným shlukem mnoha komponentů, které by byly schopny poskytnout ucelenou interpretaci sociálního řádu (což je charakteristické pro silné ideologie). Naopak, jádro zelené ideologie je podle něj tvořeno jen několika málo komponentami, které navíc neposkytují pevný základ pro politická rozhodnutí, a tudíž mohou být součástí mnoha různých ideologických morfologií, v nichž skrze své sousední koncepty nabírají značně odlišných významů. Základní odlišení zelených od „zeleně obarvených“ ideologií spočívá v tom, zda se tyto komponenty nacházejí v jejich morfologickém jádru či nikoli.

---

³⁰ Pojem uzlových bodů přebírá od Laclaua v návaznosti na Lacanův pojem „points de caption“, přičemž tvrdí, že tyto pojmy jsou strukturálně ekvivalentní Freedenovým jádrovým konceptům (Stavrakakis 1997: 265).

V rámci této perspektivy pak formuluje čtyři základní koncepty, které bývají jádrem různých variant zelených ideologických morfologií, v nichž nabývají rozličných významů. Jsou jimi *vztah lidských bytostí a přírody* (zvýznamňovaný především jako ekocentrismus či antropocentrismus), *hodnotné zachování* (odkazující nejčastěji k nezvratitelnosti určitých zásahů do přírody či omezeným přírodním zdrojům), *varianty holismu* (jako určité percepce vzájemné závislosti či harmonie všech forem života) a *uplatnění kvalitních životních stylů* (odkazující k hodnotě příkladného jednání jako takového, ale také k urgentní potřebě uskutečnění ostatních jádrových idejí). Specifikem těchto jádrových konceptů tedy je, že neurčují přímo politická rozhodnutí, ale spíše omezují možnosti, mezi kterými je rozhodováno (Freeden 1996: 527).

Vzhledem k mnohým možnostem kombinací těchto jádrových konceptů nemusí být *vztah lidských bytostí a přírody* nutně ekocentrický, ale může být i antropocentrický, aniž by ztratil svou „zelenou podstatu“. To je významný posun například oproti již zmiňovanému Dobsonovi, který rozlišuje mezi ekologismem, coby svěbytnou ekologickou ideologií odmítající všechny ostatní dominantní ideologie (pokládané za pokračovatele osvícenského antropocentrického myšlení), a environmentalismem jakožto pouhého doplňku k těmto ideologiím (Dobson 2000: 7).

Dobsonovo rozlišení využívá ve své práci i Bohuslav Binka, který na jeho základě dochází k přesvědčení, že ekologické radikální myšlení musí být součástí ekocentricky orientovaného ekologismu, s nímž antropocentricky orientovaný environmentalismus nelze kombinovat (Binka 2008: 19). Tím však opomíjí poměrně důležitou okolnost Dobsonova rozlišení. To je totiž primárně orientováno na oblast politických teorií a nikoli na oblast politického jednání environmentálních hnutí. Ekologická politika se podle něj řídí jinými pravidly než radikální formy ekologické filosofie. Princip ekocentrismu „se jeví jako opuštěný (nebo alespoň suspendovaný), když dojde na reálný svět politiky“ (Dobson 2000: 45).

Problém ekocentrismu tak spočívá v tom, že je v běžném politickém jednání velmi těžko aplikovatelný. Tuto nesnáz dobře ukazuje definice ekocentrismu, kterou nabízí Robyn Eckersley ve svém *Environmentalism and Political Theory*. Základním principem ekocentrického přístupu je podle něj zásadní upřednostnění otázky patřičného místa člověka vzhledem ke zbytku přírody před otázkou vhodného uspořádání lidských společností (Eckersley 1992: 28). Takový přístup by pro svou politickou aplikaci vyžadoval redefinici politiky, jež je jako taková antropocentrická, neboť se týká sociálního řádu jakožto specifické

formy vztahů mezi lidmi. Vzhledem k tomu, že koncept ideologie úzce souvisí s tímto pojetím politiky, nabízí se otázka, zda uvažování o ekocentrické ideologii není *contradictio in adjecto*.

Stavarakakis se z této slepé uličky pokouší dostat tím, že se nesoustřeďuje na substantiální význam ekocentrického pojetí přírody, ale spíše na to, že je jakožto signifikant připojován k ostatním artikulovaným pojmům. Námitku k takovému *diskurzivnímu čtení zelené ideologie*³¹ dobře ilustruje Pavel Barša, když s odkazem Bryana G. Nortona ukazuje, že v současném hodnotově pluralitním světě musí environmentalisté, kteří chtějí ovlivnit veřejné mínění a politické rozhodování, ustoupit od metafyzických a existenciálně-etických zdůvodnění (které ekocentrická perspektiva implikuje) a formulovat argumenty, které prosazují ochranu mimolidské přírody z hlediska důstojného přežití člověka samotného – v rámci politického myšlení-jednání jsou tak nuceni artikulovat svá stanoviska z antropocentrických pozic. To ovšem neznamená, že nemohou vyznávat ekocentrické hodnoty (srv. Barša 1999: 23).

Z výše uvedených důvodů se proto jeví jako podstatné rozlišovat v zeleném myšlení nejen mezi ekocentrismem³² a antropocentrismem, ale také mezi „slabým“ a „silným“ antropocentrismem.

Slabý antropocentrismus se orientuje primárně na člověka, skrze jehož subjektivitu zdůvodňuje ekologicky motivovaná politická rozhodnutí. Hodnota životního prostředí tak musí být měřena rozvojem člověka a uspořádání environmentálně orientované společnosti má být výsledkem veřejné diskuze, v níž jsou vyjadřovány společné hodnoty dané obce. Oproti tomu silný antropocentrismus považuje nelidský svět za čistě instrumentální prostředek k naplňování lidských cílů, v nichž tkví poslední cílová hodnota. Z této pozice lze odlišit mezi „neoliberálním“ a „etatistickým“ antropocentrismem, přičemž první předpokládá zachování udržitelného stavu životního prostředí skrze důsledné rozšíření soukromých vlastnických vztahů, druhý předpokládá silnou roli státu v modifikaci tržních transakcí a zahrnutí takzvaných externalit (Barša 1999: 23).

Takové rozlišení umožňuje zahrnutí dalších jádrových konceptů, které mohou být spojeny jak s ekocentrickými, tak antropocentrickými východisky a vytvářet navzájem další rozličné

---

³¹ Název Stavarakakisova článku je v originále

³² K ekocentrické perspektivě, chápané jako rozšíření morálního mimo hranice lidského světa, lze také přiřadit její „slabší“ biocentrické vyjádření, které rozšiřuje hranice morálního na všechny živé bytosti („silnější“ ekocentrické vyjádření pak na všechny živé a neživé entity ekosystémů).

morfologické kombinace zeleného politického myšlení (aniž by tyto kombinace musely být nutně považovány jen za zelené deriváty klasických ideologií). Soustředění se pouze na dimenzi přírody směřuje k dualistickému rozlišování mezi ekocentrismem a antropocentrismem. Takové rozlišování však znemožňuje vidět další kombinace, které mohou být zásadní pro identifikování jednotlivých morfologií v rámci zelené ideologické rodiny.

Proto Freeden jako další jádrový koncept navrhuje *hodnotné zachování*, které odkazuje k integritě přírody a různých forem života, včetně lidských. Tento koncept je většinou asociován s představou omezených zdrojů či nezvratností určitých zásahů do přírody. Jde tedy o postulování určité udržitelné harmonie, která může být formulována jak z ekocentrických, tak antropocentrických pozic (Freeden 1996: 531). Mathew Humphrey (2013) ve své Freedenem inspirované analýze zelené ideologie uvádí, že udržitelnost je klíčovou součástí diskurzu environmentální politiky, a jako koncept odkazuje k široké paletě významů. Udržitelnost se může týkat zachování určitého přírodního kapitálu (jehož určení závisí na tom, které části přírody jsou považovány ve svých funkcích jako nenahraditelné), přírody jako takové (která je chápána jako hodnotná sama o sobě), různých organických uzlů v holistické koncepci přírody nebo schopností jednotlivců dosáhnout ekologické seberealizace. Koncept udržitelnosti je také často artikulován ve spojení s rozvojem, čímž indikuje potřebu postavit pokračující proces industriálního rozvoje na udržitelný základ. Udržitelný rozvoj je pak nejčastěji definován jako takový rozvoj, který zajistí potřeby současných generací, aniž by bylo ohroženo splnění potřeb generací příštích.

Hodnotné zachování tak může být úzce propojeno s odporem proti industrializaci společnosti a pojetí pokroku s ní spojené, přičemž tento odpor může být dále rozvíjen jak socialistickými, tak konzervativními koncepty. Zároveň však může být propojen s trvale udržitelným rozvojem coby vyjádřením potřeby zachování možností člověka k naplnění jeho potřeb (v současnosti i budoucnosti) v harmonické rovnováze s pokračujícím pokrokem. Je tedy důležité rozlišovat, co je chápáno jako hodné zachování, co je základem jeho udržitelnosti, a v jakém časovém horizontu je tato udržitelnost chápána.

Třetím jádrovým konceptem je holismus. Ten představuje různé typy organičnosti, vzájemné závislosti a stability. Vyjadřuje také to, že celek znamená více než pouhý součet jeho částí. Protipóly holismu představují především atomismus a redukcionismus. Tyto pojmy vedou k přesvědčení, že poznání přírodního světa je možné jedině skrze zkoumání

jeho jednotlivých separovaných částí. Zároveň s tím také vedou k radikálnímu oddělování lidstva od přírodního světa. Proti takto pojatému atomismu a redukcionismu se vymezuje jak ekocentricky, tak antropocentricky orientované zelené myšlení.

Holistická perspektiva přírody je pak užívána jako příkladný model pro vztah člověka a přírody (ekocentrismus), ale také pro mezilidské vztahy a formy společenské organizace (antopocentrismus). Váže se například ke komunitní pospolitosti – mezidruhové či vnitrodruhové – jakožto uchovánihodné formě organizace, která je spojovaná především s koncepty lokality a decentralizace.

V rámci ekocentrické perspektivy se tak holismus může vázat k sousedním konceptům, jako je bioregionalismus nebo integrace souborů lokálních komunit v rámci pro ně specifických ekosystémů. Příkladem toho přístupu je například hlubinná ekologie Arne Naesse či koncept Gaia představený Jamesem Lovelockem. V Naessově podání je holismus vyjádřen jako totální systém interagujících a vzájemně se prolínajících částí, přičemž životní potřeby jsou uspokojovány v rozličných lokálních komunitách (Naess 1989: 102). Podobně Lovelock určuje význam holismu svým představením konceptu Gaia coby Země, který označuje komplexní seberegulační systém živých i neživých složek (Lovelock 2008: 32).

Holismus nicméně rezonuje i mezi antropocentrickými přístupy, z nichž je patrně nejvýraznější sociální ekologie, která sice ve svém následování socialistické morfologie pojímá lidské vztahy jako jeden ze svých jádrových konceptů, ale staví je do velmi blízké sousednosti k ekologii a přírodě. Nejvýraznější konceptualizace sociální ekologie pochází od Murraye Bookchina, který ji chápe především jako spojení ekologie a anarchismu. Přínos ekologie spatřuje především v jejím holistickém důrazu na vzájemnou provázanost kombinovaném s významnou hodnotou rozmanitosti a diverzifikace, které pojí s decentralismem. Propojení této holistické představy s antropocentrickým zaměřením na lidské vztahy je uskutečněno především prostřednictvím konceptu ekologické krize. Ta je podle něj důsledkem krize společenské a její řešení je tak potřeba hledat především v nápravě společnosti. Panský postoj člověka k přírodě je totiž přímým důsledkem vztahů hierarchie a dominance mezi lidmi – proto je z Bookchinova pohledu ekologické perspektivě nejbližší anarchistický ideál ne-hierarchické společnosti (Bookchin 1986: 19).

Příčiny ekologické krize tedy tkví ve společenských vztazích, pročež její obraz slouží jako východisko ke kritice dominantního společenského a ekonomického řádu (Bookchin 1982: 18-19). Pojmy jako pospolitost, decentralizace, soběstačnost a seberealizace jsou zde

obhajovány spíše z jejich vazby k představě přímé demokracie a ne-autoritářské společnosti (Bookchin 1982: 2) než z vazby bio-lokalitě, jako tomu je v případě ekocentrického podání. To, co podle Bookchina činní ze sociální ekologie svébytný ekologický náhled, nejsou její jednotlivé komponenty, ale jejich holistické uspořádání (Bookchin 1982: 3).

K holismu má také blízko koncept rovnosti, jenž je v ekocentrickém pojetí rozšířen na všechny živé součásti komplexního biosférického systému Země (biocentrická rovnost). Nicméně i v antropocentrické morfologii nabízí ekologický holismus prostředky k rozšíření pojmu rovnosti. Může vést například ke kritice nerovností mezi globálním Severem a Jihem z hlediska přístupu ke globálním zdrojům nebo být aplikován na vztahy mezi současnými a budoucími generacemi.

Možnou otázkou je, zda holismus jakožto jádrový koncept nevylučuje *individualismus* z dosahu zelených ideologií. Freedén ukazuje, že v ohledu osvobození individuí od omezeného a škodlivého přístupu k přírodě, může být individualismus v souladu s malými pospolitostmi a bioregionalismem. Individualismus má také blízko k pojmu soběstačnosti, který je vázaný na pojem ekosystémů a jejich sebe-regulačních schopností. Mimo to pak i k pluralitě a seberealizaci, které vychází ze sousednosti s konceptem biodiverzity zobrazujícím přírodu jako kompozit nepočitatelných a rozmanitých forem života, z nichž každá hraje svou jedinečnou roli v biosféře (Freedén 1996: 538).

Pojem demokracie je tak v zeleném myšlení podle Freedény nejvíce propojen s holistickou představou komunity v kombinaci s regionalismem, samosprávou, pluralismem a egalitářskými představami. Všechny tyto komponenty mohou být samy o sobě součástí různých ideologických rodin, ovšem ve svých vzájemných vazbách ke vztahu člověka a přírody, důrazu na hodnotu zachování a holistickou představu vytváří specificky zelené morfologie.

K těmto třem jádrovým konceptům dodává ještě čtvrtý – (neodkladné) *uplatnění kvalitních životních stylů* –, který má poměrně specifickou ideologickou funkci. Kromě substantivního přesvědčení o hodnotě příkladného jednání je také ideologickou představou, která zdůrazňuje nepostradatelnou roli obvodových konceptů (praktik) vyjadřujících naléhavost realizace ostatních jádrových konceptů. Z konceptu životních stylů tak vychází důraz na aktivitu jedince, neboť ostatní jádrové koncepty se nachází v neustálém ohrožení existující či potenciální ekologické krize. Adjektivum kvalitativní vyjadřuje, že jde o alternativní

koncepce kvality života, které odkazují k post-materiální hodnotám umožňujícím odklon společnosti od konzumerismu.

K odkazu na příkladné jednání má blízko také koncept nenásilí. Nenásilí označuje Humphrey (2013) za jeden z jádrových pojmů environmentálních hnutí (spíše než environmentální politické filosofie). Přitom podotýká, že princip nenásilí není prosazován z toho důvodu, že by byl považován za účinnější prostředek k dosažení zelených cílů než násilné metody, ale kvůli tomu, že nenásilí je samo o sobě ideologickým závazkem a cílem – tedy jedním základních principů před-stavované společnosti. Význam pojmu nenásilí pak vychází především z toho, zda je za násilí považován útok na majetek nebo jen útok na člověka či případně také útok ostatní živé entity.

Mimo jádrové a jejich sousední koncepty lze v environmentálním myšlení identifikovat i obvodové koncepty, které jsou vzhledem k nedostatečné komplexitě „tenké“ zelené ideologie obzvláště důležité, neboť často chybí jasná vazba mezi fundamentálními principy ideologií a konkrétními problémy. V rodině zelených ideologií tak obvodové koncepty slouží především k označení určitých faktů a událostí jako ideologicky významných. Za takové koncepty lze považovat například automobilismus, ozonovou díru či jadernou energetiku – jsou to příklady krizových momentů současného světa, jejichž představa je podmíněna jádrovými koncepty a zároveň na ně zpětně působí.

Brian Doherty ve svém výzkumu idejí a jednání zeleného hnutí Freedenu přehledu jádrových a sousedních pojmů vytýká, že i když dobře popisuje široký rozsah možných logických kombinací ekologicky založené politiky, není vyjádřením zelené ideologie v té podobě, v jaké existuje v diskurzu zelených hnutí samotných (Doherty 2002: 228).

Odkazuje tak k rozdílu mezi zkoumáním ideologických konceptů na úrovni politické filosofie a na úrovni sociálních hnutí, který byl přiblížen představením orientačních rámců v závěru předcházející kapitoly. Orientační rámce mají být podle Kevina Gillana (2008) takovými analytickými konstrukty, které mohou být vztaženy k morfologickým sítím konceptů odvozených z politické filosofie. Avšak koncepty produkované na úrovni politické filosofie jsou výsledkem dlouhodobějších procesů reflexe, pročez mají tendenci k širšímu významovému záběru a delší trvanlivosti než koncepty aktivistů, které jsou svázány s jejich politickým jednáním v rámci konkrétního politického režimu. S tím souvisí i větší zaměření na mobilizační aspekty konceptů v daném kontextu.

Jestliže cílem této kapitoly bylo představení základních konceptů environmentální politické filosofie a některých jejich možných kombinací, záměrem nadcházející kapitoly bude představení centrálních konceptů a jejich specifických kombinací artikulovaných na stránkách časopisu vydávaném Hnutím Duha v obdobích 1991-1994 a 1998-2000. Důležitým rozdílem je, že, ač jsou tyto koncepty centrální pro konkrétní ideologickou morfologii v daném období, nejsou na stejné úrovni abstrakce jako Freedemem určené jádrové koncepty politické filosofie (vztah člověka a přírody, hodnotné zachování, holismus, implementace na kvalitu zaměřených životních stylů) – jsou spíše sousedními a obvodovými pojmy, které ve svých kombinacích odkazují k těmto jádrovým konceptům.

4. Zelená perspektiva

V následující kapitole bude představena analýza morfologická analýza základních konceptů a jejich vazeb vycházející z textů zveřejněných na stránkách časopisu vydávaném pod záštitou Hnutí Duha.

Časopis pod názvem *Poslední generace* uvedlo ohlašovací číslo na konci roku 1991 s podtitulem „Optimistický časopis Hnutí DUHA pro životní prostředí a dobu“, pročež měl představovat názorovou platformu HD. Od počátku roku 1992 začal časopis vycházet pravidelně jako dvoměsíčník, přičemž hlavními členy redakce byli zakladatelé HD Jakub Patočka a Jan Beránek. Mimo ně patřili mezi významné autory také sociolog Jan Keller, biofyzička Ľuba Lacinová a Neela Heyrovská. Roku 1993 došlo ke změně podtitulu na „Časopis Hnutí DUHA pro obnovu přirozených vztahů“. Mimo to začala být patrná snaha prezentovat časopis jako názorovou platformu širšího environmentálního hnutí a nejen HD. To se projevilo v následujícím roce, kdy byla distribuce časopisu rozšířena také na Slovensko a mezi časté autory se zařadila, mimo dalšího významného člena HD Vojtěcha Koteckého, také socioložka Hana Librová. V dalších letech začal časopis vycházet jako měsíčník a kruh významných autorů rozšířil filozof Erazim Kohák. V roce 1998 došlo změně názvu na *Sedmou generaci* s podtitulem „Společensko-ekologický měsíčník“, který naznačoval pokračující snahu o oddělení se od užšího sepětí s aktuální agendou HD. Následující rok odešel Jakub Patočka do *Literárních novin* a post šéfredaktora přebíral nejprve Jan Beránek a později filosof David Vaněk. Z řad autorů a z redakční rady odešel také Jan Keller (po roztržce s Jakubem Patočkou nad bombardováním Jugoslávie, které Keller kritizoval, zatímco Jakub Patočka pod vlivem Václava Havla hájil).³³ V roce 2000 se šéfredaktorem stal religionista Dušan Lužný.

Analýza časopisu byla rozdělena do tří období – 1991-1994, 1995-1997 a 1998-2000. Základní jsou období 1991-94 a 1998-00, kde bylo cílem rekonstruovat morfologické sítě hlavních konceptů. Období 1995-97 pak bylo analyzováno jako doplňkové, k zachycení diskuze o dalším směřování hnutí, která byla pro toto období charakteristická a u níž lze

---

³³ Patočkův postoj je nejvýstižněji obsáhnut v článku „Meze pacifismu“, který je uveden větou: *Souhlasím s bombardováním Jugoslávie*“ (Patočka 1999b, SG 4/VIII: 26),

předpokládat, že obsahuje podstatné momenty, které ovlivnily konfiguraci hlavních konceptů pro následující roky. Tato období byla vybrána především na základě poznatků z druhé kapitoly této práce.

Na počátku roku 1995 kulminovalo uzavření politických příležitostí zařazením environmentálních iniciativ na seznam sledovaných extremistických skupin. Jedná se zároveň o konec „nejradikálnějšího“ období, po němž následují značné diskuze o úloze hnutí. Z druhé strany rok 1998 následuje po nástupu první porevoluční sociálně demokratické vlády a je také rokem, kdy byla zahájena přístupová jednání EU s ČR – obě události znamenají značné otevření politických příležitostí. Také Patočka, ve svém zhodnocujícím textu k deseti letům působení Hnutí Duha, označuje konec roku 1997, kdy padla Klausova vláda, jako přechodový – hovoří zde o přechodu z konfrontačního období k období politickému (Patočka 1999c, SG 10/VIII: 15-23). Z hlediska proměny identity HD lze za významné považovat také to, že v předchozím roce se od něj odštěpilo hnutí Nesehnutí. Jako symbolický mezník odkazující k proměně v sebepojetí můžeme chápat změnu názvu časopisu z *Poslední generace* na *Sedmou generaci*. To, že období 95-97 můžeme z hlediska sebepojetí hnutí rozumět jako přechodnému, podpírá také fakt, že diskuze o změně názvu započaly již v roce 1995 (Patočka 1997a, PG 1/VI: 1).

Pro analýzu byly vybrány především vlastní články těch autorů, kteří svými úvahami přispěli v průběhu období alespoň třikrát nebo byli členy HD. Z výběru tak byly vyloučeny především překlady, rozhovory a texty příležitostných autorů z jiného než environmentálního myšlenkového prostředí, které by mohly značně vychylovat převažující konfiguraci konceptů. Avšak tehdy, když tuto konfiguraci naopak vhodně doplňují, byly s patřičným odůvodněním zahrnuty taktéž.

4.1 Poslední generace v letech 1991-1994

„Jak již název naznačuje, jsme přesvědčeni o nezbytnosti změny společnosti, a to změny zásadní a celkové. Za přijatelný nepovažujeme podivný sociální pokus komunistických stran ani žádnou jinou formu konzumní společnosti. Změna společnosti není možná bez změny

hodnot, které si její členové vytvořili. Konzumní společnost a její hodnoty hodláme napadat“ (redakce, PG 1/91: 1).

Citovaný úryvek je z úvodního „ohlašovacího“ čísla *Poslední generace*, které bylo pojmenováno jako „první varování“ a do velké míry předznamenává tón a intenzitu artikulovaných konceptů pro celé období 91-94.

Změna společnosti je spojena s globální ekologickou krizí, která vyžaduje, aby změna byla zásadní a celková, neboť konzumní forma průmyslové společnosti odvádí člověka od přírody a navozuje umělé potřeby, které ji škodí. Základním motivem časopisu tedy je, že pokud nemá být existující generace generací poslední, musí být zformulována komplexní kritika společenského uspořádání a způsobů života a hledána zásadní alternativa, která by blížící se ekologickou katastrofu odvrátila.

Jako základní pojmy, které skrze své vazby k dalším idejím vytváří tento náhled na svět, byly určeny *globální ekologická krize, decentralizace, přirozené hodnoty a nenásilné hnutí*. Pomocí přiblížení každého z nich bude v následující části rekonstruována morfologická síť ideového světa environmentálních aktivistů.

4.1.1 Globální ekologická krize

Globální ekologická krize je vzhledem ke své ideologické funkci poměrně specifický pojem. Je tomu tak především proto, že je negativně konotovaným konceptem, který nezakládá pozitivní obsah ideologie, ale je spíše prostředkem k mobilizaci zvyšujícím emocionální intenzitu ostatních konceptů.

Ve 3. kapitole, věnované přístupům k analýze ideologie, jsme představili jako možný doplněk morfologické analýzy metodu kognitivně afektivního mapování, která v rámci výzkumu pojmů užívaných na úrovni sociálních hnutí klade důraz na emocionální konotace, pročez rozlišuje pozitivní, negativní a ambivalentní koncepty. Zapojení perspektivy kognitivně afektivního mapování do naší analýzy ukázalo, že formulování vlastní ideologické morfologie je do jisté míry zrcadlovým odrazem morfologie negativních konceptů spojených s představou dominantní ideologie („velký Druhý“). Globální ekologická krize je v tomto ohledu konceptem, který vytváří základní vztah mezi morfologií negativních a pozitivních

konceptů. Slouží k vyznačení a zdůraznění esenciálních negativních konceptů odmítané ideologie a skrze jejich odmítnutí také formování konceptů vlastních.

Je zjevné, že každá formulace alternativní ideologie vychází z určité představy krize, která slouží k identifikaci negativních charakteristik dominantního společenského uspořádání a mobilizaci za účelem jejich nahrazení. Každá artikulace alternativní ideologie může ovšem tuto představu krize umisťovat do značně odlišných morfologických pozic. Z hlediska analýzy časopisu *Poslední generace* v období 1991-1995 se zdá, že globální ekologická krize je artikulována jako centrální představa zastupující jádrový koncept vztahu člověka a přírody³⁴.

Koncept globální ekologické krize vyjadřuje, že ekologické funkce Země jsou ohroženy činností člověka v průmyslové společnosti. Ta ve své orientaci na neomezený růst zabředla v ekonomickém dogmatismu,³⁵ pro nějž ignoruje ekologické poznatky, které s ní jsou v rozporu – především vyčerpatelnost zdrojů, z nichž je tento růst živěn. Základní tezí (patrnou již z úvodní citace) tedy je, že k řešení ekologické krize se neobejde bez zásadní změny společnosti. Výrazným rysem této krize také je, že je formulována jako bezprostřední (v časovém horizontu jedné generace), což umocňuje naléhavost společenských změn.

Globální ekologická krize je tak zvýznamněním pozitivního konceptu *Přírody*, který odkazuje – spíše než na distinkci mezi ekocentrismem a antropocentrismem – na holistické pojetí vztahu člověka a přírody jakožto obyvatel ohrožené Země. Důležitější než otázka, zdali má příroda vnitřní hodnotu nezávisle na člověku, nebo ji získává až skrze něj, je fakt, že člověk a společenské uspořádání existuje pouze ve vzájemné provázanosti s přírodou – příroda a společnost tak tvoří dvě oddělené oblasti podléhající různým typům vědění, ale jeden holistický celek vyjádřený konceptem Přírody. Holismus se tedy projevuje také v tom, že vztah člověka a přírody je chápán ve smyslu neoddělitelnosti společenského a přírodního řádu. Pojem Přírody je tak stavěn do přímého protikladu ke konceptu průmyslové společnosti, příkladem čehož může být například vyznění článku Jakuba Patočky „Svět podle GATTu“:

„Růst moderního hospodářství postaveného na průmyslu je možný vždy jen na úkor Přírody a lidí, kteří z ní - přirozenými způsoby – získávají živobytí. Vše, co je pro moderní

---

³⁴ Ústřednost pojmu je patrná i z členění časopisu na sekce *projevy krize, kořeny krize a kořeny budoucnosti*.

³⁵ Filosofie neomezeného ekonomického růstu je kritizována jako jedno z principiálních dogmat ekonomie, o němž se opírá současný politické rozhodování. V návaznosti na to vychází v roce 1995 seriál na pokračování „Nejpopulárnější dogmata ekonomů“, jehož autorem je Jan Keller.

ekonomy růstem, je pro Přírodu pleněním. GATT by chtěl podporovat umělý svět moderního hospodářství na úkor přirozeného světa Přírody; konflikt mezi nimi, který zejména v podobě různých projevů ekologické krize nabývá hrozivých rozměrů, se ještě více vyhroťí.“ (Patočka 1994a, PG 2/III: 9).

Průmyslová společnost je v tomto směru hlavním objektem kritiky coby redukcionistické představy světa, která je negací holistického pojetí Přírody. První představa je rámována jako umělá, zatímco druhá jako přirozená³⁶. Umělost světa představovaného průmyslovou společností vychází především z její vazby na neomezený ekonomický růst vázaný na logiku volného trhu. Základním problémem průmyslové společnosti tak je, že ve své redukcionistické vazbě na ekonomické vědění ignoruje své meze vycházející z ekologického vědění:

„Člověk je součástí přírody. Neviditelná ruka volného trhu nikdy nedokáže zajistit fotosyntézu. Ekologové netvrdí nic víc než to, že každý společenský systém, který se nechce vystavit posměchu a opovržení našich potomků, musí tyto dva fakty respektovat, z nich vycházet“ (Patočka 1994c, PG 4-5/III: 2).

Z Patočkových formulací (vzhledem ke své vůdčí úloze v redakci výrazně dominoval) je patrné, že konfigurace konceptů nevychází jen z pozitivních vazeb k dalším konceptům, ale také z negativního vztahu k průmyslové společnosti a jejím centrálním idejím, mezi které jsou řazeny mimo jiné již zmiňovaná představa neomezeného ekonomického růstu, který se opírá o reprodukci konzumních životních stylů. Problémem neomezeného ekonomického růstu spočívá z ekologického hlediska v tom, že ze své podstaty ignoruje meze, které jsou stanoveny existencí pouze omezeného množství zdrojů.

Koncept ekologické krize tak prostřednictvím vazbu na holistické pojetí Přírody odkazuje k nutnosti celkové proměny společnosti (jádrových konceptů, na nichž se ideologicky zakládá) a nikoli pouze jejích průvodních projevů, které by mohly být překonány technologickými inovacemi:

„Jsem hluboce přesvědčen, že řešení globální ekologické krize neleží v rovině technologické, není možné ho najít v rámci tohoto společenského systému. Ten se totiž odvozuje z ideje pokroku jako ekonomického růstu (...) [avšak] Země je jen jedna, a je kulatá.

---

³⁶ K této ideologicky podstatné distinkci se vrátíme v oddílu 5.1.3 věnujícím se konceptu přirozených hodnot

Proto též pokrok jednoho dne pokročí do místa, kde už nebude růst z čeho ani kam. To místo je blízko. Je nesporné, že je třeba velmi rychle brzdit“ (Patočka 1992b, PG 3/I: 2).

Kromě potřeby celkové proměny společnosti odkazuje koncept ekologické krize také k její neodkladnosti. V tomto směru jej lze chápat jako výrazný mobilizační prvek, jehož emocionální náplň je vyjádřena už v samotném názvu časopisu – *Poslední generace* –, odkazujícímu k tomu, že současná generace lidí je buď poslední, která žila v takto nesouměrném, likvidačním vztahu k Přírodě, nebo prostě poslední, jelikož tento nesouměrný vztah povede k jejímu zániku (tamtéž).

Toto celkové a neodkladné odmítnutí současné společnosti vede k potřebě formulovat koncepty společnosti alternativní, která bude v souladu s pojetím Přírody. Základními pojmy takové alternativní společnosti jsou v tomto období decentralizace a přirozené hodnoty, které zvýznamňuje především jejich umístění vzhledem k negativní představě průmyslové společnosti udržující neustálý ekonomický růst prostřednictvím centralizované byrokratické a neustále rostoucího konzumu vytvářejících společnost umělých vztahů a hodnot.

4.1.2 Decentralizace

Základní tezí spojenou s konceptem ekologické krize je, že její řešení předpokládá především změnu společenského uspořádání – průmyslové společnosti legitimizované neustále pokračujícím ekonomickým růstem – která je původním zdrojem krize. Podobně jako v sociální ekologii je tedy ekologická krize chápána jako odraz krize společenské, jejíž překonání se dostává do centra pozornosti. Přestože má pojetí Přírody v určitých kontextech také blízko k ekocentrické perspektivě (především pak v pozitivním vztahu k hlubinné ekologii coby marginálnímu pojmu, skrze nějž jsou představovány koncepty jako ekosystém či biocentrická rovnost),³⁷ jeho hlavní těžiště spočívá ve zdůraznění problémů vnitřního uspořádání lidské společnosti a potřebě její změny v ohledu k mezím a pravidlům stanoveným Přírodou.

---

³⁷ To, že je pojem Přírody v tomto ohledu podstatný, ilustruje také článek Tomáše Kolenky, který sice nepatří k pravidelným autorům, ale závěr svého článku legitimizuje odkazem na užití pojmu Jakubem Patočkou: „*A ak se to zdá byť stále príliš radikálne, musíme mať na zreteli to, na čo upozoril Jakub Patočka v jednom zo svojich článkov, a to že naše ciele a požiadavky vychádzajú z potrieb Prírody, ktorej je človek súčasťou a nie naopak. A tak je to správne*“ (Kolenka 1994 PG 4-5/III: 7).

I když tedy ideologie zahrnuje ekocentricky motivované tázání po patřičném místě člověka vzhledem k přírodě jako důležitou součást své morfologie, není prioritní před antropocentricky orientovaným tázáním po vhodném uspořádání lidského společenství, jehož současná podoba je hlavním objektem kritiky. Podobně jako v sociální ekologii je pak důraz kladen na decentralizaci, která je zvýznamňována především v protikladu k negativním důsledkům společenské centralizace. Ta je vedle orientace na neomezený ekonomický růst chápána jako další ze základních příčin ekologické krize (Hnutí Duha 1993, PG 2/II: 2). Nicméně, jak se dále ukáže, pojem decentralizace je zároveň zvýznamňován susedností k biodiverzitě přírodních ekosystémů, v jejichž protnutí se formuje představa bioregionálního uspořádání lokálních komunit. Tak odpovídá nejen na otázku ohledně uspořádání společnosti, ale také na otázku jejího místa vzhledem k přírodě – je kombinací slabě antropocentrické kritiky současné společnosti s ekocentricky inspirovanou vizí společnosti budoucí.

Významnou konceptualizaci centralizace lze nalézt především v knize Jana Kellera *Až na dno blahobytu*, která byla původně vydána roku 1993 v edici Poslední generace a lze ji tak chápat jako součást redakčních textů. Vnitřní centralizace společnosti je zde spojována především se dvěma prostředky společenské kontroly – penězi (tržní centralizace) a byrokracií (centralizace moci) – a je spojována jak s liberálně kapitalistickým, tak socialistickým společenským uspořádáním³⁸ (Keller 1995: 92-93).

Centralizace je tak dalším jádrovým konceptem negativního objektu kritiky – průmyslové společnosti. S ní je spojena kritika politických stran, které jsou chápány jako důsledek přílišné velikosti a centralizace národních států. Politické strany jsou chápány jako protikladné k demokracii, neboť vládne ve skutečnosti menšina a občané mohou maximálně dosáhnout její kontroly prostřednictvím voleb. Nicméně problém zůstává v tom, že strany ve volbách předstírají akceschopnost k řešení společenských problémů, i když ve skutečnosti je jejich jediným cílem kumulace vlastní moci (tamtéž: 73-79). Ve spojení s konceptem moci a byrokracie je tak centralizace spojována především s paralýzou společnosti ve schopnosti spravovat sebe sama:

„domnívám se, že tato spoločnosť nepatrí svým členom, nýbrž naopak oni patrí jej. Mám za to, že hlavným kořenem zla v nej je jej centralizácia. Myslím, že našim cieľom by malo byť jej rozdrobenie: rozdrobenie moci, výroby, trhu“ (Patočka 1992b, PG 3/I: 3).

---

³⁸ Liberalismus a socialismus představují v dané morfologii negativně konotované marginální pojmy sloužící k vytvoření ideologického odstupu od obou myšlenkových systémů inherentně spojených s průmyslovou společností.

Decentralizace je proto spojená s koncepty participace a samosprávy, které umožňují zajištění podílení se na rozhodování a překonání pasivity vycházející z iluze, že centralizovaná společnost, která chce řešit všechny problémy člověka za něho, je toho skutečně schopna (Keller 1995: 105). Centralizace je v tomto smyslu pojímána jako příčina paradoxního rozporu mezi obecným uznáním existence ekologických problémů a ochotou aktivně se podílet na jejich řešení:

„Tento svět je podivný. Většina fandí pralesům a divočině, ale ty stejně mizí. Hlavní příčinou bude asi lidská neschopnost uvažovat v dlouhodobějších časových horizontech, umocněná nemožností podílet se na rozhodování ve světě zkornatělém centrálně řízenými nadnárodními společnostmi“ (Krombholz 1992, PG 2/I: 7).

Nadnárodní společnosti představují významný koncept v celé morfologii, k jehož významu se vrátíme v oddíle 5.1.4. Nyní je podstatné především to, že kromě znemožňování participace (v důsledku centralizace moci) reprezentují tyto společnosti také centralizaci globálního ekonomického trhu, která je negativně spojená především s vytvářením monokultury chápané zejména jako výroby univerzálního zboží pod diktátem nadnárodních společností coby „ředitelů volného trhu“ (Patočka 1992c, PG 4/I: 9).

Problém centralizace ekonomického trhu je na jedné straně často spojován s nerovností, kterou způsobuje vzhledem k zemím globálního Jihu. S tím souvisí zdůrazňování minulé koloniální závislosti těchto zemí a její spojování se současnou, méně viditelnou neokoloniální závislostí vytvářenou logikou volného trhu (Beránek 1992, PG 5/1: 8), která je založena na předpokladu, že řešení chudoby (a ekologických problémů) může vycházet jen z pokračujícího růstu celkového ekonomického bohatství, jehož hnacím motorem je rostoucí spotřeba zemí globálního Severu (Keller 1995: 20). To však vede ke kritizované situaci, kdy *„20% světové populace (industrializované země) spotřebovává 80% světových zdrojů“* (Heyrovská 1992b, PG 4/I: 3).

Na straně druhé (přičemž jde o dvě strany jedné mince) je vytvářená hospodářská monokultura pojímána po vzoru ekosystémové monokultury jako výraz nestability a krize, jež může vést ke zhroucení systému. Ideálem je naopak přírodní („přirozená“) diverzita zajišťující stabilitu ekosystémů. Obraz stabilní přírodní diverzity je pak spojován s přirozenou diverzitou tradičních lokálních ekonomik, jež jsou nejvíce ohrožovány právě centralizační ekonomickou činností nadnárodních společností (Kopecký 1994, PG 4-5/III: 8)

Decentralizace je tak spojená nejen s odmítnutím odosobněné moci, ale také s odmítnutím snahy o potlačení diverzity ve prospěch jednotného modelu hospodářského pokroku, z něžž těží industrializované země globálního Severu. Proto by základním smyslem decentralizované společnosti mělo být zachování diverzity, vyjádřené existencí relativně soběstačných lokálních komunit, které jednak umožní přiblížit život lidí co nejvíce přírodě a biodiverzitě jejích lokálních ekosystémů a jednak (coby samosprávné jednotky) vytvoří prostor pro maximální přiblížení rozhodovací moci přímo těm, o nichž se má rozhodovat (Keller 1995: 129).

Decentralizované uspořádání lokálních komunit představuje ideologickou alternativu k uspořádání a funkcím průmyslové společnosti. Samo o sobě ovšem není v dané ideologické konfiguraci chápáno jako dostatečná záruka překonání ekologické krize. Proměna společnosti vyžaduje z hlediska ideologie také proměnu člověka chápanou jak obnovení přirozených vztahů a hodnot.

4.1.3 Přirozené vztahy

Na pojem přirozenosti jsme již narazili v souvislosti s holistickou představou přirozeného světa Přírody, který byl vymezen proti umělému světu moderního hospodářství. Již změna podtitulu časopisu na *Časopis Hnutí DUHA pro obnovu přirozených vztahů* (z březnu roku 1993) napovídá, že přirozenost zaujímá centrální místo v celé ideologické morfologii časopisu. Samotný koncept „přirozenosti“ lze chápat jako ideologický par excellence, neboť jeho smyslem je udělat z partikulárního tvrzení obecnou pravdu – tato pravda je pak zpravidla zásadní pro danou představu světa. V případě této morfologie odkazují především k nutnosti zohlednění Přírody v lidských vztazích a hodnotách.

V předmluvě druhého vydání knihy *Až na dno blahobytu*³⁹ se lze dočíst, že decentralizace, která je ústředním motivem knihy, je spíše pouhým vnějším výrazem udržitelného uspořádání lidské společnosti. K jejímu plnému dosažení je podle autora potřeba souběžné přeměny v oblasti lidských hodnot a vztahů. Přirozenost vztahů je vázána zejména k odpovědnosti jednotlivce za osudy celku, v čemž má blízko holistickému obrazu (přirozené) přírody, v němž každá jednotlivá část nabývá svou vnitřní hodnotu ve vztahu k celku. Proměna vztahů

---

³⁹ V této práci je citováno právě toto druhé vydání z roku 1995, nicméně k prvnímu vydání v edici *Poslední generace* došlo již v roce 1993.

je tak spojena s renesancí přirozených hodnot, která se váže k implementaci životních stylů kvalitativně odlišných od těch, jenž jsou formovány v průmyslové společnosti – především v důsledku centralizované byrokratické správy a konzumního způsobu života.

Vedle (nepřirozeného) ekonomického růstu narážejícího na (přirozeně danou) omezenost přírodních zdrojů a centralizované byrokratické správy nahrazující přirozené vztahy uměle formálními, je konzumerismus dalším důležitým pojmem určujícím negativní význam kritizované průmyslové společnosti, potažmo civilizace (Kysučan 1994, PG 4-5/III: 12). Problém konzumerismu spočívá ve vytváření „nepřirozených potřeb“, které vyjadřují, že ač je konzum zdánlivě záležitostí individuální svobodné volby, jeho obecná podoba je vnucená charakterem společnosti – lidé v industrializovaných zemích nemají v důsledku ekonomického růstu doprovázeného ničením přírody možnost uspokojovat své základní potřeby způsobem, který jim byl vlastní v minulosti, a musí je proto uspokojovat způsobem umělým – příkladem mohou být rekreační zařízení či plovárny uměle nahrazující přírodní prostředí (Keller 1995: 32). Navíc, vzhledem k závislosti společnosti na ekonomickém růstu, jsou mnohé z potřeb ve skutečnosti potřebami trhu – respektive firem, které se prostřednictvím reklamy snaží prezentovat své produkty jako potřebné.

V tomto ohledu je na stránkách *Poslední generace* Kellerem vyzdvihován také „skutečný“ konzervatismus (adjektivum skutečný odkazuje k tomu, že se jedná především o polemiku s antienvironmentálně orientovaným konzervatismem Václava Klause), který může představovat zdroj alternativního životního stylu k tomu, který je podporován konzumerismem, neboť uspokojování individuálních zájmů v podobě hmotného blahobytu je konzervatismu z podstaty cizí (Keller 1994, PG 1/III: 9).

Vazba ke konzervatismu je však pouze otevřením jedné z mnoha potenciálních cest k dosažení primárnější cíle, kterým je obecně alternace umělých konzumních hodnot oddalujících člověka od přirozeného soužití s přírodou. Obecné rysy této alternativy načrtnul redakční text představující cíle Hnutí Duha, který byl otištěn v únoru 1993:

„Alternativa, kterou máme na mysli, by byl život jistě skromnější co do spotřeby věcí, měl by však být klidnější, rozmanitější a hodnotnější, s harmonickými vztahy k přírodě, uměním a volným časem místo hmotného nadbytku“ (Hnutí Duha 1993, PG 2/II: 2).

Ideál skromného, ale rozmanitého života je předmětem zkoumání dalšího textu vydaného v edici *Poslední generace – Pestří a zelení* od Hany Librové z roku 1994. Základní

tezi tohoto textu je, že ekologická krize nenalézá vhodná řešení v rovině politické, ekonomické ani technologické, protože se obrací k potřebě proměn životního způsobu člověka – jeho hodnot a potřeb (Librová 1994: 12). Hlavními kritérii ekologicky příznivého života pak jsou především ústupky z nároku na konzum a ekologicky disciplinované jednání (tamtéž: 50).

V rámci takto obecně definovaného ekologicky příznivého života pak rozlišuje mezi „zelenými“, kteří se přímo účastní ochranných a ekologických aktivit a jejich skromný životní styl je důsledkem záměrného odříkání motivovaného určitou ideou; a „pestrými“, jejichž život je ekologicky prospěšný spíše zprostředkovaně – většinou prostřednictvím nízké úrovně spotřeby, která je však spíše vedlejším efektem jejich celkového životního směřování (tamtéž: 49, 127).

Důležitým závěrem je, že „pestří“ jsou z hlediska možné proměny společnosti významnější, neboť „zelení“ často zůstávají uzavření ve svých skupinách a nejsou schopni komunikovat s okolním světem a tak inspirovat ekologicky příznivému stylu života (tamtéž: 131; srovnej Lacinová 1994, PG 4-5/III: 16).⁴⁰

Z takto formulovaného ideálu člověka vychází také poměrně obsáhlý dialog s křesťanstvím na stránkách *Poslední generace* (5/II; 3/III; 6/III). Křesťanství lze v tomto ohledu chápat jako marginální pojem, který má ve své vazbě na skromný život a budování duchovních hodnot blízko k ideálům spjatým s pestrým životním stylem, který je vůči veřejnosti otevřenější než například životní styl vycházející z premis hlubinné ekologie (ač je hlubinná ekologie na stránkách časopisu věnován také prostor, je relativně menší než ten, který je vyhrazen otevřenému dialogu s křesťanstvím). To odpovídá přesvědčení, že v rámci hlubších tradic evropské kultury právě „*křesťanství patří k aktuálním nositelům naděje v řešení ekologického problému*“ (Librová 1994: 26).⁴¹

Alternativou k umělým hodnotám a „mrtvolnému náboženství věcí“ tak má být, spíše než ekocentrický důraz na svébytnou hodnotu Přírody, důraz na „přirozený mravní zákon“, který

---

⁴⁰ Když se Librová po deseti letech k původním respondentům vrátila, zjistila, že její pestří byli spíše naopak sami proměnění společností. Zatímco na počátku 90. let se počítali svým životním stylem spíše mezi chudé, nyní byli součástí střídy a jejich ekologická stopa vzrostla (2003: 221-256)

⁴¹ Vazba ekologie ke křesťanství není chápána jako neproblematická – Librová i jiná autoři na stránkách časopisu upozorňují, že křesťanský antropocentrismus může být chápán také jako jeden z původců ekologické krize – navíc v tradici východních náboženství lze nalézt příznivější formulace vztahu člověka a přírody. Nicméně z hlediska evropských tradic a situace současné moderní společnosti je právě křesťanství v jeho vazbě na skromný způsob života chápáno jako potenciálně nejsilnější ideový základ, z něž může vzejít ekologicky šetrný způsob života v současné evropské společnosti.

je vlastní člověku v jeho přístupu k přírodě (Kysučan 1994, 4-5/III: 12). Obě cesty jsou nicméně chápány jako příznivé, neboť hlavní premisou obnovy přirozených vztahů, je odmítnutí umělých vztahů vytvářených v rámci průmyslové společnosti. Důležitější než samotný pozitivní obsah kýženého životního stylu je proto spíše jeho role jako alternativy vůči konzumnímu způsobu života.

4.1.4 Nenásilné hnutí

Koncept nenásilného hnutí odkazuje k otázce úlohy Duhy tváří v tvář definované krizi coby důsledku způsobu organizace života v průmyslové společnosti. Úlohu hnutí lze v tomto kontextu chápat jako dvojí – na jedné straně formuluje základní představy alternativní společnosti a inspiruje okolí tím, že se tyto představy rovnou snaží naplňovat a jíti příkladem, na straně druhé má zabránovat konkrétním lidským zásahům do přírody, které přispívají k pokračující ekologické krizi a zkracují tak časový horizont možné realizace alternativního způsobu života. V prvním ohledu se nenásilné hnutí váže zejména ke konceptu životního stylu, v druhém pak ke konceptu hodnotného zachování.

Z hlediska vazby úlohy hnutí k prosazovanému životnímu stylu je podstatná především sousednost s pojmem nenásilí. Ten je prezentován jako základní princip, který je striktně dodržován (Hnutí Duha 1993, PG 2/II: 2; Patočka 1994c, PG 4-5/III: 2). Nenásilí není dodržováno primárně proto, že by představovalo nejúčinnější součást taktiky, ale zejména proto, že představuje jeden ze základů představované společnosti (Caltá 1994, PG 4-5/III: 28). Užívání konceptu nenásilí v souvislosti s přímou akcí je tak blízké konceptu prefigurativního jednání, které Novák určil jako rozpoznávací znak radikálně ekologických hnutí (Novák: 106). Nenásilná akce totiž představuje „mikrosvět“ ztělesňující ideál alternativního světa, který má společnost následovat, chce-li se vyhnout své zkáze v podobě ekologické katastrofy.

Takové pojetí nenásilí bylo do velké míry ovlivněno jeho užitím v rámci západního environmentálního hnutí (není náhodou, že v tomto prefigurativním smyslu bylo nenásilí užíváno především americkým aktivistou Paxusem Caltou, který HD zprostředkovával své zkušenosti s protijadernými aktivitami) či v indickém environmentálním hnutí navazujícím na gándhíovskou tradici.⁴² Srozumitelnost jeho užití v českém prostředí však byla dána

---

⁴² Viz například rozhovor s Vandanou Shivou (Johanisová 1994, PG 1/III: 13).

především tím, že nenásilí bylo také jedním z prominentních ideálů Sametové revoluce. To ve své práci o ideálech českého „revolučního hnutí“ zdůrazňuje historik James Krapfl, který dále tvrdí, že nenásilí nebylo jen obraným ideálem proti přímému násilí režimu, ale také principem, který zpochybňoval weberovskou definici státu jako násilné instituce a tudíž představoval možnost alternativního společenského uspořádání. Nemělo jít zároveň jen o odmítnutí násilí fyzického, ale také psychologického, sociálního, hospodářského a ekologického – nepředstavovalo tudíž jen politický program, ale také způsob života (Krapfl 2009: 112).

V ohledu nenásilného hnutí lze takové pojetí nenásilí pozorovat především ve vztahu k nadnárodním společnostem. Ty totiž reprezentují postupující centralizaci politické a ekonomické moci, přičemž vytvářejí tlak na konzumní způsob života, který je ze své podstaty násilný vůči přirozenému světu Přírody. Násilí, které implikuje moc nadnárodních společností, tak není primárně pojímáno jako přímé fyzické násilí, ale spíše jako dominance, kterou tyto společnosti disponují v přímé vazbě na centrální principy organizace průmyslové společnosti (Heyrovská 1992a, PG 1/I: 7, Kotecký 1994a, PG 4-5/III: 8). Alternativně k tomu implikuje koncept nenásilí spíše svět bez dominance než taktiku, skrze kterou může být nadnárodním společnostem zabráněno v prohlubování ekologické krize.

Důležitost konceptu nadnárodních společností pro celou morfologii podtrhává také to, že právě s ním jsou spojeny nejsilněji emočně zbarvené a kategorické výroky:

„Nadnárodní společnosti ze své podstaty plodí zlo“ (Patočka 1994b, PG 3/III: 5).

Takové emocionální konotace jsou zvláště významné především svým vztahem ke konceptu globální ekologické krize, s níž je činnost nadnárodních společností přímo propojená (Kotecký 1994b, PG 6/III: 10). Vazba nadnárodních společností k ekologické krizi také implikuje, že zabránění nadnárodním společnostem v jejich činnostech je naléhavou záležitostí – to je podstatné, neboť v ohledu globalizované ekonomické a politické moci těchto společností by účinné zabránění vyžadovalo, aby se nenásilí jakožto organizační princip celé společnosti prosadilo bezprostředně a v co nejširším rozsahu (nikoli jen jako „mikrosvět“).

Celková proměna společnosti je však chápána jako postupná záležitost a proto, v kontextu naléhavosti ekologické krize, je zdůrazněna potřeba rozvíjet nástroje, které by přímo zabráňovaly činnostem zkracujícím horizont možného odvrácení ekologické katastrofy.

Proto je důležitou úlohou hnutí snaha „*přímou konfrontací s tímto světem (tehdy je o nás také nejvíce slyšet) bránit zrychlování pustošení světa, případně jej zpomalovat, někdy dokonce v rámci našich skrovných možností i napravovat (...) Nejčastějším veřejným projevem našich kampaní jsou přímé akce (cokoliv od happeningů až po blokády).*“ (Hnutí Duha 1993, PG 2/II: 2).

Přímé akce jsou důležité v tom, že umožňují, na rozdíl od jiných konvenčních metod, spojení zabráňování konkrétním projevům krize se zachováním ideálů alternativní společnosti. Je ale zajímavé, že koncept přímé akce není v redakčních textech více přibližován, což naznačuje, že primárnější byl důraz na individuální aktivitu v podobě uplatnění nekonsumních životních stylů než na protestní aktivitu mobilizující hnutí jakožto kolektivního aktéra. Nenásilná přímá akce tak měla být uplatněna jako nástroj úzké skupiny aktivistů ke zpomalení prohlubování ekologické krize než jako přímý prostředek k vytváření alternativního světa – proto mohla být doplňována konvenčními metodami. A v případě zhodnocení jejich větší účinnosti by mohlo být morfologicky představitelné i její úplné nahrazení těmito metodami.

Je však nutné poznamenat, že zmíněný význam nenásilné přímé akce jako přímého vytváření alternativního světa přeci jen své zastoupení měl, protože výše zmíněné nahrazení konvenčními metodami by nebylo z hlediska ideologické morfologie tak úplně neproblematické. Koncept přímé akce byl totiž hojně skloňován v souvislosti s tématem dvojčísla z roku 1994, kterým bylo *Nenásilné hnutie za premenu spoločnosti*. Z hlediska tohoto tématu lze považovat za jeden z centrálních článků čísla text „Ako fungujú hnutia za premenu spoločnosti“.⁴³ V tomto textu je význam přímé akce v souvislosti s nenásilným hnutím zvýznamněn jako uskutečnění akce takovým způsobem, který přesahuje rámec běžných institucionalizovaných politických metod bez toho, aby bylo oponentovi fyzicky ublíženo. Základním rysem této akce je zároveň to, že slouží jako prostředek, pomocí kterého lidé objevují svojí společenskou moc (Zamkovští 1994, PG 4-5/III: 21).

Dalším aspektem přímé akce je navíc to, že jeho vazba na specifické problémy umožňuje doplnění abstraktních úvah o změně společnosti reálnou kritikou a aktivitou v konkrétních oblastech (Beránek 1991, PG 1/91: 3). V tomto kontextu může být chápána jako způsob

---

⁴³ Autoři Juro a Hela Zamkovski byly členy spřátelené slovenské organizace Centrum pre podporu miestneho aktivizmu, které se později stejně jako Hnutí Duha stalo součástí sítě ekologických organizací Přátel Země. Tematická centralita jejich textu pak vyplývá také z toho, že byl v časopise doplněn redakčním okénkem k tématu.

zviditelnění reálné přítomnosti ekologické krize a hlavně také jako způsob zviditelnění (či spíše zhmotnění) samotného hnutí a ideologických principů, na nichž staví.

Tyto konkrétní kritizované oblasti, k nimž je přímá akce vázána, představují obvodové koncepty v tom smyslu, že vycházejí ze specifického historického, geografického a kulturního kontextu a zároveň svou přítomností ovlivňují toky a vrstvení významů v ideologické morfologii (avšak vlastní potřeba a podoba společenské změny je na nich nezávislá). Od prvního ohlašovacího čísla je v tomto ohledu základním obvodovým pojmem jaderná energetika, jejíž kritika je důležitá zejména proto, že jaderná elektrárna potenciálně vytváří obraz možného technologického řešení ekologických problémů bez nutnosti širších společenských změn, které by znamenaly odklon od orientace na neustálý ekonomický růst a s ním spojené stále rostoucí konzumní spotřeby a výroby – tedy změn, které jsou z hlediska možnosti udržitelného zachování chápány jako nezbytné (redakce 1991, PG 1/91: 1). Jaderná energetická politika je také spojena s tendencí nadnárodních společností k monopolizaci zdrojů (Beránek 1994a, PG 3/III: 15), v čemž jim jde na ruku centralizovaná státní moc, vnucující obcím svoji vůli (Beránek 1994b, PG 2/III: 2):

„jaderná energetika podporuje vývoj společnosti nežádoucím směrem – směrem zvyšování konzumu, centralizace a potřeby posílit policejní stát“ (Patočka 1992a, PG 1/1: 2).

Z celé ideologické morfologie, která je určována centrálním konceptem globální ekologické krize odkazující k nutnosti rychlé a celospolečenské změně, je patrné že lokální přímá akce nemohla sloužit jako primární nástroj k prosazení fundamentálního cíle, kterým je odvrácení ekologické katastrofy. Je však také patrné, že tváří v tvář takovému cíli (zahrnujícímu nutnost jako bezprostřední tak celospolečenské alternativy) se v podstatě každý (nenásilný) prostředek změny musí jevit jako nedostatečný.

S tím patrně souvisí obecnější problém celé morfologie období 1991-94. Tedy to, že pozice, kterou má hnutí tváří v tvář krizi zaujmout, nemůže být založena pouze na obecném odmítnutí průmyslové společnosti coby radikálně odmítnutého symbolického řádu („velkého Druhého“). Vlastní koncepty a především jejich vzájemné vazby se teprve hledaly a postupně profilovaly, což se projevuje v tom, že celková konfigurace idejí není tak koherentní a jednotlivé koncepty jsou proto otevřené různým kombinacím.

Toto hledání se projevuje například v tom, že ač pojetí ekologické krize, nenásilí jako nedominance či představa decentralizovaných lokálních komunit tendují k poli významů

environmentálních pojmů, které mají blízko ke konceptům Bookchinovy sociální ekologie (představující filosofické sepjetí ekologie a anarchismu), jsou na druhé straně (především v kontextu přírodě blízkých životních stylů a hodnot) otevírány také cesty k takovému pojetí environmentálních konceptů, které by mohly nést významy blízké morfologiím konceptů spjatých s konzervatismem (skutečným) či křesťanstvím.

4.2 Intermezzo v letech 1995 - 1997

V březnu roku 1995 bylo Hnutí Duha (spolu s Děti Země a Greenpeace) zařazeno na seznam extremistických organizací. Na tuto událost reagovalo na stránkách Poslední generace množství článků, které otevřely reflexivní diskuzi o sebepojetí hnutí, které se vyprofilovalo na stránkách časopisu mezi lety 1991 a 1994. S tím souvisí také to, že se přibližně od této doby začalo hovořit o potřebě změny názvu, jehož problematičnost spočívala v tom, že mohl neobeznámenému „čpět dogmatismem“ a vést tak k odrazování potenciálních přátel (Patočka 1997a, PG 1/VI: 1). Jako symbolický mezník uzavření těchto diskuzí lze považovat první číslo roku 1998, které vychází pod novým názvem *Sedmá generace*.

Počáteční reakcí na označení za extremisty a sledování Bezpečnostní informační službou bylo především zdůraznění svých cílů, které byly nadále rámovány kritikou celkového směřování průmyslové společnosti (Patočka 1995a, PG 2/IV: 1) a zároveň odlišení tohoto nesouhlasu se společenským uspořádáním od nesouhlasu, který lze považovat z hlediska demokracie za extremistický. Zatímco v případě environmentálního nesouhlasu má jít o prohlubování demokracie nenásilnou kritikou násilných kontrolních mechanismů moderní společnosti, v druhém jde o zrušení kontroly jako takové ve prospěch násilí (Keller 1995, PG 3/IV: 1). Podstatným rysem této prvotní reakce bylo, že odmítnutí extremismu se nevyklučovalo s kritikou uspořádání průmyslové společnosti a potřebou nahrazení jejích centrálních charakteristik (především centralizace moci a trhu).

Tato situace opět otevřela otázku ohledně vztahu hnutí k veřejnému mínění, protože označení za extremisty bylo chápáno jako nástroj režimu k znevážení environmentálního hnutí v očích veřejnosti (Patočka 1995b, PG 3/IV: 23). Z hlediska nutnosti prosazení

bezprostřední a celospolečenské změny v kombinaci se striktní vazbou k principu nenásilí je však nutným nositelem změny právě většinová veřejnost, a proto vyvstala otázka, jak se podobným snahám o znevážení hnutí bránit. Proti snaze o vylepšení práce s médii (Piños, PG 7/IV: 15) se prosazuje názor, že změna veřejného mínění je jen jedním z prostředků k dosažení cílů hnutí a v současné situaci (kdy za silnější konce tahají protivníci environmentálního hnutí v čele s Václavem Klausem) má být upřednostněna spíše metoda přímé akce:

„Nejúčinnějším způsobem při posouvání systému, který mají občanská hnutí k dispozici, je občanská neposlušnost. Přichází ke slovu po vyčerpání všech legálních prostředků (věcný spor, správní spor, právní spor), které bývají zpravidla uzpůsobovány tak, aby jejich výstupy vyhovovaly zájmům institucí průmyslové civilizace (tedy byznysmenům a státní byrokracii)“ (Patočka 1995c, PG 7/IV: 18).

I když je přímá akce definována v liberálním duchu jako občanská neposlušnost a tedy poslední možnost, která nastupuje po vyčerpání všech legálních prostředků, je patrné, že přímá akce je kvalitativně odlišným typem jednání, neboť konvenční metody jsou součástí fungování odmítané společnosti a samy o sobě proto nemohou být prostředkem k její celkové proměně. Občanská neposlušnost je v tomto světle nejen poslední možností, ale zároveň preferovanou možností, neboť jediná umožňuje rozvíjet tlak na změnu, který je v souladu s cíli hnutí. V podobném duchu o přímé akci hovoří i Jan Beránek, když reaguje na článek časopisu *Respekt* k bloádě Temelína. Zdůrazňuje, že smyslem není jen čistě fyzická snaha komplikovat výstavbu, ani úsilí o mediální přitažlivost, ale i „*vnitřní působení takové akce na celé ekologické hnutí*“ (Beránek 1995, PG 7/IV: 28). Totéž jinými slovy vyjádřil také Patočka, když v ohlédnutí za proběhnuvší bloádou vyzdvihoval především to, že „*vlila jako životadárná míza novou energii českému protijadernému hnutí*“ (Patočka 1995e, PG 10/IV: 16).

V druhé kapitole jsme přiblížili Novákovo odlišení anarchistické od liberální přímé akce, kdy první zmiňovanou označil za prefigurativní v tom smyslu, že hodnota protestního aktu spočívá v něm samotném a nikoli v určitém cíli, pro který je realizována. Za důležité na ní považuje právě to, co vyjadřují dvě výše použité citace – tedy, že skrze tělesnost a sdílené emoce přispívá k utváření pevnější identity a tak i akceschopnosti hnutí (Novák 2015: 221-222). Zároveň také v teoretické reflexi přímých akcí připomíná, že oba ideální typy se v reálné politické praxi často mísí a splývají (tamtéž: 104). V tom smyslu lze tvrdit, že

podstatný aspekt ideálního typu prefigurativní přímé akce byl minimálně do konce roku 1995 v ideologické morfologii hnutí přítomen.

V tomto období se nicméně začíná projevovat také postupná proměna intenzity naléhavosti ekologické krize. Přesvědčení o nutnosti neodkladné změny celé společnosti střídá důraz na trpělivé zachování kritického postoje s tím, že čas sám dá postupně tomuto postoji za pravdu – prohlubování ekologické i sociální krize bude samo odhalovat neudržitelnou podstatu průmyslové společnosti (Patočka 1995b, PG 3/IV: 23). Pro environmentální hnutí z toho plyne, že musí trpělivě vyčkat na tuto příležitost k celkové proměně společnosti a nikoli ji prosazovat rovnou:

Když se láme epocha, je kolem toho vždycky hodně pokřiku, hysterie a netrpělivosti. Ve skutečnosti není kam spěchat. To, co má přijít, stejně nakonec přijde. Chce to jen trpělivost, pomalý, avšak trvalý růst, krok za krokem, vzhůru“ (Kysučan 1996, PG 6/V: 15).

Nahrazení naléhavosti trpělivostí by v kontextu představy kompletně alternativního společenského řádu pravděpodobně bylo nakloněno prefigurativnímu pojetí přímé akce. Nicméně postoj k vyžadování těchto zásadních společenských změn se taktéž začíná proměňovat. Dochází k tomu právě na konce roku 1995, kdy byla zpráva o extremismu oficiálně odmítnuta na parlamentní půdě a zároveň průzkum IVVM přinesl informaci, že 84 % lidí považuje ekologické iniciativy za prospěšné. I když zjištění, že veřejné mínění je obecně nakloněno řešením ekologických problémů, nebylo samo o sobě až tak objektivní, překvapivé na něm bylo to, že takto výrazná podpora byla vyjádřena v době, kdy se zdálo, že environmentalisté jsou z veřejného diskurzu coby extremisté vyloučeni. Najednou existovala empirická data, která mohla být užívána jako důležitý legitimizační zdroj proti antienvironmentalistickým výrokům Václava Klause. Překvapivost i důležitost těchto výsledků zdůraznil Jakub Patočka v článku „Jak se to mohlo vůbec stát?“⁴⁴, kde dochází k závěru:

„Přehlížení přírody a ekologické krize po způsobu dnešní vlády bude pro každou vládnoucí garnituru, včetně již té dnešní, představovat nezanedbatelné riziko ztráty pozic“ (Patočka 1995d, PG 9/IV: 24).

Je patrné, že takto zhmotněné vědomí nakloněnosti veřejného mínění ekologickým iniciativám zvýšilo hnutí sebevědomí. To se projevilo dvěma zásadními způsoby. Na jedné

---

⁴⁴ Název článku naznačuje, že výsledky průzkumu v jistém smyslu pro hnutí určité překvapivé byly.

straně to znamenalo značné posílení sebevědomí ve vztahu k anarchistům, které průzkum zobrazil v příkrém kontrastu k ekologickým iniciativám (za prospěšné pro společnost považovalo anarchisty pouze 7 % lidí, zatímco za škodlivé 74 % lidí). To bylo podstatné především proto, že anarchisté, kteří se doposud významně podíleli na aktivitách environmentálního hnutí, mohli být prezentováni jako ti, kteří kazí environmentalistům pověst a omezují jejich potenciální vliv na formování společnosti.⁴⁵

Podle Nováka bylo vymezování se vůči anarchistům již delší dobu trvajícím postojem environmentalistů (především pak Jakuba Patočky). Snaha zbavit se nálepky extremismu pak podle něj vedla k postupnému odklonu od přímé akce i od budování utopického, mimosystémového rozměru a tedy k odklonu od vyžadování zásadní změny společnosti. Mimo to (či v důsledku toho) vedla tato snaha také k poměrně vágní formulaci nenásilí (vzhledem k té, kterou jsme si představili v období 1991-94), protože její funkce nadále spočívala jen v odlišení se od přímého násilí pomyslných extremistů (Novák 2015: 225-226). K této interpretaci lze dodat, že taková reakce na označení za extremisty nebyla jedinou myslitelnou možností, protože důležitým faktorem, který přispěl ke zvolení této cesty, byl právě průzkum IVVM, jenž zásadně vykontrastoval postoj veřejnosti k ekologii proti postoji k anarchismu.

Druhý projev zvýšeného sebevědomí se pak projevil ve vztahu hnutí k politickým stranám. I když je stále drženo přesvědčení, že politické strany nejsou prostředkem ke změně společnosti (především v ohledu bezmocnosti vzhledem k nadnárodním společnostem), objevuje se postoj, že tyto strany mohou být poraženy na jejich vlastním hřišti (v rámci zastupitelské demokracie liberálního právního státu). Hnutí, nadále označované jako občanské iniciativa, už nemusí prosazovat jen alternativní „mikrosvět“, ale může se stát vedoucí silou tohoto světa:

„Pokud občanské iniciativy pochopí samy sebe mimo jiné i jako soka politických stran v zápase o správu společnosti, měly by zahrnout do svého programu úsilí o omezování jejich významu, pokud možno až na nulu“ (Patočka 1996a, PG 5/V: 1).

---

⁴⁵ Toto sebevědomí lze později vidět například v Patočkově článku „Ekologické hnutí v těžkých časech“, kde píše: „Nebezpečí fanatismu číhá všude tam, kde se ekologického hnutí dotkne anarchismus, tento pud bortit přetavený v politický směr. O tom vypráví jak zápalné lahve vrhané u Gorleben, podpalující zejména pověst tamějšího, jinak vynikajícího občanského hnutí, tak i některé projevy anarchistů zdejších, například těch parazitujících na akcích občanské neposlušnosti u Temelína (Patočka 1998b, SG 5/VII: 16-17).

V ohledu přímé konfrontace vůči politickým stranám (přinášející na rozdíl od lokální nenásilné akce možnost celoplošné změny) se do jádra pozornosti opět dostalo veřejné mínění coby primární prostředek k prosazení cílů environmentálního hnutí (tedy prostředek, který byl v původní reakci na označení za extremisty marginalizován). To ukazuje i zaměření Patočkovy bakalářské práce, jejíž hlavní poznatky uvedl na stránkách *Poslední generace* slovy:

„Otázka, jakým způsobem se na ekologické iniciativy dívá veřejnost, vzrušuje snad každého, kdo s těmito skupinami přichází soustavněji do styku. Je to logické: ekologické iniciativy chtějí dosáhnout změn ve společnosti, proto je odezva, kterou jejich počínání vyvolává, jedním z klíčových poznatků, od něž by se měl odvíjet jejich další postup“ (Patočka 1996b, PG 11/V: 20).

Zvýšení ohledu hnutí na veřejné mínění je patrné také z textu Ivana Klímy „Poznámky k cestě ekologického hnutí“, který sepsal na základě pozvání k besedě na Táboře u Temelína. Zveřejnění textu na stránkách *Poslední generace* bylo uvozeno redakčním textem, který Klímu prezentuje jako autora, „jehož myšlenky ovlivňují mnohé z nás“. Ten pak v textu odlišuje radikální (požadující okamžitý obrat od konzumního stylu života) a reformní (věřící v postupné kroky v rámci současného životního stylu) přístup k ekologickým problémům, přičemž vyzdvihuje ten druhý, protože „radikálové nemají velkou naději na úspěch, neboť nedojdou sluchu, a to, oč usilují, mohli by dosáhnout jedině násilím“ (Klíma 1995, PG 10/IV: 10).

Je tedy zřejmé, že se v letech 1995 – 1997 určitým způsobem znovu utvářelo sebepojetí environmentálního hnutí v jeho cestě ke změně společnosti. Zatímco v počátečních reakcích na nálepku „extremistů“ byla upřednostňována pokračující kritika centralizované průmyslové společnosti s její orientací na ničím neomezený ekonomický růst a konzumní styl života kombinovaná s trpělivým čekáním na změnu většinového mínění, v reakci na průzkum IVVM se začala navracet myšlenka, že základním cílem hnutí je získání náklonnosti většinové veřejnosti. S tím také do určité míry souvisela snaha o vymezení se vůči anarchistům, kterým podle průzkumu prisuzovala většina lidí škodlivý vliv na společnost. Tato nastolená cesta k nové identitě hnutí pak byla symbolicky vyjádřena změnou názvu časopisu, který – podobně jako spojení s anarchismem – mohl narušovat důvěru většinové společnosti v environmentální iniciativy.

Záměrem následující části bude prozkoumat, jak se tyto změny projeví také v uspořádání hlavních idejí a případně určit, jaké rozdíly lze pozorovat oproti období 1991–1994.

4.3 Sedmá generace v letech 1998 – 2000

„V jádru není metafora sedmé generace ničím jiným než poetickým vyjádřením principu odpovědnosti, v nějž pevně věříme přesvědčení, že snahy o překonání současné ekologické a sociální krize by bez něj nemohly nalézt solidnější opory. Odpovědnost v tomto pojetí je ovšem vlastní demokratické tradici, přinejmenším její lepší stránce, s níž se cítíme být spřízněni. Ostatně, jak ukazují analýzy amerických historiků, zejména Donalda Grindea, i v tomto ohledu již Irokézové jako inspirace posloužili. Mnozí z amerických demokratických vůdců, mj. Thomas Jefferson, James Madison či Benjamin Franklin, obdivovali způsob irokézké správy. Konzultovali připravovanou ústavu s jejich náčelníky a například federativní princip Spojených států je více méně kopií systému irokézkého“ (Patočka 1998a, SG I/VII: 1).

Podobně jako ohlašovací číslo „první varování“ z roku 1991 naznačovalo tón a intenzitu artikulovaných idejí pro období 1991–94, je i tento úryvek z úvodníku prvního čísla roku 1998, ve svém konzervativním vzývání osvědčeného, do velké míry příznačný pro následující období.

Naléhavost ekologické krize je v tomto období do velké míry nahrazena trpělivou odpovědností vycházející z rozšíření horizontu uvažování z jedné na sedm generací a důraz na tvrdou kritiku umělých hodnot konzumní společnosti je vystřídán hledáním inspirací udržitelného způsobu života v tradičních venkovských společnostech. Mimo to dochází i k inspiraci konceptem nepochitické politiky, který přispívá k formování pojetí ekologické demokracie jako prohloubení původních demokratických principů v rámci existující formální podoby demokracie. Patrný je také posun ke konvenčním formám jednání a upozadění významu přímé akce. Jako hlavní pojmy, pomocí nichž představíme celkovou morfologii, byly určeny *trvale udržitelný rozvoj, ekologická demokracie, tradiční hodnoty a občanská iniciativa*.

Nejvýraznější faktickou změnou tohoto období je odchod Jakuba Patočky z pozice šéfredaktora a Jana Kellera z redakční rady polovině roku 1999, nicméně, jak bude níže patrné, jsou to právě oni, kteří stojí za hlavními konceptuálními změnami a noví autoři spíše pokračují v jejich šlépějích, než že by sami byli architekty morfologických změn mezi obdobími 1991-94 a 1998-2000.

4.3.1 Trvale udržitelný rozvoj

Trvale udržitelný rozvoj lze chápat jako pojem, který nahradil ve své morfologické funkci pojem globální ekologické krize – ten je sice stále přítomen, ale co do vytváření významových vazeb s ostatními pojmy je jeho pozice spíše marginální než jádrová. Toto nahrazení je patrné především v celkovém oslabení intenzity pocitu ohrožení a naléhavosti změn – které střídá zejména trpělivost a drobná práce vedoucí k postupné proměně společnosti v trvale udržitelnou. Jak napovídá změna názvu časopisu, mění se časový horizont uvažování – nejde již o horizont jedné generace, který měl alarmovat hrozící katastrofou, nýbrž sedmi generací, který má nabádat k rozvaze. Trvale udržitelný rozvoj tak zdůrazňuje princip odpovědnosti. Ta se vztahuje především ke generacím budoucím (v zachování možnosti udržitelné existence), ale z hlediska hnutí také k současným (v trpělivosti a postupnosti společenských proměn).

Kromě oslabení naléhavosti a zdůraznění principu odpovědnosti odkazuje název (jako koncept) skrze vazbu k jeho užití národem Irokézů také k principu mystické úcty k přírodě – „*dárkyni života, naši matce a ochránkyni*“ (Patočka 1998a, SG 1/VII: 1). V tomto ohledu je příroda spjata s ekocentrickým uznáním svébytné hodnoty, která je přírodě imanentní (a která je zároveň výlučně chápána jako pozitivní). Nicméně podobně jako v období 1991-94 je ekocentrické pojetí spíše marginální a koexistující s antropocentrickým pojetím, protože se distinkce mezi nimi nejeví jako příliš morfologicky podstatná.

Proměnu ve vztahu člověka k přírodě lze z hlediska ideologie sledovat spíše v rámci samotné antropocentrické pozice (logicky proto, že ideologie se vztahuje k pojmům, které jsou z definice antropocentrické) a jeho vazbě k holismu. Vztah člověka k přírodě už není primárně vztahem společnosti k Přírodě jako celku, ale vztahem člověka k jeho partikulárnímu životnímu prostředí. To je patrné v orientaci časopisu na představování

různých možností hospodářství (tradiční, permakulturní), které se vyznačují udržitelným vztahem hospodářského rozvoje člověka k přírodě.

V ohledu trvale udržitelného rozvoje je tak antropocentrické pojetí přírody odtaženo od sociálně ekologického holismu v tom smyslu, že řešení ekologických problémů není inherentně spjata s potřebou celkové změny společenského řádu. Je sice kladen důraz na souvislost sociálních a ekologických problémů, ale spíše jako partikulárních problémů, které vyžadují partikulární řešení. Tento odklon od (sociálního) holismu se projevuje také v postupně přibývajících filosofických debatách, které se (ve jménu postmodernismu) sjednocují okolo odmítání velkých teorií společenského řádu – ilustrativní vyjádření tohoto přístupu lze nalézt v překladu textu od Paula Kingsnortha:⁴⁶

„S velkými myšlenkami však bývá jedna potíž: nefungují (...). Pokud si dnešní bojovníci za změnu mají vzít z dvacátého století alespoň jedno ponaučení, mělo by být následující: velké myšlenky jsou špatná věc. Nepotřebujeme žádnou novou. Nepotřebujeme již další ideologie, které by nám intelektuální bandité vnucovali kvůli našemu vlastnímu dobru. Měli jsme podobných nápadů plné století, a skončilo to katastrofou. Nyní máme šanci tomuto způsobu myšlení uniknout“ (Kingsnorth 2000, SG 7/IX: 1).

Toto značně konzervativní odmítnutí „dualistického modernismu“ ideologií ve své podstatě navazuje na dříve formulovanou potřebu vymezení se vůči ekologicky orientovanému anarchismu, která se začala objevovat již v období 1995-97, a svého explicitního vyjádření došla v létě 1998:

„Právě z toho důvodu, že řadu kritických argumentů anarchisté s ekologickým hnutím sdílejí, musí ekologové důsledně budovat mezi svým hnutím a skupinami anarchistů cosi na způsob čínské zdi. Rozdíl mezi ekologickými demokraty a anarchisty je totiž právě asi takový jako mezi nedogmatickými křesťany a mormony či jehovisty“ (Patočka 1998c, SG 6/VII: 1).⁴⁷

Odklon od společenského holismu tak lze chápat jako související s vytvořením pomyslného negativního obrazu ekologických extremistů (zastoupených anarchisty) spojeného s pojmy jako dogmatismus, velké myšlenky, ideologie či boj. Z hlediska lacanovské terminologie lze říci, že jedná o konstitutivní vymezení vůči „malému druhému“, který je imaginární reflexí a projekcí vlastního ega – je zároveň protikladem i zrcadlovým

---

⁴⁶ Přestože jde o překlad, byl text zařazen proto, že byl použit jako úvodník celého čísla, což se stávalo výjimečně a dává to tak textu poměrně silnou symbolickou hodnotu.

⁴⁷ V reakci na události spojené s pořádáním „Global street party“ v Praze.

odrazem sebe sama. Zatímco se ideologie období 1991-94 vyznačovala nejsilnější emocionální intenzitou v kontextu odmítání průmyslové společnosti („velkého Druhého“), v tomto období je emočně nejzabarvenější vymezování se vůči anarchistům, dogmatismu, ideologiím či politickému boji, které zastupují odmítaný obraz sebe sama („malého druhého“).

Přestože je stále přítomna kritika konzumerismu a ekonomické globalizace, emocionální intenzita vymezení je podstatně slabší. Charakteristickým znakem je zvýšená ambivalence pojmů – dualismus patrný v ideologické morfologii 1991-94 je nahrazen větším odstupem a zdůrazňováním možných pozitivně konotovaných partikulárních změn. Tento postmoderní odstup je však paradoxně propojen s o to větším dualismem vzhledem k obrazu ekologických extremistů a jeho zástupcům.

Proměny v sebepojetí hnutí jako politického aktéra, formující se na základě tohoto vztahu k „malému druhému“, dobře ilustrují dva silné výroky, které lze pro toto období *Sedmé generace* považovat za charakteristické. První pochází od Jakuba Patočky, který jej formuluje v návaznosti argument pro spojování ekologických a sociálních problémů s podmínkou, že toto spojení nesmí být využito, jako u „revolucionářů okresního významu“,⁴⁸ k mocenským zájmům, které chápe jako protikladné k přírodě i demokracii:

„Ekologická otázka je z definice neutrální vůči válce mezi levicí a pravicí.“ (Patočka 1998b, SG 5/VII: 18).

Autorem druhého je Erazim Kohák, který se v reakci na text Davida Vaňka (ten později příznačně vysvětluje, že Kohák pouze nepochopil jeho ironické spojení environmetálního hnutí s „dějinnými“ ambicemi) vymezuje proti prosazování velkých ideologických myšlenek v kontextu úsilí o ochranu přírody:

„Úsilí o udržitelnost nevychází z ideologie, nýbrž z problému, a neusiluje o ideologii, nýbrž o řešení“ (Kohák 2000b, SG 10/IX: 25).

Zajímavé na tom je, že k tomuto vyzdvižení antiideologické povahy hnutí dochází právě v době, kdy po dlouhém období pravicových vlád získala značnou legitimitu také levice. Lze to přičítat tomu, že naděje v environmentálně zodpovědnou vládu, které byly spojené s nástupem sociální demokracie, se poměrně brzy ukázaly jako liché. Přestože se ministrem životního prostředí stal bývalý zástupce environmentálního disentu Miloš Kužvart, další

---

⁴⁸ Z kontextu je zřejmé, že označení míří především na anarchisty.

ministři (zejména Miroslav Grégr a Jan Fencel) byli typickými zastánci orientace na neomezený ekonomický růst podporovaný silným průmyslem. Výše načrtnutá konzervativní tendence hnutí pak vedla k tomu, že místo ideologického odmítnutí průmyslově orientované pravice i levice, došlo k odmítnutí ideologií jako takových.

V kontextu současně se rodící společenské opozici vůči opoziční smlouvě (v druhé polovině roku 1999 můžeme v tomto ohledu za významné považovat především občanské iniciativy „Impulz 99“ a „Děkujeme, odejděte!“) lze však také tvrdit, že tato konzervativní tendence byla komplementární k určitému proudu politického myšlení v české společnosti, který se vyznačoval nechutí k ideologickému politikaření tehdejších elit (v čele s Václavem Klause a Milošem Zemanem) a stavěl proti němu „neideologickou“ občanskou politiku (nepolitickou politiku). Tento proud, k jehož podstatné úloze v ideologické morfologii tohoto se dostaneme především v souvislosti s dalšími hlavními pojmy, budeme vzhledem k úzké vazbě na osobu prezidenta Václava Havla označovat jako „havlismus“.

Za pozornost zde však nicméně stojí ještě to, že naznačené ne-holistické pojetí vztahu člověka a přírody v sousednosti s trvale udržitelným rozvojem, nevylučuje ekocentrismus coby vyjádření mystické úcty k přírodě a uznání jejího holismu a niterné hodnoty. Přestože je takové pojetí přírody spíše dlouhodobě upozaděno, dostává se do popředí v kontextu blokady šumavských lesů, což naznačuje, že specifické problémy (obvodové pojmy) a vnější objekty s nimi spojené (lesní prostředí proti betonové jaderné elektrárně) mohou mít značný vliv na hierarchii jednotlivých pojmů v ideologické morfologii.⁴⁹ Také to poukazuje na jeden z problémů distinkce antropocentrismu a ekocentrismu při jejich užití odlišení jednotlivých ideologií, neboť tyto pozice ve svých různých podobách (ovlivněných vazbou na další pojmy) koexistují. Zatímco však v rámci holistického antropocentrismu období 1991-94 byly obě pozice provázány například společnou vazbou k bioregionální decentralizaci, v tomto období jsou od sebe spíše izolovány a tudíž nárůst příklonu k ekocentrické perspektivě nemohl mít takový vliv na celkovou podobu ideologické morfologie, jaký by pravděpodobně mohl mít dříve.

---

⁴⁹ Jako příklad může sloužit úryvek z úvodníku Ondřeje Simona k zářijovému číslu roku 1999: „*Blokovat les, to je cosi jiného než hlídkovat u bran elektrárny. Podmínky jsou možná pro neuvyklé městské lidi, ale zato je tu vědomí ochrany všeobklopujícího dobrého lesa před bezohledným válcem průmyslové společnosti. Stromy nejsou bytosti mrtvé či neutrální jako třeba základy pobořených vesnic či dálniční tělesa. Stačí málo, ani ne několik dnů, a začínáš rozumět dosud neslyšeným hlasům. To dodává sílu, kterou ti asfalt, univerzální podklad mnohých dosavadních blokad nikdy nedá. Snad proto tam ti lidé drží jak korovitý lišejník na Plešných balvanech*“ (Simon 1999, SG 9/IX: 1).

4.3.2 Ekologická demokracie

Ekologická demokracie je pojem, který užívá ve svém úvodníku prvního čísla roku 1999 Jakub Patočka ve spojení s nadstranickým či „nepolitickým“ pojetím politiky, které v tomto textu spojuje s politickým myšlením Karla Havlíčka Borovského. Formování konceptu ekologické demokracie lze však nalézt již v předchozím roce, kdy se Patočka snaží formulovat cestu pro *Ekologické hnutí v těžkých časech*⁵⁰ a užívá pojmu nepolitické politiky – jako návodu pro další politické směřování ekologického hnutí - v silné vazbě na dřívější disident a zejména pak Václava Havla (Patočka 1998b, SG 5/VII: 17).⁵¹ Významu pojmu nepolitické politiky v kontextu sebepojetí hnutí a repertoáru jeho jednání se budeme více věnovat v souvislosti s konceptem občanské iniciativy (5.3.4). Z hlediska ekologické demokracie je nyní podstatné zejména to, co vazba k tomuto konceptu implikuje pro vnější společenské uspořádání.

Ideálem, k němuž má směřovat nepolitická politika, totiž není vytvoření celkové alternativy k existující politické organizaci, ale spíše budování (ne)politické kultury, která by zkvalitněním jejího občanského „obsahu“ převedla tuto formu uspořádání na udržitelný základ. Z toho důvodu už není například odmítána centralizace jako taková (spolu s politickými stranami), ale je spíše zdůrazňována potřeba jejího vyvážení silnou a pluralitní občanskou společností. Posun v tomto směru byl patrný již v „přechodném“ období 1995 - 1997, kdy Patočka formuloval představu, že ekologické iniciativy mohou být konkurenty politických stran v jejich vlastní hře – cílem však bylo, aby strany byly pokud možno celkově nahrazeny občanskými iniciativami. Ve zmíněném článku *Ekologické hnutí v těžkých časech* sice pokračuje v dřívější kritice politických stran v jejich přímé (lobbying) i nepřímé (konzumní preference voličů) poddajnosti nadnárodním společnostem, ale dodává:

„Přesto ani v případě politických stran nelze vylít s vaničkou i dítě. Ekologické hnutí má zájem na prorůstání politických stran, aby rozšiřovaly prostor pro působení občanských iniciativ a zvyšovaly šance na přijetí konkrétních rozhodnutí ulehčujících přírodě (...) Bude-li se ekologická krize projevovat naléhavěji než dnes, je dosti možné, že pronikavě stoupne význam ekologických politických stran. I tehdy však zřejmě zůstane podstatnou složkou

---

⁵⁰ Název Patočkova článku a také téma celého květnového čísla v roce 1998.

⁵¹ Vychází především z Havlova textu *Moc bezmocných*, pročež chápe nepolitickou politiku jako trpělivého rozkrývání samozáhubných procesů, na nichž systém spočívá, a žádá posílení politiky jako sféry správy věcí veřejných (Patočka 2000, SG V/00: 18).

působení ekologického hnutí organizování formálních i neformálních občanských iniciativ. Právě skrze ně totiž vede cesta k prohloubení demokratického systému a jeho a jeho adaptaci pro časy nesouměřitelně komplikovanější, než byly ty, do nichž se zrodil“ (Patočka 1998b, SG 5/98: 18).

Specifickým rysem ekologické demokracie tedy je, že nemá být alternativní představou společenského uspořádání (jako představa decentralizovaného systému lokálních komunit proti centralizované zastupitelské demokracii), ale spíše „zkvalitněním“ (prohloubením) současného modelu liberální demokracie, který se, díky silné pluralitní občanské společnosti, dokáže přizpůsobovat novým problémům, včetně těch ekologických.

Vzhledem k tomu, že pojetí demokracie se v rámci pojmu ekologické demokracie v podstatě neliší od základních premis liberální demokracie (především v důrazu na občanskou společnost a s ní spojenou pluralitu a racionálně zodpovědnou diskuzi), je neekologičnost současné demokracie chápána primárně jako důsledek nezodpovědné vlády konkrétních politických představitelů. To je patrné zejména ve vztahu k sociální demokracii, která ač ideologicky přejala základní ideje udržitelného rozvoje, v konkrétních projevech (Temelín, Šumava) stála proti konkrétním ekologickým cílům HD i představě ideální liberální demokracie v právním státě:

„Počínání Zemanovy sociální demokracie postupně přestávají rozumět ti, které oslovily předvolební sliby a poměrně časté hlasování největšího opozičního klubu pro návrhy příznivé k životnímu prostředí. Kdo mohl čekat, že nedlouho po volbách zahájí někteří straničtí poslanci a regionální organizace útoky proti právu občanů na účast ve správních řízeních, proti ochraně přírody, proti návratu kompetencí v lesním a vodním hospodářství na ministerstvo životního prostředí a dalším vlastním volebním slibům...“ (Vondrouš 2000, SG 4/IX: 2).

Problémem individuální nezodpovědnosti politiků spočívá především v tom, že nedokáží jednat v souladu s ideálem plurality (zatímco ekologické hnutí je pluralitní ze své podstaty⁵²) a nahrazují je „totalitou myšlení i jednání“ (Kohák 2000a, SG 1/IX: 16). V tomto kontextu je pak logický příklon ke konceptu nepolitické politiky jako odmítnutí nezodpovědnosti totalizujících stranických sporů, které mají být vyváženy výchovou společnosti k občanské

---

⁵² V tomto ohledu do jisté míry nahrazuje princip nenásilí. Za pozornost stojí, že zatímco princip nenásilí měl často funkci zdůrazňující odlišnost hnutí od autoritářských snah o změnu společnosti, koncept plurality se již vyloženě hlásí ke své podobnosti liberálním pojetím demokracie.

zodpovědnosti, tedy drobnou, trpělivou prací, kterou „svět většinou nevidí, ale která je jediná s to jej alespoň trochu změnit k lepšímu“ (Kysučan 2000, SG IV/00: 9).⁵³ Je proto vyžadován odpovědný přístup každého jednotlivce, bez nějž sebelepší zákony budou k ničemu (Kotecký 2000, SG 4/IX: 18).

Příznačné je, výše zmíněný požadavek po odpovědném přístupu formuluje Kotecký v článku „Proč jím maso, aneb být zelený, nebo tradiční“, kde zprostředkovává myšlenku, že úplné ekologické hnutí by nemělo podporovat úplné vegetariánství, neboť je příliš ideologické a tudíž „umělé“. Ekologické hnutí má oproti tomu „vždy poukazuje na význam tradice a přirozeného řádu věcí“, k němuž patří i úměrná konzumace masa (tamtéž). Z toho je patrné, že přirozenost je v jeho morfologii spjata s tradicí a umělost nikoli s konzumerismem, ale s ideologičností.

4.3.3 Tradiční hodnoty

Se změnou názvu časopisu byl vypuštěn také podtitul *Časopis Hnutí DUHA pro obnovu přirozených vztahů*, jehož místo zastoupil neutrálnější výraz *společensko-ekologický měsíčník*. Tato změna ukazuje na rétorické opuštění konceptu přirozenosti, který se významově oddaluje od pojmu přírody a přibližuje spíše pojmu tradice coby „přirozeného řádu věcí“.

Zároveň může být změna podtitulu chápána jako vyjádření proměny úlohy časopisu, který nadále nemá být primárně časopisem HD, ale jakousi platformou pro širší společensko-ekologickou debatu, což souvisí s viditelnou tendencí oddělit politickou činnost (lobbování, vedení právních a správních sporů a při vyčerpání dostupných možností – občanské neposlušnosti) od kulturních aktivit nepolitické politiky.

Kulturní strategii ve vztahu k politické dává smysl opět zejména Jakub Patočka, když hovoří o „období kulturního hnutí“, které se má zakládat na důsledné práci s místními skupinami (Patočka 1999, SG 10/VIII: 23) a jehož smyslem je ekologická výchova a osvěta odvádějící od přílišné orientace na konzum směrem k plnohodnotným životním stylům (Patočka 1998b, SG 5/VII: 18). Spíše než o rozvoj přirozených vztahů a hodnot postavených

---

⁵³ Nepolitická politika neodkazuje v morfologii tohoto období jen k Havlovu pojetí trpělivého rozkrývání neudržitelných samozáhubných procesů režimu, ale také k Masarykovu užití coby „drobné práce“ usilující o zvyšování všeobecného vzdělání, o vnitřní kultivaci lidí a výchovou k občanské odpovědnosti (Havelka 1988, 460).

do protikladu k umělosti produkované průmyslovou společností, jde o inspiraci k pluralitní pestrosti v tom smyslu, v jakém ji formulovala v období 1991-94 Hana Librová. K tomu ovšem Patočka dodává:

„Je zajímavým paradoxem, že Hana Librová svým poutavým líčením dobrovolně skromných lidí významně posílila v ekologickém hnutí zájem o tradiční či tradicí inspirovaný životní způsob, o nějž se řada lidí odešla na venkov pokoušet – neboť sama autorka v jiných svých textech na adresu tradičních životních způsobů nešetří skepsí“ (Patočka 1999, SG 10/VIII: 21).

Stejně tak v morfologii tohoto období je patrné, že koncept přirozenosti dostává do čím dál větší blízkosti k tradici a venkovu. Z výše uvedené citace vyplývá, že toto přiblížení se venkovu neznamena opouštění konceptu přirozených vztahů z období 1991-94, ale spíše jeho částečné přehodnocení či spíše vyprofilování v rámci konzervativněji orientované morfologie. Tradiční venkov je tak místem, v němž jsou hledány kořeny možných nekonzumních (trvale udržitelných) životních stylů. Příkladem tohoto hledání mohou být pravidelné texty Hany Beránkové v sekci kořeny budoucnosti, které se věnují přibližování lidových zvyků a tradičního způsobu života, které byly v roce 2000 doplněny texty Jaroslavy Simonové-Dragocké o domácím chovu zvířat.

Je ale zřejmé, že cílem není jednoduše návrat k tradičním způsobům života v jejich původní podobě, ale spíše jejich využití k inspiraci pro možné partikulární změny vedoucí k trvale udržitelné moderní společnosti. Takové pojetí výmluvně ilustruje podtitul jednoho textu Veroniky Vachkové „Tichý hlas tradice je naší nadějí“, kde se snaží ukázat, že v tradičním způsobu života je implicitně obsažen vztah přírodě a lidem, který může (a má) být přenesen do života v moderní společnosti (Vachková 1998, SG 2/VII: 10). Dalším příkladem může být téma únorového čísla roku 2000, které představovalo permakulturní podobu trvale udržitelného hospodářství coby modelu vycházejícího z kombinace venkovského intuitivního hospodaření s moderním vědeckým a technickým poznáním.

Tradice je tedy spjatá s přirozeností a udržitelností, jejichž kořeny jsou nalézány zejména ve venkovském prostředí. Sociální a ekologické obnově venkova se v tomto kontextu věnuje téma červencového čísla roku 1998. Přestože venkovská kultura byla narušena rozvojem moderní společnosti, jsou zdůrazňovány tendence k obnovení těchto hodnot, které, i když jim brání některé konkrétní charakteristiky moderní společnosti (omezení veřejné dopravy,

centralizace školní, zdravotní a poštovní sítě nebo degradace zemědělství na pouhé výrobní odvětví), jsou chápány jako stále přítomné a využitelné pro společenskou proměnu:

„Organismus vesnice – a tím nemyslím místo, ale lidi, z nichž velká část tu žije po několik generací – stále ještě existuje se svými dovednostmi a kolektivní pamětí „nemoderního“, ale trvale udržitelného životního stylu“ (Johanisová 1998a, SG 7/VII: 15).

Nadřa Johanisová dále ukazuje, že výrazně pozitivními prvky vesnické kultury jsou společenství, v němž je pěstována odpovědnost jedince k celku, a samozásobitelství, které je výrazem udržitelného vztahu k přírodě (Johanisová 1998c, SG 7/VII: 22). Navíc ze své vlastní zkušenosti dovozuje, že „přirozený“ venkovský život může změnit hodnoty lidí stejným způsobem, jako to učinil „umělý“ život v moderní městské společnosti (Johanisová 1998b, SG 8/VII: 7).

Tradiční hodnoty tak kromě udržitelného vztahu k přírodě obsahují také zdroj individuální zodpovědnosti. Za zdroj této tradiční zodpovědnosti není považován jen vesnický styl života, ale, v návaznosti na kontinuální dialog s křesťanstvím, také náboženství – rysy těchto společných hodnot načrtává ve svém příspěvku „Zelená náboženství?“ sociolog a religionista Dušan Lužný:

„Podobně jako náboženství kladou i některá environmentální hnutí důraz na dodržování tradic. Tradicionalismus se v jejich očích stává vhodnou alternativou vůči modernistickému vykořenění a vypjatému individualismu. Tradice tak mimo jiné slouží k podřízení individuální vůle celku, k legitimizaci autority a k disciplinaci sobeckých jedinců“ (Lužný 2000, SG VII/00: 12).

Lužný v závěru textu poznamenává, že někteří environmentalisté (a za příklad udává ekoanarchismus) se snaží od náboženství distancovat, což mu ale nebrání v celkovém závěru, že náboženství a environmentalismus jsou v mnohém spjatý a mohou se vzájemně velmi obohacovat – odpověď na otázku, zda se bude environmentalismus k náboženství dále přibližovat, nebo se od něho naopak bude vzdalovat, považuje za otevřenou. Symbolickou odpověď však poskytuje o rok později, kdy se stává šéfredaktorem časopisu. Nástup Lužného na tento post neznamenaá jasný příklon k náboženství, ale coby religionista symbolizuje, že dialog mezi environmentálními a náboženskými idejemi zůstává nadále nosným tématem *Sedmé generace* a tedy jednou z podstatných inspirací ekologicko-politických představ.

I v oblasti přirozených hodnot a vztahů je tak patrná postupná profilace k jejich zvýznamnění v sousednosti s náboženskými a konzervativními pojmy. Zatímco v období 91-94 figuroval „skutečný“ konzervatismus spíše jako polemický pojem s Klausovým konzervatismem, jehož hodnota spočívala především v tom, že negoval symbolický řád průmyslové revoluce („velkého Druhého“), v tomto období je spíše útěšným místem, k němuž se environmentalisté ubírají v jejich zklamání z ideologického boje levice a pravice, a které jim poskytuje úkryt před odmítanou verzí sebe sama coby extremistů („malého druhého“).

4.3.4 Občanská iniciativa

Sebeoznačující pojem občanská iniciativa souvisí s výše naznačenými posuny k nepolitické politice. Oproti nenásilnému hnutí nemá občanská iniciativa ztělesňovat ideály představovaného světa mimo existující institucionální uspořádání, ale trpělivou drobnou prací prohlubovat jeho ekologicky pozitivní prvky.

Tento posun je od roku 1998 pozorovatelný i v textech od Jana Kellera. Již z kraje tohoto roku vyzdvihuje fakt, že špatné výsledky Klausovy ekonomiky mohou lidi učinit vnímavější vůči Havlovým nemateriálním hodnotám, které jsou více nakloněny snaze o omezení poškozování přírody (Keller 1998a, SG 1/VII: 2). Reaguje tak na změnu politického kontextu, která, jak je patrné z jeho o rok pozdějšího úvodníku, má vliv také výrazný vliv na vlastní repertoár jednání hnutí:

„Protože se vláda začala chovat vstřícně a zodpovědně, nebylo potřeba pořádat ani každoroční blokádu Temelína. Besed u jeho bran se zúčastnil kromě ministra životního prostředí také ministr Vladimír Mlynář. Vláda rozhodla, že má být zřízena nezávislá komise odborníků, která do konce roku 1998 posoudí žádoucnost a rentabilitu dostavby“ (Keller 1999a, SG 1/VIII: 1).

Lze předpokládat, že v morfologii z období 91-94 by se taková formulace nemohla objevit, neboť by nebyla v souladu s potřebou celkové alternativy k centralizovanému a byrokratickému jednání, kterou hnutí prosazovalo. Nelze říci, že by spojení centralizace a byrokracie s negativními vlivy na přírodu v tomto období úplně zmizelo, ale v kontextu postupného budování trvale udržitelné společnosti namísto naléhavé přítomnosti ekologické krize, se v celkové konfiguraci stává spíše marginální.

Centrální místo, které zaujímal přímá akce v její vazbě na nenásilné hnutí, nahrazuje nepolitická politika občanských iniciativ. Zásadní morfologickou změnou, která je s tímto nahrazením spojená, je to, že emocionální intenzita, s níž dříve byly odmítány nadnárodní společnosti coby zástupci průmyslové společnosti, se nyní projevuje spíše ve vztahu k anarchistům:

„Těž z hlediska, které považuje anarchismus za scestnou, lidem i přírodě bytostně nebezpečnou ideologii, je chybou již sama účast na jakémkoli podniku pořádaném anarchisty. Ti chtějí zničit systém, a proto si ukládají mnohem menší zábrany při prosazování svých cílů“ (Patočka 1998c, SG 6/VIII: 1).

Z toho vyplývá potřeba odlišení se od anarchismu, která je komplementární s dříve naznačenými posuny (odmítnutí velkých ideologií, přijetí organizační formy zastupitelské demokracie či vytváření dialogu s náboženským myšlením), ale kromě této komplementarity má také značný vliv na oslabení významu občanské neposlušnosti coby přímé protestní akce asociované s repertoárem jednání anarchistů:

„Bez ohledu na význam občanské neposlušnosti na druhé straně jistě platí, že možnost dlouhodobého politického působení občanské iniciativy je podmíněna překonáním zjednodušeného obrazu rebelů“ (Patočka 1999c, SG 10/VIII: 21).

Dlouhodobé působení občanské iniciativy totiž ke své úspěšnosti vyžaduje náklonnost veřejného mínění. Výsledky průzkumu IVVM v roce 1995 naznačily, že ve veřejné mínění je výrazně otevřené „ekologii“, ale nikoli „anarchismu“.⁵⁴ V situaci, kdy se hnutí cítilo ohrožené nálepkou extremismu, z toho vyplynulo, že k cestě z „těžkých časů“ je potřeba hledat jiného ideologického spojence, s nímž se stane hnutí ve svém politickém projevu pro českou veřejnost přijatelnější. To, že tímto spojencem měla být (především podle Patočky) nepolitická politika Václava Havla, dokládá i následující úryvek:

„Snad nikdo se nemohl v úsudku více mýlit jako očividně jako politický komentátor Lidových novin, který napsal, že se Václav Havel se svým konceptem ‚nepolitické politiky‘

---

⁵⁴ Výsledky průzkumu nebyly zřejmě zase takovým překvapením. Bylo zjevné, že pojem ekologie rezonuje ve společenském diskurzu jinak než anarchismus. Překvapivým ho ale mohly učinit dva faktory. Prvním byl veliký kontrast, který průzkum vytvořil mezi ekologickými iniciativami a anarchisty - kdy na jedné straně byly ekologické iniciativy považovány dokonce za prospěšnější než hnutí za lidská práva, a na druhé straně anarchisté měly důvěru podobně jako skinheads a byly považovány většinou za škodlivé pro společnost. Druhým faktorem, který tento kontrast ještě umocnil, bylo, že šlo o dobu, kdy se zdálo, že se odpůrcům ekologie (v čele s premiérem Klaussem) podařilo ovládnout veřejný diskurz – výrazem čehož se zdála březnová zpráva o extremismu.

stále více vzdaluje české společnosti. Toto tvrzení nesnese konfrontaci s empirickými daty, nemá-li zdegenerovat v čistý blud“ (Patočka 1999a, SG 1/VIII: 25).

Příklon k Havlovi a jeho občanskému pojetí politiky do velké míry souvisí také s tím, že se v tomto období stal reálným politickým spojencem HD v kampani za referendum o dostavbě Temelína. V duchu této politické aliance také Jan Piňos ve svém článku „Soumrak technokratické éry“ předpokládá, že hromadící se ekologické a sociální problémy povedou k tomu, že se společnost přikloní spíše humanistickému myšlenkovému světu Václava Havla než technokratickému světu Václava Klause (Piňos 1999, SG 9/XIII: 21). Tomuto přesvědčení pak lze rozumět v tom smyslu, že je třeba budovat sepětí mezi ekologií a politickým směrem spojeným s Havlovým humanismem, které bude dříve nebo později v souladu s míněním široké veřejnosti. Havlův humanismus může být navíc chápán jako negace extremismu, pročež přiklonění k němu může být interpretováno také jako odraz negace „malého druhého“.

Tento posun nicméně neznamená, že by se aktéři hnutí již nepovažovali za radikální (Vaněk 2000a, SG 1/IX).⁵⁵ Upřednostňována je nicméně vnitřní radikalita, která má být kombinována s vlídností a přátelskostí vůči okolnímu světu coby strategie, která jediná může vést k rozšíření vlivu ekologického hnutí (Librová 2000, SG 1/IX: 14; Piňos 2000, SG 9/IX: 23). Bojové usilování o politickou moc pak není jen nevhodnou strategií k získání veřejnosti, ale také obecně odmítaným způsobem jednání:

„To, co je snad nejvíce na pováženou, je právě onen symbolický charakter boje, převzatý ze světa politiky. Tato má ironie samozřejmě nemíří na spolky, které se věnují drobné poctivé práci v oblasti lidských práv, ekologie, humanitární pomoci, ale spíš na ideologická hnutí nejružnějších zbarvení, pro která jsou současné globální problémy pouhou záminkou k přetváření světa v duchu vlastní ideologie“ (Kysučan 2000, SG 9/IV: 9).

Občanská ekologická iniciativa se tak dostala do pozice, kde si, vzhledem k intenzitě svého vymezení vůči obrazu „ekologických extremistů“ zakazuje aktivní snahu o přetvoření světa průmyslové společnosti, které bylo původním cílem nenásilného hnutí. Tuto pozici výmluvně formuluje Erazim Kohák ve svém článku *Ekologické hnutí v pluralitním světě*:

---

⁵⁵ Vaněk zde píše: „Je velkým omylem nejen veřejnosti, ale i řady ekologických organizací pokládat radikalitu za průkaz zaslepenosti a fanatismu. Z ekologické krize nás ale – a doufám, že to není třeba sáhodlouze vysvětlovat – nevyvedou kompromisy“.

„Nesamozřejmost ekologických hnutí pro mě znamená jejich životnost, a to i v případě, že by jejich pozvání ke společné poradě zůstala nevyslyšena. A to i v případě možných, ekology předvídaných následků“ (Kohák 2000a, SG 1/IV: 19).

Centrálnost ekologické krize tak byla nahrazena důrazem na pluralitu a nesamozřejmost, která se stává podstatnější než odvrácení potenciální ekologické katastrofy, což lze považovat za jednu z nejnápadnějších změn v ideologické morfologii. Kromě prvku naléhavosti změny je upozaděn také holistický rozsah této změny. Namísto toho se zdůrazňuje, že velké alternativy nefungují a jejich prosazování je společensky nebezpečné.

K tomuto upozadění dochází v kontextu změny hlavního „druhého“, kterým již není symbolický řád průmyslové společnosti, ale spíše obraz sebe sama coby ekologických extremistů. Zdrojem „umělých“ hodnot a vztahů není jen konzumní orientace průmyslové společnosti, ale ideologie, jejímž protikladem má být na jedné straně přirozený řád věcí obsažený v tradici a na straně druhé přirozená pluralita občanské společnosti. Podstatným rysem upozadění kritiky konzumerismu je tak upozadění spojení přirozenosti s přírodou.

S touto profilací směrem ke konzervativní averzi k velkým ideologiím a havlovskému pojetí nepolitické politiky občanských iniciativ pak patrně souvisí odklon od konstruování vizí alternativní společnosti (které je nahrazeno hledáním inspirací v tradičním venkově) a také odklon od aktivní účasti na přímých akcích (který je nahrazen snahou o větší efektivitu v ovlivňování konkrétních institucí podporovanou šířením kulturní osvěty a výchovou zodpovědných občanů).

4.4 Radikální ekologové, transakční aktivisté nebo kooptovaní profesionálové? Mezi nenásilným hnutím a občanskou iniciativou.

V závěru druhé kapitoly jsme si položili otázku, zda je možné v rámci českého environmentálního hnutí nalézt takovou konfiguraci idejí, která by odpovídala Dryzekovu konceptu radikální ekologie. To znamená takovou ideologii, která nejen radikálně odmítá základní strukturu industriální civilizace a její vztah k přírodě, ale je také imaginativní v tom smyslu, že hledá a konstruuje alternativní pojetí člověka, společenského uspořádání a vztahu k přírodě.

Tato otázka vycházela z přesvědčení, že využití konceptu anarchistické přímé akce k detekci radikálně ekologického myšlení (jako to dělá Novák 2015) může být zavádějící. Nezohledňuje to totiž specifickou politickou kulturu (pole diskurzivních příležitostí), která může značně ovlivnit volenou formu protestu a jeho ospravedlnění. To se projevilo v morfologii období 1991-94, v níž je z vazby k pojmu nenásilí patrná tendence k prefigurativní přímé akci, jejímž účelem nemělo být jen prosazení konkrétních cílů, ale především zpřítomnění alternativního „mikrosvěta“ představované společnosti.

Přestože v konkrétních artikulacích byla přímá akce často prezentována jako občanská neposlušnost, která má být využita až po vyčerpání všech legálních prostředků, z morfologie negativních pojmů je patrné, že z hlediska překonání globální ekologické krize, která je prostřednictvím holistické perspektivy spjata s nutností změnit celkové uspořádání průmyslové společnosti, nemohly mít tyto legální prostředky stejnou hodnotu jako mimoinstitucionální přímá akce, neboť jsou v posledku nástrojem centralizované byrokratické společnosti k udržování společenského statu quo.⁵⁶ V úsilí směřujícím proti činnostem nadnárodních společností, koncentrujících ekonomickou i politickou moc, byly proto tyto prostředky předem chápány jako iluzorní a odsuzující hnutí k neúspěchu – pokud mělo být cílem celkové nahrazení průmyslové společnosti, nemohly mít „systémové“ prostředky stejnou kvalitativní hodnotu jako nenásilná přímá akce, která přinášela možnost faktického zpřítomnění alternativní společnosti.

Takové zvýznamnění přímé akce je dobře patrné především díky morfologickému pojmání konceptů jako sítě jejich vztahů a také díky zapojení konceptu „Druhého“, jež v této konfiguraci představuje symbolický řád průmyslové společnosti reprezentovaný nadnárodními společnostmi. Z této perspektivy můžeme tvrdit, že ideologie období 1991-94 je radikální, neboť odmítá základní strukturu průmyslové společnosti. Ve své snaze o formulaci o alternativní představy nenásilné, decentralizované společnosti může být tato ideologie chápána také jako imaginativní. Nicméně vzhledem k menší koherenci a značné otevřenosti alternativních konceptů, lze spíše tvrdit, že radikálně ekologická povaha hnutí se teprve formovala.

---

⁵⁶ Tato tendence je patrná ještě i v roce 1995: „*Nejúčinnějším způsobem při posouvání systému, který mají občanská hnutí k dispozici, je občanská neposlušnost. Přichází ke slovu po vyčerpání všech legálních prostředků (věcný spor, správní spor, právní spor), které bývají zpravidla uzpůsobovány tak, aby jejich výstupy vyhovovaly zájmům institucí průmyslové civilizace (tedy byznysmenům a státní byrokracii)*“ (Patočka 1995c, PG 7/IV: 18).

Kromě obecného tvrzení, že byla ideologie hnutí v tomto období radikální a zároveň částečně imaginativní, můžeme také říci, že výrazným principem v pozadí této radikální imaginace byl především holismus, který ve spojení s konceptem globální ekologické krize vytvářel potřebu naléhavé a celkové přeměny společnosti. Tento sociální (antropocentrický) holismus se navíc doplňoval s ekocentrickými pojmy, jejichž spojení reprezentovala především představa bioregionálního uspořádání lokálních komunit. Ekocentrická a antropocentrická perspektiva koexistovaly také v ohledu přirozených hodnot alternativních životních stylů. Přirozenost zde implikovala jednak nebyrokratické a nenásilné vztahy mezi lidmi, jednak také neoddělitelnost člověka od přírody a jejích ekosystémů, přičemž protikladem jí byly „umělé“ konzumní hodnoty chápány jako nutný komplement organizace průmyslové společnosti v její orientaci na neomezený ekonomický růst.

Z předchozí analýzy je patrné, že v období 1998-2000 dochází ke značným posunům ve většině zmíněných idejí a hnutí již nelze označit v silném slova smyslu za radikální. V ohledu představ o společnosti lze však na druhou stranu říci, že je ve své imaginaci vyprofilovanější. Z hlediska radikality dochází k proměně morfologie negativních konceptů, která ztrácí svou původní koherenci. Pojmy jako ekonomická globalizace či konzumerismus se stávají ambivalentnějšími a mizí tak dřívější emocionální intenzita. Krajiní emocionalita je nyní vázána spíše k pojmům jako anarchismus, velké ideologické myšlenky, dogmatismus a politický boj, které mohou být chápány jako součást morfologie odmítaného obrazu sebe sama – ekologického extremismu. V tomto kontextu je možné tvrdit, že podobně jako měl obraz průmyslové společnosti (reprezentované nadnárodními společnostmi) vliv na preferenci prefigurativní přímé akce před legálními prostředky, má i obraz extremistických ekologů vliv na preferenci nesamozřejmosti a přátelské otevřenosti před politickým bojem vedoucím k možnému prosazení alternativního společenského uspořádání.

V souladu s tím se proměňují také představy o kýžené společnosti, které, ač jsou o poznání více vyprofilované, ztrácí svou předchozí vazbu k holismu a velké společenské alternativy jsou nahrazeny spíše opatrným hledáním inspirací zejména v oblasti tradic a životního stylu venkova. Venkov se stává objektem kulturní strategie hnutí spočívající především ve vytváření místních občanských iniciativ, které by ve svém lokálním a pluralitním charakteru mohly být základem k vyvážení nezodpovědnosti politiků zodpovědností občanské nepochopité kultury. V tomto ohledu je významný koncept nepochopité politiky, jenž je stavěn do protikladu jednání stranických elit, které politiku odbývají „*abstraktním neřešením*“

abstraktních problémů“. Oproti tomu politika nepochitická má být politikou „*neprofesionálů, občánů*“, která spočívá v pokusech o „*konkrétní řešení konkrétních problémů*“ (Patočka 1999c, SG 10/VIII: 23).

Tento příklon ke kulturní strategii nepolitické politiky nicméně neznamená odmítnutí formálních demokratických institucím v čele s politickými stranami. Představa demokracie se nadále nijak výrazně nevymezuje proti procedurálnímu pojetí liberální demokracie. Naopak je možné mluvit o příklonu ke snaze o zvyšování svého vlivu působením na tyto formální instituce, přičemž není vyloučeno ani „*prorůstání do politických stran*“ (tamtéž). Nepolitická politika pak představuje spíše nutný komponent existujícího politického řádu než jeho alternativu

Kombinace kulturní strategie představované jako budování sítí lokálních, vzájemně provázaných občanských iniciativ a politické strategie mající za cíl zvýšení vlivu hnutí na formální procedury zastupitelské demokracie v podstatě odpovídá Císařem navrženému konceptu transakčního aktivismu, který spočívá v kombinaci transakčních a advokačních kapacit. Problém s tímto označením jsme však v druhé kapitole spojili s tím, že rozvoj advokačních schopností je spojen s utvářením profesionálních pracovníků, kteří jsou spíše úzkou skupinkou reprezentantů lobujících za určitý zájem pomyslného environmentálního hnutí než aktivními participanty, kteří by spoluutvářeli tohoto kolektivního aktéra, jehož zájem má být prosazován.

Z tohoto důvodu by mohl poskytnout přesnější popis Faganův obraz kooptovaných profesionálů. Tomu ale můžeme namítnout, že ač má Fagan ze sociologického hlediska pravdu, z hlediska politických idejí je spíše než o kooptaci zahraničními agenturami vhodné hovořit o autonomním příklonu k určitému proudu českého politického myšlení (reprezentovaného Václavem Havlem), který byl považován za nejvhodnější most pro zprostředkování ekologických ideálů české společnosti. Jestliže se v období 1991-94 z hlediska ideologie zdálo, že nenásilné hnutí je zárodečnou fází radikální ekologie, v období 1998-00 nalézáme občanskou iniciativu, jejíž povaha se nachází někde mezi transakčním aktivismem a kooptovaným profesionalismem, neboť její členové výrazně profesionalizovali svou práci, ale zároveň se v příklonu k nepolitické politice výrazně vymezují proti profesionální stranické politice, čímž si zachovávají identitu aktivistů. V odpovědi na sociologickou debatu mezi Císařem a Faganem bychom tak mohli říct, že sebepojetí občanské iniciativy nejlépe odpovídá označení „transakční antipolitický aktivismus“.

Závěr

Tato práce měla za cíl analyzovat hlavní ideje českého environmentálního hnutí a jejich vývoj z hlediska morfologického pojetí ideologie. Studium periodik Hnutí Duha přineslo v tomto ohledu poměrně bohatý konceptuální materiál. Přesto však nelze tvrdit, že by zjištěné ideologické konfigurace mohly reprezentovat celé české hnutí. Jedná se spíše o vlastní ideologii HD (která byla nejsilněji ovlivněna myšlenkami Jakuba Patočky), jejíž reprezentativnost pak spočívá především v tom, že byla v českém veřejném prostoru patrně nejviditelnější. Nicméně vzhled do politického myšlení HD je pro širší český kontext podstatný také tím, že ukázal některé obecnější rysy možných ideologických vazeb environmentálních idejí na různé další myšlenkové proudy a jejich variace v českém politickém prostředí.

Jako jeden z hlavních pojmů počátečního období, který představoval základ pro formování ostatních politických představ, jsme identifikovali globální ekologickou krizi. Koncept ekologické krize totiž ve svém holistickém pojetí vyžadoval bezprostřední a komplexní nahrazení současného společenského řádu. Alternativa byla hledána v decentralizaci a obratu k přirozeným hodnotám, přičemž základním nezpochybnitelným ideálem mělo být nenásilí. Představy spojené s těmito koncepty však byly značně obecné a otevřené množství rozličných kombinací, což lze chápat také jako důsledek poměrně krátkého časového rozmezí pro zformování komplexnějších představ o historicky bezprecedentním společenském uspořádání. To bylo navíc umocněno tím, že většinu hlavních členů a autorů tvořili mladí studenti.⁵⁷

V tomto kontextu se ukázalo, že významným doplňkem morfologické analýzy může být rozlišování negativních a pozitivních vazeb mezi koncepty, které v kontextu zkoumání ideologií rozvinul především přístup kognitivně afektivního mapování. Z hlediska vztahů jednotlivých konceptů se zdála být důležitější morfologie negativně konotovaných konceptů vykazující větší koherenci a stabilitu než morfologie pojmů pozitivních, které se teprve formovaly.

Morfologie negativních pojmů, sjednocená konceptem průmyslové společnosti, byla uchopena pomocí lacanovského konceptu „velkého Druhého“. Průmyslová společnost

---

⁵⁷ Není proto náhodou, že koherentnější představy alternativní společnosti byly prezentovány především staršími autory, kteří navíc disponovali sociologickým vzděláním, Janem Kellerem a Hanou Librovou.

v tomto ohledu představovala symbolický řád, který byl radikálně odlišný od kýžené, ekologicky orientované společnosti. Průmyslová společnost a s ní spjaté koncepty centralizace a konzumerismu negativně konstituovaly hranice možných pozitivních obsahů.

Samotné naplnění takto ohraničeného prostoru pozitivními obsahy však bylo poměrně rozvolněné. V kontextu globální ekologické krize, která vyžadovala bezprostřední a zároveň komplexní proměnu společenského řádu, se principy decentralizace a nenásilí jevily jako nedostatečné, neboť k takto zásadní proměně by nenásilné a necentralizované prostředky vyžadovaly značnou náklonnost drtivé většiny společnosti. Napětí mezi naléhavou potřebou radikální alternativy a možnostmi nenásilného jednání se projevilo v diskuzích o úspěšnosti hnutí, které započaly v roce 1995 a s nimiž byl později spojen výraz „zelená únava“.

Jako odpověď na toto pomyslné napětí můžeme chápat nahrazení pojmu globální ekologické krize v jeho centrální pozici konceptem trvale udržitelného rozvoje v období 1998-2000. Toto nahrazení umožnilo odpoutání se od bezprostřední naléhavosti společenských změn. Charakter vyžadovaných změn však v tomto období nabyl také jiného významu, což je patrné z vymizení negativních odkazů k symbolickému řádu průmyslové společnosti. Emoční intenzita konstituující obrysy ideologie ve vztahu k tomuto „velkému Druhému“ se v tomto období objevovala spíše ve vztahu k anarchismu, velkým ideologiím a politickému boji. Kontextem diskuzí, které nasměrovaly morfologii k tomuto posunu, bylo označení environmentálních iniciativ za extremistické. Z charakteru a vazeb výše zmíněných pojmů, v kombinaci s tímto kontextem, jsme vyvodili závěr, že negativní morfologie tohoto období již není vázána na odmítnutí dominantního politického a společenského systému, ale je spíše vyjádřením odmítnutí obrazu sebe sama coby ekologických extremistů. Tento obraz jsme interpretovali skrze koncept „malého druhého“ představující imaginárního druhého, který je reflexí a projekcí vlastního ega.

Konstitutivní význam tohoto „druhého“ pro ideologickou morfologii můžeme spatřovat ve spojení s konceptem ekologické demokracie, který již nemá být celkovou alternativou k existujícímu společenskému uspořádání, ale spíše jeho neideologickým (nepolitickým) prohloubením a zkvalitněním. Hranice stanovující prostor možných pozitivních konceptů se ve vztahu k novému „druhému“ značně posunuly, což se projevilo v příklonu k odmítání ideologií jako zdroje umělých hodnot, proti nimž je stavěn přirozený řád věcí obsažený v tradici a přirozeně pluralitní charakter občanské společnosti. Oproti období 1991-94 není

přirozenost chápána převážně skrze protiklad ke konzumerismu, ale spíše skrze protiklad k ideologičnosti.

Proměna nastala také v sebepojetí hnutí. Prefigurativní myšlenka nenásilí ztratila značnou část svého původního významu s odmítnutím velkých ideologických alternativ. Zatímco v období 1991-94 mohlo být nenásilí chápáno jako sejetí základních principů hnutí s principy představované alternativní společnosti, v období 1998-2000 se stává spíše nástrojem vymezení se vůči projekci sebe sama jako ekologických extremistů. Nenásilí tedy sice nebylo v žádném případě nahrazeno příklonem k násilí, ale z hlediska ideologické morfologie ztratilo svou centrální pozici, z níž původně ovlivňovalo imaginativní představu alternativní společnosti. Pojetí sebe sama jako nenásilného hnutí s cílem zásadní společenské změny vystřídal pojetí občanských iniciativ, jejichž účelem je prohlubování pozitivních rysů existujícího společenského uspořádání. S odmítnutím obrazu ekologických extremistů je tak spjat příklon k některým konzervativním postojům a také příklon k proudu českého politického myšlení spjatým s Václavem Havlem a představou nepolitické politiky

K proměně v sebepojetí hnutí se váže také doplňující otázka této práce, která byla položena v souvislosti s debatou o povaze hnutí mezi Adamem Faganem, Ondřejem Císařem a Arnoštem Novákem. V poslední části čtvrté kapitoly jsme dospěli k závěru, že období nenásilného hnutí chápat jako výraz formující se radikální ekologie. Charakter ideologie občanské iniciativy z období 1998-00 nicméně ukázal jinou trajektorii, která vedla na jedné straně k profesionalizaci její práce, ale na straně druhé také k jednání v duchu nepolitické (neprofesionální) politiky. Vymezení se vůči profesionálním politikům umožnilo uchování identity aktivistů, přestože se jejich práce profesionalizovala. Jako možné vnější označení pro sebepojetí občanské iniciativy, které by odpovídalo na sociologickou debatu mezi Faganem a Císařem, jsme proto navrhli „transakční antipolitický aktivismus“.

V jistém smyslu paradoxním závěrem je, že odklon od pacifismu coby základního prvku identity byl podstatnou součástí toho, co bývá označováno jako de-radikalizace hnutí. Zkoumání detailnější proměn v povaze hnutí také ale ukazuje, že samo zaměření se na de-radikalizaci je do jisté míry zavádějící. Můžeme se totiž také tázat, zda občanské iniciativy mohou být vůbec ještě považovány za výraz širšího sociálního hnutí. Jinými slovy je otázkou, zda spoluvytváří kolektivního politického aktéra nebo jsou spíše úzkou skupinkou reprezentantů lobujících za určité zájmy, které postrádají svého nositele.

Z hlediska proměn v ideologické morfologii se zdá, že příklon k „neideologické“ (nepolitické) politice občanských iniciativ upozadil některé podstatné environmentální ideologické momenty. Patrný je především odklon od holistického pojetí vztahu člověka přírody, který se projevil zejména v proměně významu „přirozenosti“ – přirozenost obsažená v přírodě byla kromě příklonu k přirozenosti tradičního řádu věcí upozaděna také vyzdvižením přirozené nesamozřejmosti vycházející z bytostně pluralitní povahy občanské společnosti.

Důležitější než samotná de-radikalizace se tak zdá zjištění, že environmentální hnutí ztratilo svou ideologickou specifickou a stalo se spíše jednou z občanských iniciativ, jejímž zaměřením je environmentální politika.

Literatura

Odborná literatura

- Barša, Pavel. 1999. Malý průvodce ekologickou etikou. *Alternativa*, Vol. 28, No. 2, s. 21-23.
- Berlin, Isaiah. 1999. *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: Prostor (Martin Pokorný).
- Bender, J., Wellbery D.E. 1990. Rhetoricality: On the Modernist Return of Rhetoric. In Bender, J., Wellbery, D.E. (Eds.). *The Ends of Rhetoric*. Stanford, s. 3-39.
- Binka, Bohuslav. 2008. *Zelený extremismus*. Brno: MUNI PRESS.
- Bookchin, Murray. 1982. *The ecology of freedom*. Palo Alto: Cheshire Books.
- Bookchin, Murray. 1986. *Post-Scarcity Anarchism*. Quebec: Black Rose Books.
- Buden, Boris. 2013. *Konec postkomunismu*. Praha: Rybka Publishers (Radovan Baroš).
- Císař, Ondřej. 2008. *Politický aktivismus v České republice. Sociální hnutí a občanská společnost v období transformace a evropeizace*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Dobson, Andrew. 2000. *Green Political Thought*. London: Routledge.
- Doherty, Brian. 2002. *Ideas and Actions in the Green Movement*. London: Routledge.
- Dryzek, S. John. 1997. *The Politics of the Earth: Environmental Discourses*, Oxford: Oxford University Press.
- Eckersley, Robyn. 1992. *Environmentalism and Political Theory*.
- Fairclough, Norman. 2010. *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Harlow: Pearson.
- Fagin, Adam and Petr Jehlička. 1998. Sustainable Development in the Czech Republic: A Doomed Process? *Environmental Politics*. Vol. 7, No. 1, s. 113-128.
- Fagan, Adam. 2004. *Environment and Democracy in the Czech Republic*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.

- Ferre, Myrra M. a David Merrill. 2000. Hot Movements, Cold Cognition: Thinking About Social Movements in Gendered Frames. *Contemporary Sociology*. Vol. 29, No. 4, s. 454-462.
- Foucault, Michel. 1978. *The History of Sexuality. Volume I: An Introduction*. New York: Pantheon Books.
- Freeden, Michael. 1996. *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Freeden, Michael. 2003. *Ideology. A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Freeden, Michael. 2005. What Should the 'Political' in Political Theory Explore? *The Journal of Political Philosophy*. Vol. 13., No. 2, str. 113-134.
- Freeden, Michael. 2006. Ideology and political theory. *Journal of Political Ideologies*. Vol. 11, No. 1, str. 3-22
- Freeden Michael, Lyman Tower Sargent and Marc Stears. 2013. *The Oxford Handbook of Political Ideologies*. Oxford: Oxford University Press.
- Gallie, W. B. 1956. Essentially contested concepts, *Proceedings of the Aristotelian Society*, 56: 167–198.
- Gaus, Gerald. 2012. Ideology, Political Philosophy, and the Interpretative enterprise: A View from the Other Side. In Ben Jackson and Marc Stears (eds.). *Liberalism as Ideology: Essays for Michael Freeden*. Oxford: Oxford University Press, s. 178-198.
- Gillan, Kevin. 2008. Understanding Meaning in Movements: A Hermeneutic Approach to Frames and Ideologies Article in Social Movement Studies. *Social Movement Studies*, Vol. 7., No. 3, 247-263.
- Geertz, Clifford. 2010. *Interpretace kultur: vybrané eseje*. Praha: Sociologické nakladatelství (Václav Hubinger).
- Hadjiisky, Magdalena. 2008. 'Vznik Občanské demokratické strany: pokus o sociologickou analýzu'. In Adéla Gjuričová, Michal Kopček (eds.). *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha: Litomyšl.
- Havelka, Miloš. 1998. „Nepolitická politika“: kontexty a tradice. *Sociologický časopis*, Vol. 34, No. 4, s. 455-466.

Humphrey, Mathew. 2001. The Thick and the Thin: Against an Anorexic Reading of Green Ideology. *Paper for the 51st Political Studies Association Conference*, 10-12 April 2001, Manchester, United Kingdom.

Humphrey, Mathew. 2013. Green Ideology. In Freedon Michael, Lyman Tower Sargent and Marc Stears (eds.). *The Oxford Handbook of Political Ideologies*. Oxford: Oxford University Press.

Jehlička, Petr. 1999. The New Subversives – Czech Environmentalists after 1989, in H. Flam (ed.). *Pink, Purple, Green – Women's, Religious, Environmental and Gay/Lesbian Movements in Central Europe Today*, New York: Boulder. East European Monographs, 81–94. Dostupné z: <http://oro.open.ac.uk/8026/>.

Jehlička, Petr. 2009. Recenze (Ondřej Císař: Politický aktivismus v České republice: Sociální hnutí a občanská společnost v období transformace a evropeizace). *Mezinárodní vztahy*, Vol. 44, No. 4, s. 112-117.

Jehlicka, P., P. Sarre and J. Podoba. 2002. Czech Environmental Discourse after a Decade of Western Influence: Transformation Beyond Recognition or Continuity of the pre-1989 Perspectives? In *EUI Working Papers, Robert Schuman Center*. Florence: European University institute no. 2000/24.

Jenkins, Craig J. 1998. Channeling Social Protest: Foundation Patronage of Contemporary Social Movements. In *Private Action and the Public Good*, eds. Walter W. Powell a Elisabeth Clemens. New Haven and London: Yale University Press, 206-216.

Keller, Jan. 1995. *Až na dno blahobytu*. Brno: Hnutí DUHA.

Kitschelt, Herbert. 1986. Political Opportunity Structures and Political Protest. *British Journal of Political Science*, Vol. 16, No. 3, s. 57-85.

Koopmans, Ruud, and Paul Statham. 1999. Ethnic and Civic Conceptions of Nationhood and the Differential Success of the Extreme Right in Germany and Italy. In Marco G. Giugni, Doug McAdam, and Charles Tilly (eds.). *How Social Movements Matter*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 225–52.

Koselleck, Reinhart. 2002. *The Practice of Conceptual History. Timing History: Spacing Concepts*. Stanford: Stanford University Press.

- Krapfl, James. 2009. *Revolúcia s ľudskou tvárou. Politika, kultúra a spoločnosť v Československu po 17. novembri 1989*. Bratislava: Kalligram.
- Laclau, Ernesto. 1997. The death and resurrection of the theory of ideology. *MLN*, Vol. 112, No. 3., s. 297-321
- Liborvá, Hana. 1994. *Pestří a Zelení (kapitoly o dobrovolné skromnosti)*. Brno: Hnutí DUHA, VERONICA.
- Librová, Hana. 2003. *Vlažní a Váhaví (kapitoly o ekologickém luxusu)*. Brno: Nakladatelství Doplněk
- Lovelock, James. 2008. *Gaia vrací úder*. Praha: Academia (Jindra Havlíčková).
- MacCallum, Gerald, Jr. 1967. Negative and Positive Freedom. *The Philosophical Review*. Vol. 76, No. 3, s. 312-334.
- Mannheim, Karl. 1940. *Ideology and Utopia*. London
- Maynard, Jonathan Leader. 2013. A map of the field of ideological analysis. *Journal of Political Ideologies*. Vol. 18, No. 3, 299-327.
- Mouffe, Chantal a Ernesto Laclau. 2014. *Hegemonie a socialistická strategie: za radikálně demokratickou politiku*. Praha: Karolinum (Rudolf Převrátíl).
- Naess, Arne. 1989. *Ecology, Community and Lifestyle: Outline of Ecosophy*. Cambridge.
- Novák, Arnošt. 2015. *Tmavozelený svět. Radikálně ekologické aktivity v České republice po roce 1989*. Disertační práce. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy.
- O'Riordan, Timothy. 1981. *Environmentalism*. 2d ed. London: Pion.
- Petrova, Tsveta a Sidney Tarrow. 2007. Transactional and Participatory Activism in the Emerging European Polity: The Puzzle of East Central Europe. *Comparative Political Studies* 40 (1): 74-94.
- Plamenatz, John Petrov. *Ideology*. London: Praeger Publisher.
- Skinner, Quentin. 2002. *Visions of Politics: Volume 1: Regarding Method*. Cambridge: Cambridge University Press.

Stavarakakis, Yannis. 1997. Green ideology: A discursive reading. *Journal of Political Ideologies*. Vol. 2, No. 3, 259-279.

Thagard, Paul. 2012. Mapping minds across cultures. In R. Sun (ed.). *Grounding Social Science in Cognitive Sciences*. Cambridge: MIT Press.

Použité články

Poslední generace

Beránek, Jan. 1991. Jadernou energii, ne, děkuji. *Poslední generace*, 1/ 91, s. 3.

Beránek, Jan. 1992. Využití domorodců v naší energetice. *Poslední generace* PG, 5/I, s. 8-10.

Beránek, Jan. 1994a. Temelín v kongresu. *Poslední generace*, 2/III, s. 2-3.

Beránek, Jan. 1994b. Westinghouse. *Poslední generace*, 3/III, s. 15-17.

Beránek, Jan. 1995. Milý Marku. *Poslední generace*, 12/IV, s. 28.

Calta, A. Paxus. 1994. Temelín a konec jaderného věku. *Poslední generace*, 4-5/III, s. 26-28.

Heyrovská, Nela. 1992a. Zelený a bohatý? GEF. *Poslední generace*, 1/I, s. 7-8.

Heyrovská, Nela. 1992b. Zpátky do Evropy. *Poslední generace*, 4/I, s. 2-3.

Hnutí Duha. 1993. Hnutí DUHA. *Poslední generace*, 2/II, s. 2.

Johanisová, Nad'a. 1994. Monokultura a rozmanitost (rozhovor s Vandanou Shivou). *Poslední generace*, 1/III, s. 13-14.

Keller, Jan. 1994. Příroda a konzervatismus. *Poslední generace*, 1/III, s. 9-10.

Keller, Jan. 1995. Extrémistou snadno a rychle. *Poslední generace*, 3/IV, s. 1.

Klíma, Ivan 1995. Člověk a čas. *Poslední generace*, 10/IV, s. 10.

Kolenka, Tomáš. 1994. Začiatok konca. *Poslední generace*, 4-5/III, s. 6-7.

Kopecký, Vojtěch. 1994. ERT – kulatý čtverec Evropské unie. *Poslední generace*, 4-5/III, s. 8-11.

- Kotecký, Vojtěch 1994b. Ať se Země zelená (greenwash). *Poslední generace*, 6/III, s. 10.
- Krombholz, Jiří. 1992. Pralesy už nejsou džungle. *Poslední generace*, 2/I, s. 7
- Kysučan, Lubor. 1994. Civilizace? *Poslední generace*, 4-5/III, s. 12-13.
- Kysučan, Lubor. 1996. Křesťanství a (versus) ekologie. *Poslední generace*, PG 6/V, s. 14-15.
- Lacinová, Ľuba. 1994. Spoločnosť ako keby na ľudoch záležalo. *Poslední generace*, 4-5/III, s. 16-17
- Patočka, Jakub. 1992a. Petice trvale udržitelné energie. *Poslední generace*, 1/I, s. 2
- Patočka, Jakub. 1992b. Cesta do Evropy, nakonec světa a zase zpět., *Poslední generace*, 3/I, s.2-3.
- Patočka, Jakub. 1992c. Uspokojivý krach UNCEDu. *Poslední generace*, 4/I, s. 9-10.
- Patočka, Jakub. 1994a. Svět podle GATTu, *Poslední generace*, 2/III, s. 9-10.
- Patočka, Jakub. 1994b. Svět nadnárodních společností. *Poslední generace*, 3/III, s. 5.
- Patočka, Jakub. 1994c. Strach z idejí. *Poslední generace*, 4-5/III, s. 2.
- Patočka, Jakub. 1995a. Duhu možná sleduje BIS (otevřený dopis). *Poslední generace*, 2/IV, s.1
- Patočka, Jakub. 1995b. Dál rovně. *Poslední generace*, 3/IV, s. 23.
- Patočka, Jakub. 1995c. Jak se nám daří? *Poslední generace*, 7/IV, s. 18-20.
- Patočka, Jakub. 1999d. Jak se to vůbec mohlo stát? *Poslední generace*, 9/VII, s. 24.
- Patočka, Jakub. 1995e. Temelín po bloádě. *Poslední generace*, 10/IV, s. 16.
- Patočka, Jakub. 1996a. Budoucnost nepatří politickým stranám. *Poslední generace*, 5/V, s. 1.
- Patočka, Jakub. 1996b. Působení ekologických iniciativ na veřejnost. *Poslední generace*, 11/V, s. 20-22.
- Patočka, Jakub. 1997. Poslední generace v roce šest. *Poslední generace*, 1/VI, s. 1.
- Piňos, Jan, 1995. Proč se nám nedaří? *Poslední generace*, 7/IV, s. 15-17.

Redakce (Jan Beránek, Jaromír Beneš, Jakub Patočka, Marek Sečkař). 1991. První varování. *Poslední generace*, 1/91, s. 1.

Zamkovští, Juro a Hela. 1994. Jako fungují hnutia za premenu spoločnosti. *Poslední generace*, 4-5/III, s. 20-25.

Sedmá generace

Johanisová, Nad'a. 1998a. Dopis z Vidlákov. *Sedmá generace*, 7/VII, s. 14-15.

Johanisová, Nad'a. 1998b. Co mě naučil slepýš? *Sedmá generace*, 8/VII, s. 7.

Johanisová, Nad'a. 1998c. O venkově, draní peří a duchu doby. *Sedmá generace*, 12/VII, s. 21-23.

Keller, Jan. 1998. Rok 1997 – rok nepříjemné pravdy. *Sedmá generace*, 1/VII, s. 2.

Keller, Jan 1999. Rok zklamáných nadějí. *Sedmá generace*, 1/VIII, s. 2.

Kingsnorth, Paul. 2000. Naše velká myšlenka. *Sedmá generace*, 7/IX, s. 1.

Kohák, Erazim. 2000a. Ekologické hnutí v pluralitním světě. *Sedmá generace*, 1/IX, s. 15-19.

Kohák, Erazim. 2000b. Ještě o „O poctivosti ve věcech duchovních“. *Sedmá generace*, 10/IX: s. 25-26.

Kotecký, Vojtěch. 2000. Proč jím maso, aneb být zelený, nebo tradiční. *Sedmá generace*, SG 4/IX, s. 18.

Kysučan, Lubor. 2000. Lesk a bída symbolů. *Sedmá generace*, 4/IX, s. 7-9.

Librová, Hana. 2000. Život není první hodnota. *Sedmá generace*, 1/IX, s. 13-14

Lužný, Dušan. 2000. Zelené náboženství?, *Sedmá generace*, 7/IX, s. 11-13.

Patočka, Jakub. 1998a. Sedmá generace v roce sedm. *Sedmá generace*, 1/VII, s. 1.

Patočka, Jakub. 1998b. Ekologické hnutí v těžkých časech. *Sedmá generace*, 5/VII, s. 16-18.

Patočka, Jakub. 1998c. Čí černá sobota? *Sedmá generace*, 6/VII, 1.

Patočka, Jakub. 1999a. Konečně i v češtině. *Sedmá generace*, 1/VIII, s. 26.

- Patočka, Jakub. 1999b. Meze pacifismu. *Sedmá generace*, 4/VIII, s. 26.
- Patočka, Jakub. 1999c. Duha deset let na cestě – lidé a křižovatky. *Sedmá generace*, 10/VIII, s. 15-23.
- Piňos, Jan. 1999. Soumrak technokratické éry. *Sedmá generace*, 9/VIII, s. 21-22.
- Piňos, Jan. 2000. Trvale udržitelné hnutí. *Sedmá generace*, 9/IX, s. 22-25.
- Simon, Ondřej. 1999. V mokré náruči lesa. *Sedmá generace*, 9/IX, s. 1.
- Vaněk, David. 2000. Sedmá generace v roce 9. *Sedmá generace*, 1/IX, s.1.
- Vondrouš, Daniel. 2000. Politici a životní prostředí ve volebním mezičase. *Sedmá generace*, 4/IX, s. 2.